slobodan

selenić

memoari pere bogalja

prosveta

I

Sedim. Ćutim. Kao i obično.

Prvomajska »Borba« mi je u rukama. Naravno, ne čitam je. Iza mene je veliki francuski prozor kroz koji me s leđa obasjava blago prolećno sunce. Nije mi neizdržljivo. Jutros može da se podnese. Tebe, doduše, nema, ali bilo bi čudno da si došao u ovo doba. Sasvim je podnošljivo. Sedim. Ćutim.

Već dva sata onaj mali, još neulenjeni deo moje pažnje zaokuplja Milojeva noga, teška i masivna, prostački bosa na perzijaneru iz Avganistana, koji prekriva skoro čitavu površinu našeg velikog salona. Moj otac Miloje i njegov prijatelj Blagoje već čitav sat igraju tablića. Ne govore oni, ne govorim ni ja. Čuje se samo kako plješte karte. S vremena na vreme okrenem stranu velikih novina ispred sebe, mada ih ne čitam. Oni igraju tablića, ja posmatram Milojevu nogu, evo, već čitav sat. Desnu ne vidim, jer je Miloje opkoračio nogu od kartaškog stočića. Stočić je mali, eht-altdajč, a noga, na koju je smeštena ispolitirana drvena ploča, širi se iznad elegantnog kolena pri dnu u trokraku ožlebljenu viljušku koja gotovo sasvim skriva od mog pogleda Milojevu desnu nogu. Tako opkoračen, zaigran, nepokretan, u kratkim neboplavim gaćama od puplina, neuredno zakopčanog šlica, Miloje je jutros idealan za posmatranje. Drži nogu kao da zna za moju strast, mada, naravno, nema pojma od kada volim da posmatram noge. Njegova, tusta i teška, sa svojih šest polidaktiličnih prstiju što meko uranjaju u bogatu površinu tepiha, spada među noge koje najbolje poznajem. Prvu sam nju video. Ovako glomazna, krupnih tarzalnih i metatarzalnih kostiju prstnih članaka, mesnatog velikog palca i malog šestog prsta koji slično žiru izrasta iz čudno dugačkog i čvorugavog domalog prsta, nepokretna, preteći mirna, izgleda kao da je zarasla u svoje mesto na tepihu, izrasla iz njega u razgranato stablo sporih mišića obloženih salom. Nervozni čuperak debelih i retkih crnih dlaka roguši se na risnoj kosti koja je, kao i cela Milojeva noga, prevučena mlečnobelom, seljački neosunčanom kožom.

Stopalo mu je zaista smrtonosno teško, tako teško da i nehotice mislim o sudbini neke male i krhke životinje koja bi nepažnjom pala pod presu Milojevog elefantijazičnog kraja nad zemljom. Međutim, strelasto prava i vitka Ahilova tetiva, još jednom me zbunjuje. Opet me iznenađuje otmenost kojom se izdvaja iz stopala dajući — uz pomoć izbočenih kupa sa leve i desne strane gležnja — čitavom gležnju izgled nečeg plemenito mršavog i rasnog. Kao da je sve salo predviđeno za ovaj deo Milojeve noge iscurelo iz gležnja i testasto se razlilo po stopalu, šta li? Estetizantni efekat gležnja, ipak, nema nikakve sumnje, gubi se sasvim, jer je taj rasni članak grubo priklješten između njegovog slonovskog stopala, (iz koga se gležanj vinuo kao stilizovani krin) i moćnih kruškastih musculus tibialis anterior, musculus extensor, digitorum longus i musculus extensior hallucis longus, toliko moćnih i tako debelo snažnih na tibiju i fibuli njegove potkolenice da ni naslaga sala koja ih pokriva ne može dokraja da prikrije njihovu lokomotivsku reljefnost. Jedna nabrekla, hrastovski žilava vena aspidasto se vijuga duž žleba između kosti lisnjače i čvrsto napumpanog mišića koji vidim, iako je prema meni okrenut spoljni profil Milojeve leve noge, gde se uzdiže kao ovalni brežuljak, kao naduveni stomak noge, kao moćni pneumatični motor lista. Meki, mali salasti podvaljak na anfasu Milojevog kolena, koji je rastao pod mojim budnim okom zajedno sa brojem njegovih godina pretvarajući se u mesečasti osmeh, komičnu puder-pufnu starosti, ne vidim sada pošto je noga savijena u kolenu. Znam, međutim: bilo bi dovoljno da Miloje ispravi nogu, pa da on testasto podlije čvornovatu reljefnost njegovog kolenskog zgloba.

Koleno na nozi je glava mladića, oštro izvučenih ivica brade, čistog, strelovitog nosa, kože koja je preko čela zategnuta kao na dobro naštimovanom bubnju. Kada se na kolenu pojavi podvaljak, kada se kesice opuste ispod njegovih očnih duplji sa leve i desne strane meniskosa, kad njegove uglaste jagodice prekrije naslaga sala, koža se istanji kao na bedrima trudnice, smežura kao na vratu sredovečne negovane žene — noga je bolesna i hoće da umre.

Međutim, njene godine, njenu pravu starost, kao vrat na ženi, na nozi otkriva butina. Milojev veliki četvoroglavi musculus quadriceps femoris, ta ruka nogina, tusto i lenjo se uliva u koleno bez dramatike koja kod mlade i lepe noge uvek prati susret njegovog masivnog toka i vitke lučnosti patele. Lepo sa ružnim nigde se tako nadražujuće ne susreće kao na kolenu čovekove noge. Na klasičnoj nozi belvederskog lepotana, upravo oko kolena njegove leve noge prekoketno izdužene u gotovo baletskom pokretu unazad, pouzdano kontrolisane mišićima koje ne vidimo iza njegovih praksitelovskih oblina, ali ih kroz postojanost tog pokreta naslućujemo sa anatomskom preciznošću, — upravo u području gde se koleno romantično rascvetava u butinu, ima nečeg ružnog, negeometrijskog, haotičnog, uprkos umetnikove prednosti idealima kalokagatije. Spojiti obraz koji se valjkasto odvaja sa unutrašnje strane kolena od njegovih uglastih, nosatih kostiju, sa vitkom, lučnom lepotom musculus sartoriusa, mišića tako neprikladno i ružno nazvanog krojački, — u jedinstvenu, harmoničnu celinu nisu mogli ni harmoniji privrženi vajari klasične Grčke. Ali, ako nogati belvederac, tako uobraženo svestan svojih nepotrebnih ukrasa, izlaže očima nogatog čovečanstva, pored svog klasičnog proporcionalnog i savršeno jednostavnog tela, i ovaj mali, prljavi, rokoko detalj, a ne prikriva ga geometrijski stilizovanim trkom preko detalja, kao što čini autor atinske Muške figure nekoliko vekova ranije, — on to čini upravo zato što zna da će ono ružno i haotično u spoju kolena i butine podvući ono lepo u kolenu i ono tako savršeno srazmerno u istovremeno izduženoj i zaobljenoj eleganciji butine.

Milojeva je već dobro poodmakla u godine. Zrela, ukrtela, ona je izgubila bespomoćnu lepotu mladićkog doba, ali je zato dobila neku beskrupuloznu dostojanstvenost koja je iznad lepote, preteću snagu sredovečne određenosti, odbojnu zbog nemaštovitosti, ali i privlačnu zbog sigurnosti koju uliva. Ona je potpuno mirna. Iza masnog tkiva kojim je obložena, savršeno je skriven razvijeni život, razigrani bal mišićnih vlakana, vena i tetiva.

Ti i ne znaš, Davide, otkad ja znam Milojevu nogu. Ne znaš da je prva stvar koja mi se urezala u detinjski bezobličnu svest, da bi tu ostala sačuvana do danas, čudo Milojeve leve noge. Zar ti to ništa ne govori? Nikakav zaključak, zar, ne možeš da izvučeš iz ovog priznanja? Sećam se sa neverovatnom jasnoćom svih okolnosti koje su prethodile i koje su okruživale trenutak mog prvog sećanja, trenutak nedvosmisleno vezan za polidaktiličnu neobičnost Milojevog levog stopala. Ne znam koliko mi je bilo godina tada. Znam da mi je bilo manje od devet kad smo u maju 1941. godine napustili našu kuću u Fiđelovcima, ali se ja ni kuće, ni Fiđelovaca, govoreći precizno, zapravo ne sećam; ničega što se u njoj odigralo, nijedne stvari koja je u njoj postojala, nijedne ličnosti koja je u nju dolazila, osim onih stvari i ličnosti koje su se zatekle u kući kada sam prvi put video Milojevu nogu. Ne znam, ne bih smeo da tvrdim: moguće je da sam se nekada sećao i drugih trenutaka iz mog najranijeg detinjstva, detinjstva pre vremena i sećanja, ali sam ih kasnije zaboravio. To nije isključeno. Moguće je da je i tako. Moguće je da postoji i neki razlog zbog koga sam tako temeljno prebrisao belim sve što se u našoj fiđelovačkoj kući dešavalo pre i posle trenutka koji je moje pamćenje izabralo iz sedmogodišnjeg života i sačuvalo ga do današnjeg dana. Zašto je to baš tako, zašto je sećanje od svih, mnogobrojnih trenutaka koji su prethodili mom otkrovenju noge i svih koji su sledili posle njega, ali su izgubljeni negde u vremenu, zašto je tako grčevito, u smrtni zagrljaj privilo upravo taj trenutak, ne bih umeo da kažem. Već nekoliko godina, koliko uporno, toliko i beznadežno, čeprkam po svom zatamnjenom i izmučenom pamćenju, kao arheolog po retkom nalazištu, ne bi li preko novo otkrivenog crepa, nakita ili slabo urezanog slova otkrio poreklo i način nastajanja moje strasti, moje nepresušne, strastne zainteresovanosti za ljudske noge. Međutim, uprkos sveg truda, pred oči mi uvek sve jasnije i jasnije izlazi samo jedna slika, slika jednog trenutka, jedine imovine koju sam sačuvao iz mog sedmogodišnjeg fiđelovačkog nepostojanja. Sećam se svega što je prethodilo tom trenutku, sećam se čak boja, mirisa, stvari iz naše zemljane izbe, koje bi,

kao i izba i sve oko nje, bilo zaboravljeno da nije vezano za munju svesti što nekoliko minuta osvetljava, četiri, šest ili osam godina dugačku tamu.

Igram se, kao što sam verovatno uvek činio, na zemljanom podu pored ognjišta u sredini »kuće«, kako je Tankosava uvek nazivala tu prostoriju. Imam igračku u rukama, ali ne mogu da je raspoznam sa ovog udaljenja. Čini mi se, međutim, da je igračka zelena, po čemu bih zaključio da mi je Tankosava dala deo razbijenog lonca od pečene ilovače kakve je sama pravila i bojila ih zelenom, ređe smeđom bojom. Sećam se crnih, počađavelih zidova, konačnih granica mog vidokruga, i visokog, beskonačno visokog prostora iznad mene — krova na četiri vode, koji od »kuće« nije odvojen tavanicom nego se mračan, misteriozan i visok, visok, zbog nečeg sve strašnije sužava prema potpuno tamnom vrhu. Vrh je ispunjen najgušćim dimom sa ognjišta, jer kuća nema dimnjaka. Gusti oblaci što štipaju za oči i nadražuju kiselkasto nozdrve valjaju se uza zidove »kuće« prema badžama sa strane da bi kroz njih izišli. Jedan deo dima ipak ide pravo nagore i, nepovučen badžama, skuplja se u vrhu da bi tu započeo svoje sporo komešanje, svoje potmulo manevrisanje prema otvorima do kojih nikako ne uspeva da stigne. Badža, dima, beskonačnog mraka koji se gubi u oblacima iznad naše »kuće« u Fiđelovcima, ne bih se sećao da taj prizor nisam posmatrao tog dana, samo nekoliko trenutaka, ukoliko se ne varam u svojoj računici, pre no što ću doznati da Miloje ima nogu, sa šest prstiju. Sigurno je da sam beličastom maglom zasvođeni mrak iznad mene posmatrao i pre i posle, mnogo puta. Sećam ga se, međutim, samo kao slike koja je pupčano vezana sa sledećom, u lancu koji samo neprekinut povezuje priču preko koje stvari dobijaju smisao.

Pogled mi klizi niz čađave zidove i zaustavlja se na Tankosavi, koja velikom drvenom kutlačom vadi grube suknene tkanine iz kipućeg kotla iznad ognjišta. Proveravao sam. Opisivao sam Tankosavi do detalja način na koji su se tri kolca sretala iznad vatre u jednoj tački, kotao koji je preko lučne drške lancem bio vezan za oslonac, kamenje ograde koje je prikupljalo žar ognjišta, žućkastu boju i grubi zr-

nasti sastav materije od koje je mokra tkanina izatkana, i uverio se da nijedan detalj nisam pogrešno zapamtio.

Tankosava bi s vremena na vreme zastala pošto bi težak, vreli teret izbacila u drveno korito koje je, grubo izdubljeno nožem, još uvek imalo oblik stabla, protegnula bi se unazad, i nadlanicom vlažne ruke prešla preko znojavog čela. Samo za trenutak bi zastala, pa odmah zatim ponovo zabila drvenu kutlaču u kotao, i zajedno sa oblakom pare, što bi se propela prema neizvesnim mračnim visinama iznad mene, odvlačeći sa sobom i moj pogled — izvukla bi novi teret žućkaste i vrele materije. Žućkasta, vlažna masa prozviždala bi kroz vazduh i sa pljeskom padala već sledećeg trenutka u korito. Ništa nije narušavalo savršeni ritam kutlače koja je na svom putu od kotla do korita i nazad, uvek na istom mestu puta, izazivala iste pojave. Oblak pare sukne prema mračnom vrhu naše »kuće«, mokro testo preleti kroz vazduh svoj vlažni, lučni put, ostavljajući za sobom trag kapljica koje će se rafalno rasprskavati u barici na zemljanom podu, smotuljak vrelog testa sa pljeskom uroni u korito, i prazna kutlača, odjednom laka, krilata, poleti nazad prema kotlu. Kotao, para, kapljice, korito; kotao, para, kapljice, pljesak; kotao, kutlača, kapljice, korito sa udarnim akcentom na koritu i kotlu. Taj put nije sigurno mogao da se ponavlja beskonačno, čak ni veoma dugo, jer kotao je sadržavao ograničenu količinu rublja, ali je ritam ovog redosleda, njegova mašinska neumitnost, jasnost zvukova koji su ga pratili, čudna inteligencija kutlače, koja je uvek iznova nalazila pravi put, delovao na mene tako da sam bio iznenađen, uplašen do krika koji se, samo zato što sam bio oduzet, udavio u mom grlu pre nego što je zajedno sa stubom pare suknuo prema crnim prostranstvima podneblja naše »kuće« kada je ritam odjednom bio grubo i zastrašujuće prekinut Milojevim glasom.

Sećam se tačno šta je Miloje rekao. Rekao je: »Tankosava, suni de još malo ceđi«, ali do tog trenutka, dok nije progovorio, Miloje uopšte nije postojao u slici koje se tako živo sećam. Upao je u nju. Zaustavio je da bi je na drugi način produžio. Da je bio u njoj, sve bi izgledalo drukčije. Možda para ne bi

išla nagore u početku tako brzo, pa sve lakše i tiše dok ne bi umrla od sporosti negde u visinama, možda bi kutlača pravila greške koje bi uništile savršenu ritmičnost situacije čiji je neumitni tok on tako neopozivo zaustavio svojim glasom. Sve je stalo. Kutlača je upravo htela da poleti iz kotla sa novim tovarom, već je napravila prvi trzaj koji bi uvek prethodio njenom polasku na let, ali je samo zadrhtala i bespomoćno pala, zajedno sa svojim teretom, natrag u kotao. Moj pogled, tako grubo otrgnut iz putanje kutlače, prikovao se za čabar u kome je Miloje kvasio noge.

Otac Miloje ušao je u moj život preko čabra u kome je kvasio noge i prva uspomena na njega vezana je za moju prvu predstavu o čoveku kao moćnom biću koje kvasi noge, i svojim glasom menja na izgled neumitan poredak stvari.

Kada nije tvorio čuda, znam da je krčio šumu, kopao krompir, hranio Tankosavu, jednu kozu, dvoje dece (devojčica Leposava, prvorođena, umrla je već u drugom mesecu) i kvasio noge u čabru sa toplom ceđi. Međutim, Miloje je već tada bio dovoljno moćan da zaustavi tok događaja koji se odvija nezavisno od njega. Ta Milojeva sposobnost, koja me je već u prvim danima pamćenja gotovo naterala da kriknem od iznenađenja, čak straha što takva snaga postoji, jača od prirodnog ritma stvari, godinama je izazivala u meni čuđenje, mada sam znao, i uvek se iznova uveravao da je moj otac sposoban da tvori čuda. Jer čudo se zaista dogodilo. Miloje je rekao reč, i kutlača je stala, stala je Tankosava, stao je moj dah, stala je para na putu prema badžama, i počeo je jedan sasvim nov, čudesan pokret koji bi tebe, ukoliko si zainteresovan za moju postojanost, morao zanimati. Polako, dostojanstveno, kao čudovište iz jezera Loh, iz čabra je počela da izranja ogromna Milojeva leva noga. U prvi mah mi se činilo da ona nema kraja sa donje strane, da će satima i satima izlaziti iz čabra, da će se stalno pojavljivati njen produžetak preko drvene ivice na način na koji kutlača stalno prelazi isti put, i stalno izaziva iste zvuke. Ni sa čim što sam doživeo kasnije ne mogu da uporedim uzbuđenje koje sam osetio kada se noga odjednom završila, i to ne u onom

pravcu u kome sam očekivao da će se beskrajno odugovlačiti, kao baštensko crevo, već stopalom, u sasvim novom, neslućenom pravcu, na sasvim nov, veoma čudan, kvrgav, prstast, komplikovan način.

Gledao sam nogu sigurno i ranije, makar svoju, ako ne Milojevu, ali sam je tada prvi put video. Odmah, već tada, u našoj »kući« u Fiđelovcima, shvatio sam da noga nema veze sa čovekom, da mu je pridodata, da je — za razliku od usta kojima se govori, glave kojom se gleda, ruku kojima se dohvata, tela kojim se puže — noga nešto što nije čovek, već da postoji kako bi tvorila nepotrebna, ali zbog toga ništa manje neobična čudesa.

Milojeva noga je *sama od sebe* krenula, dizala se jedno vreme prema vlastitom ćefu, odjednom se pretvorila u nešto što do tada uopšte nije bila, i zatim stala. Kada sam, znatno kasnije, čuo bajku o lepotici koja se pretvorila u vešticu, moja prva misao je bila da se Milojeva noga pretvorila iz lista u stopalo, a osećanje koje je bajka izazvala bilo mi je poznato, vezano za kutlaču, veš, badžu, paru, ceđ — elemente po kojima pamtim naš dom u Fiđelovcima, koji su za mene ono što su za Empedokla bili vatra, voda, vazduh i zemlja. Vrativši se iz posete Brazilu, gde su našu delegaciju (parlamentarnu ili privrednu, ne sećam se da li je Miloje tada još bio u Udbi, pa je išao u svojstvu poslanika, ili je već bio generalni, pa je išao u svojstvu privrednika i privrednog poslanika) vodili u posetu plemenu Mokubengokrakajapo, moj otac, koji sa puta nikada nije donosio novosti i utiske, nadugačko je pričao kako se već četrdeset godina urođenici mole jednom Demler-Bencu sa početka našeg veka, koji je na nepoznat način stigao u prašumu i bacio čitavo pleme u religiozni trans — jer je išao sam od sebe. Ništa mi nije bilo poznatije nego osećanje tih golišavih ljudi i žena, okupljenih oko kotla na ognjištu, lenjih na suncu, zahvaćenih poznatim ritmom trenutka, koji odjednom biva prekinut čudom nelogičnih izbočina, metalnih krugova, buke i nepoznatih zvukova, nepotrebnih oblika, koji hodaju i koje je mogla da stvori samo religiozna, totemska mašta naivnog čoveka. Niko od nogatih ne bi svhatio šta sam doživeo u našoj fiđelovačkoj kući pre tridesetak godina kada sam prvi put video nogu. Zato ti slušaj. Možda ćeš me čuti. I najmudrije

glave, kada bi im ispričao ono što sam samo ja znao, tumačile bi moje iskustvo sasvim nogato. Svaka svest je eo ipso svest o nekom predmetu, mogu da se kladim da bi rekli, jer bezodnosni psihički fenomen ne postoji, ili već tako nešto, malo pametnije ili gluplje. Kada bih, međutim, svoju priču, makar i ukratko, samo u nekoliko reči ispričao bilo kom pripadniku plemena Mokubengokrakajapo, koji je bilo kada obožavao (kao ja nekada nogu) ili koji još uvek obožava starog Demlera sa biciklastim točkovima — on bi odmah shvatio moj religiozni odnos prema nozi. Kada bi poglavici ovog brazilskog plemena nemo, bez reči, samo očima pokazao nogu onako kako sam je ja video, Mokubengokrakajapovac, ne časeći ni časa, pao bi ničice pred božanstvom totemskog izgleda koje na udaljenosti od nekoliko metara, zavijeno paklenskom parom, izranja, ničim pokretano, iz čabra, zaustavlja se u vazduhu, stoji po svom zlokobnom pravu koliko hoće, puštajući da se slivaju sa njega kapljice koje bi mogao i da zaustavi, ako mu se ćefne, kao što mu se na moje oči ćefnulo da krene levo iz mrtve tačke u vazduhu, i da se stopalom prisloni na ivicu svog drvenog boravišta.

U tom trenutku u sećanje ulazi moj mali brat Blagoje.

Sećam se Blagoja, kako je izronio iz tamnog ugla naše »kuće«, prišao čabru i sasvim izbliza osmotrio stopalo Milojeve leve noge. Sećam se tačno tog trenutka, i mog brata Blagoja u njemu. Imao je malo, bledušno, bolesno lice seljačeta od dve-tri godine, velike crne oči, koje bi bile lepe da nisu bile krmeljive od nikad lečene bolesti, i čudan neki osmeh na licu koji je pre odavao bol nego veselost. Tankosava kaže da je Blagoje uvek bio bolešljiv i da su seljaci govorili da bi bilo najbolje kad bi umro što pre, jer dugo neće živeti. Zato su Blagoju davali za jelo uvek manje nego meni. Zato mu ni oči nisu lečili. Blagoje je od rođenja bio propala stvar. Mora da ga je mnogo bolelo u njegovom kratkom životu i zato mu je i osmeh bio bolan. Ja ovo ne znam po Tankosavinim pričama. Pazim da svoje izvorne utiske ne pobrkam sa pričama koje sam naknadno slušao. Da je Blagoja mnogo bolelo u životu znam po osmehu koji je imao na licu kada je prišao čabru da bi se pažljivo i napeto zagledao u Milojevo stopalo. Blagojev osmeh je bio osmeh izvinjenja. Pred

njim se nije krilo da će najverovatnije umreti pre nego što osvoji mesto u nogatom čovečanstvu. On je znao da su njegova prava u našoj fiđelovačkoj kući zbog toga mala, i osmehom, koji je tada imao na licu, izvinjavao se unapred što je popustio pred svojom ljubopitljivošću, privilegijom živih, i prišao izbliza da vidi ono što ga je zainteresovalo. Sećam ga se zaista živo u toj kučećoj pozi, sa tim kučećim osmehom — biografijom na licu, još ljubopitljivog, a već žućkasto bledog predodređenika smrti, u najranijem detinjstvu već mirno uverenog da mu ne pripada druga sudbina do one koja je određena čoveku. I meni samom je čudno da se tako živo sećam brata, pošto mi je pažnja, kada je Blagoje prišao Miloju, bila sva zaokupljena čudom koje je izronilo iz čabra. Sećam se mlađeg brata tako živo verovatno zato što se moje uzbuđenje, sleđeno u nemom kriku, Blagojevim prilaskom čudu pretvorilo u panični strah. Navijao sam u sebi, nemo, za brata Blagoja, želeo sam da ne oslepi, ne ispari, da se ne pretvori u tronožac ili nešto drugo, sasvim neodređeno i neslućeno. Znao sam da je noga sposobna za sve, ali upravo zato što nisam znao sve, i na koji način sve može da se oglasi, pojavi, preobrazi ili nestane, ja sam sleđen, zaustavljenog daha, zamro od obožavanja, čekao ishod ne toliko sudbine moga brata Blagoja, koliko obznanu načina na koji božanstvo deluje, prašta ili kažnjava, što bi mi pomoglo da shvatim, makar i vrlo mali, ipak deo čoveku nedostupne tajne. Potpuno, bez ostataka obuzet viđenjem neviđenog, zapamtio sam Blagoja verovatno zbog njegove smelosti, kao simbol. Blagoje je u tom trenutku bio tako sličan čoveku da u poslednje vreme, već nekoliko godina, što ti savršeno dobro znaš, a ipak se ne pojavljuješ, mislim na Blagoja uvek kada pomislim na život.

Da li ga zbog toga pamtim? Ili zbog njegovog osmeha? Ili iz čisto likovnih razloga? Neću da te lažem: ne znam. Možda je moje sećanje već tada bilo osetljivo na formu, pa je odabralo tu čudnu kompoziciju u polumračnom, vatrom osvetljenom prostoru fiđelovačke kuće, taj prostorni odnos Milojeve noge na ivici čabra i male glave koja je nogu sasvim izbliza posmatrala s pokornim obožavanjem pravog vernika. Zaista ne znam. Kada bih mogao da objasnim zašto se sećam čabra tako živo, a ne sećam se događaja koji se odigrao nekoliko godina

ili meseci kasnije u toj istoj kući, znao bih sigurno nešto više o načinu na koji deluje ljudska svest, nešto bliže bih prišao onome što je izvan njene moći. Međutim, ja ne umem ni dan-danas da kažem zašto se ne sećam ni jednog jedinog detalja iz Tankosavine i Milojeve priče o poslednjem danu naše fiđelovačke kuće, kada sam, što potvrđuje moje sećanje na Milojevu nogu u čabru, već imao razvijenu dečiju memoriju, sposobnu da odabira i čuva utiske.

Ne sećam se, naravno, ni Stjepana, ali mogu iz priča, iz mnogo verzija jedne iste priče da sastavim izmišljenu uspomenu na njega i na događaj koji blesava i smrdljiva Tankosava često prepričava. Bio je krivonog. Mogu sasvim lepo da zamislim njegove rahitične noge u suknenim seljačkim pantalonama; kuća našeg prvog suseda bila je udaljena svega nekoliko stotina metara od naše; iz naše avlije čovek je mogao glasom da se dobaci do nje kada je vreme bilo tiho. Stjepan je, koliko može da se zaključi iz Tankosavinog primitivnog pripovedanja, često dolazio kod Miloja. Uveče, kad se završi posao, naročito zimi, čim se smrkne, eto ga. Sedne pored vatre, zapitkuje Miloja o kukuruzu, o hrani za jariće, o porezu. Gleda u velikog, ćutljivog Miloja, mali i krivonog, izigrava muškarca koji vodi muški razgovor o muškim stvarima sa jednim pravim muškarcem. Miloje je bio siromašan ali dobar domaćin, radan, zamišljen, i to su Fiđelovčani znali da cene. Stjepan je, izgleda, bio niko i ništa, ali, mada je priznavao sam sebi, intimno da nije baš neka sila od čoveka, sa tim se nije mirio. Zato mu je godio utisak ravnopravnosti, koji je verovatno dobijao u razgovoru sa sigurnim Milojem, koji nije imao potrebu da se hvali pred Stjepanom, i koji je bio dovoljno ćutljiv i tolerantan da pristane na prividno ravnopravni odnos sa njim. Stjepan je zavideo Miloju, kako slabi zavide jakima, bez razloga, ali je ipak pokušao da se osunča makar i u senci njegove ozbiljnosti i muškosti. Miloje je verovatno prema Stjepanu bio ravnodušan. Verovatno nije mnogo ni mislio na njega. Nije tačno ni znao da li su mu ti večernji razgovori prijatni ili neprijatni. Stjepan je bio tu, i on ga je primao. Na njegovim jakim seljačkim nogama mogao je da izdrži i lak i neobavezan teret muke još jednog čoveka.

Kada je Stjepan počeo da preskače po neko veče i da odlazi u kuću braće Perčec, Miloje u prvi mah sigurno nije ni zapazio promenu. Kao što je deljao držala, krunio kukuruz ili oštrio motike na tocilu dok bi razgovarao sa Stjepanom, tako je isto to činio i sada, samo bez Stjepana. Verovatno je opazio da nešto nije u redu tek kada je Stjepan sasvim prestao da dolazi kod nas, i kada je to povezao sa osnivanjem Hrvatske građanske i seljačke zaštite u Fiđelovcima.

Svi moji pokušaji da od Tankosave doznam nešto više o mogućem, drugom motivu za prekid prijateljstva između Stjepana i Miloja, razbijali su se o tvrdi zid seljačkog pripovedačkog kanona. Tankosava nikada nije menjala priču; ni jednu jedinu reč u savršeno zaokruženom redosledu. Svaki pokušaj da se redosled izmeni bio je bezuspešan. Prekinuta, ona bi zastala, saslušala pitanje, i gluva za njega, nastavila tamo gde je stala, istim rečima kao i juče, pre mesec dana ili godinu dana, kao i uvek kada priča svoju priču. Međutim, po tome kako bi uvek zastala u priči pre nego što će pomenuti ime Stjepanove žene i po tome što bi uz ime uvek dodavala neki kurvinski pridevak, kao kučka, kobila, beštija ili slično, nije isključeno da je Miloje negde, nekad preturio Stjepanovu ženu. O tome ništa pouzdano ne znam, još manje znam da li je Stjepan, ukoliko je nešto i bilo između Miloja i Vinke, to naslutio, ili je o tome znala samo Tankosava.

Verovatnije je da su Đuka Kemfelja, veliki vođa iz Zagreba, i braća Perčec, male vođe iz Fiđelovaca, krivi za jednostrani prekid prijateljstva između naše dve kuće. Sve se to razvijalo vrlo brzo. Od trenutka kada je prestao da dolazi, do otvorenog neprijateljstva, nije prošla ni puna godina dana. Miloje je sigurno bio veoma iznenađen kada je jedno jutro, izlazeći pred kuću, čuo Stjepana kako mu sa udaljenosti od nekoliko stotina metara psuje majku egemonističku. Sigurno je bio iznenađen jer nije znao zašto to Stjepan čini, a nije znao ni šta znači reč, mada je bilo jasno da mu Stjepan psuje majku, i da to »egemonističku« nije pridev koji bi u pohvalnom svetlu predstavljao njegovu roditeljicu. Pomislio je, ako je o tome uopšte mislio, da to mora da bude neka hrvatska izmišljotina za milosnu, krvavu, kurvinu, prljavu ili srpsku, ali nije obratio pažnju ni na tu

reč, ni na Stjepana. Otresao se sećanja na njega kao konj nasrtljivog obada, i nastavio svojim putem.

Miloja nije bilo lako izbaciti iz strpljenja. Kada je Zaštita počela da besni po Fiđelovcima, da se sastaje, maršira i demonstrira, kada su neki čak iz Zagreba dolazili na njihove sastanke, Miloje je morao čuti da se oni vojnički obučavaju kako bi se razračunali sa Srbima, ali mislio je da je to obična dečja igra, jedna od onih koju igraju stariji, i da nema nikakvih izgleda da njemu lično zapreti opasnost od nekoliko uspaljenih glava. Nije čak hteo da učestvuje ni u razgovorima Srba iz Fiđelovaca, koji su komentarisali hrvatske demonstracije. Kada bi mu baš izbliza neki iz Zaštite nešto dobacio, mirno bi ga uputio da jede nedoličnu hranu i nastavljao bi svojim putem. Takav je bio Miloje. Ćutljiv, prek, i jak, vrlo jak.

Uto je došao rat. Zaštita je odmah preuzela vlast. Stjepan je dobio i neki ustaški čin. Dostojnik je postao po Tankosavinim rečima, ali to je ona nešto pogrešno zapamtila. I jedne noći, u gluvo doba, dok smo Miloje, Tankosava, Blagoje i ja spavali u krpama na zemlji naše »sobe«, jedine prostorije pored »kuće«, odvojene od nje samo tankim pregradnim zidom od ilovače i pleve, nad nama se pojavio, u ustaškoj uniformi, sa mašinkom u ruci — Stjepan.

Nije bio sam. Iza njega su stajala takođe u ustaškim uniformama, takođe sa mašinkama, dva brata od Jelića, Ivan i Josip, jedan od sedamnaest, drugi od devetnaest godina. Stjepan je naređivao. Naredio nam je da se dignemo — zbunjenim, toplim od krpa, sanjivim, nesvesnim onog što se događa. Miloje mu je rekao da se nosi do đavola, na šta su, prvo Stjepan, a zatim i druga dvojica, počeli da pucaju po nama. Osmogodišnje ili devetogodišnje dete koje u gluvo doba noći probude iza sna neki čudno obučeni ljudi i počnu da pucaju u njega, koje oseti smrtnu opasnost i nemoć roditelja da ga zaštite, vidi malog brata koji se zario u krpe i odbija da se ispod njih pojavi, a već je u stanju da pamti — moralo bi da zapamti ovakvu scenu. Ja se ne sećam ničega.

Jedan od nasumce ispaljenih metaka zaustavio se u Tankosavinom ramenu, a jedan je samo okrznuo mene. Miloje je video da sa Stjepanom nema šale i rekao nam

je da izađemo. Nas troje učinismo tako, ali je Blagoje ostao u kući, zariven u krpe. Stjepana je to ljutilo. Trebalo je te noći da spali još nekoliko kuća. Nekoliko puta je zvao Blagoja da izađe, nikad po imenu, već sve ružnim i uvredljivim nazivima. Blagoje je verovatno mislio svoje i ostajao u krpama. Naredio je Ivici i Josipu da ga izvuku napolje. I dok su dva brata od Jelića poslušno odlazila da izvuku iz kuće od straha sluđenog ali upornog Blagoja, Miloja su izdali živci, napravio je grešku. Prileteo je Stjepanu i tako ga odalamio po glavi da mu je ustaška šapka odletela na jednu, mašinka na drugu stranu, a sam Stjepan prema zidu kod koga se zustavio u vrlo nedoličnom položaju. Miloje nije imao nameru da ga razoruža, ili da pobegne. Kud bi sa dvoje dece i ženom stigao bežeći ispred trojice naoružanih vojnika? On je udario jer su ga izdali živci, jer nije mogao da izdrži. Tako makar on kaže. Ali bez obzira na razloge, Stjepana je to užasno razljutilo. Digao se, dograbio je pušku i kundakom raspalio Miloja po ramenu i ruci koju je moj otac podigao u pasivnoj odbrani, smiren posle udarca kroz koji je dao oduška svom velikom besu. Uto su izašli Josip i Ivan. Josip je vukao mog Blagoja za nogu kao zaklano jare, a Blagoje se nije opirao, baš kao zaklano jare. Nije ni plakao. Pustio je da ga vuku. Da li se osmehnuo na nas kada su ga ostavili na zemlji i kada se digao i pogledao prema Miloju? To na žalost ne znam. Da li se i tad osećao krivim, da li se izvinjavao svojim krmeljivim očima? Ništa o tome ne znam. Ni na tom mestu nisam nikada uspeo da razbijem šablon Tankosavine priče. U njenoj priči poslednje što se o Blagoju kaže, glasi baš tako: »Josip ti ga izvuče, za nogu ga vuče, ka' zaklano jare, bože mi oprosti, a moj mali Blagoje ne plače, suve mu oči, i taki' suvi' očiju ostade na crnoj zemljici ispred Stjepanovi' nogu«.

Tada je Stjepan smislio osvetu za udarac koji je dobio, za zavist koju je osećao prema Miloju, možda i za rogove koje mu je, možda, Miloje nabio, o čemu je Stjepan možda nešto znao, a možda i nije. Rekao je da će Blagoja zadržati, kad već krmeljavko neće sam da ide. Krmeljavko — to se odnosilo na Blagoja. Ranjena Tankosava je poletela na Stjepana i ta snažna i mlada, mada ranjena, kobila, pregazila bi rahitičnog dostojnika, ako je to bio čin vojnika Kemfeljine i Mačekove

garde, da je Josip i Ivan nisu oborili kundacima na zemlju pre nego što je stigla do njihovog komandira.

Stjepanu je tada već bilo dosta svega i rekao je da će nas sve pobiti ako odmah ne krenemo kuda nas noge nose. Očigledno je mislio ozbiljno, pa smo krenuli prema šumi iznad Fiđelovca. Miloje je grabio napred svojim velikim nogama, vukući na jednom ramenu ranjenu Tankosavu a na leđima mene.

Ni tog se ne sećam.

Uskoro je prestalo da nas stiže sa leđa Blagojevo cviljenje. Tankosava uvek upotrebljava tu reč. Blagoje je cvileo gledajući za nama, i nije se otimao Stjepanu i dvojici, i po činu i po godinama, mlađih vojnika. Nije cvileo sa namerom da ga neko čuje i spase. Od nas više ništa nije očekivao. Znao je da ga niko neće spasavati. Zato nije vikao, već je samo cvileo, i na taj način se poslednji put oglašavao svetu u kome mu nikada nije bilo lagodno. Mogao sam makar Blagojevo cviljenje da zapamtim. To bi ipak bilo nešto. Živeo bi u mojoj, a ne u Tankosavinoj glavi. Ali nisam.

Miloju više smeta što nisam zapamtio prvi politički govor koji je održan čim smo stigli do proplanka na kome se skupio izbezumljeni fiđelovački narod. Rečima: »Narode srpski, jesmo li ljudi ili ovce«, započeo je Miloje govor koji je označio početak još do juče sasvim neverovatne karijere Miloja Prokića, ali se ja ne sećam ni govora, ni mesta na kome je održan, ni besa koji je zamenio osećanje straha kod raspamećenih polugolih Srba iz Fiđelovaca.

Čovečanstvo već stotinama godina pamti jedan veličanstveni požar u Rimu. Buktinje u koje su se pretvorile srpske kuće u fiđelovačkoj dolini sigurno su delovale snažno i uzbudljivo. Sa mesta na kome su se žitelji tih kuća nalazili, panorama mora da je delovala veličanstveno. Sigurno sam i ja gledao, ali ni jedan jedini odsjaj fiđelovačkog požara nije ostao u mom sećanju. Ničeg se ne sećam. Ne sećam se, mada bih morao da se sećam, makar Blagoja, koga sam poslednji put u životu video ugljenisanog u zgarištu naše kuće, ali se ne sećam. Što se toga Stjepan ne seća, razumljivo je, ali ja zaista ne mogu da shvatim kako sam izbrisao iz pamćenja ove događaje. Što se ne sećam Miloja i Tankosave iz tih trenutaka, objasnio bih nekako. Proveo sam sa

njima godine posle toga i novi utisci mogli su da izbrišu stare, ali ne znam kako sam propustio da zapamtim poslednje što se o Blagoju moglo pamtiti.

Utoliko mi je dragocenija uspomena na njegovo malo lišce pored velike noge u čabru. Nikada neću doznati da li je prema tom čudu, prema tom čabar-božanstvu u onom trenutku Blagoje osećao isto što i ja. Možda je samo primetio razliku između svog stopala sa pet prstiju i Milojevog sa šest. Možda je jednostavno približavajući se Milojevoj nozi, učinio nespretan pokušaj zapostavljenog deteta da se umili ocu, u uzaludnoj potrazi za nešto nežnosti. Ništa ne mogu da tvrdim. Možda je neki treći razlog, koji meni nikada na pamet nije pao, rukovodio Blagoja u tom trenutku, ali ja sam sklon da verujem da je Blagoje osetio slično uzbuđenje koje i ja, i da se nije približavao Milojevoj nozi, već čudu.

Moj otac Miloje je, naravno, i onda imao zadnjicu, i noga se u njoj završavala. Ta prividna istina me nikada, međutim, nije zadovoljavala i oduvek sam, nesvesno (tek odnedavna uveren da sam u pravu) znao da sa zadnjicom počinje Miloje, a da je noga u čabru do one jasno izvučene demarkacione linije suknenih gaća, zarozanih visoko uz butinu, deo nečeg sasvim drugog, čuda koje je izraslo iz čabra, deo sistema koji treba shvatiti, a ne deo Milojevog tela. Sećam se sa velikom jasnoćom ondašnjeg izgleda Milojeve leve noge. Posmatrao sam je iz istog ugla iz koga je sada posmatram, već dva sata. Sećam se žirastog malog prsta, pete rascvetane u nekoliko dubokih brazda, pukotina na sasušenoj zemlji, legla vitkih zmija koje su u iskonskom nemiru podrhtavale ispod glatke, zategnute kože njegovog lista. Ni trunke sala nije bilo tada na njoj. Suva kao drenovina, čvorugavija, ćoškastija, na izvestan način manje lepa, muškija nego što je sada u svojoj utovljenoj zaobljenosti, ona je podsećala na koren velikog stabla, mirisala je na pravo seljačko blato, bila je nekako energično za poslom koji je naumila. Noga Petra Orača, koju sam znatno kasnije video na jednoj engleskoj srednjovekovnoj graviri, podsetila me je na Milojevu nogu iz Fiđelovaca — noga prostog evangeliste, koji je i veliku kugu i Tajlerovu bunu prošao na toj čvornovatoj, duguljastoj izbočini, od čije je zemljaste nepobedivosti narodna legenda, hteli mi to ili ne,

Davide, napravila spasitelja čovečanstva. Tu priraslost za brazdu odavao je na izvestan način i izgled Milojeve noge. Bila je i onda ćosava, čak i bez čuperka crnih, debelih dlaka koje se, vidim, kočoperno uzdižu na njegovom risu, još belja, slična možda nozi koju sada gledam, ali slična na način na koji iždikljali, veliki sin liči u svojoj dvadesetoj godini na pedesetogodišnjeg oca. Noga koja savlađuje uzbrdicu, raskrečeno stoji nasuprot velikog stabla u padu, napeto podupire plug, noga gonjenog, noga u koloni, u jurišu, besposlena na konju, lagodno opružena na odmoru pored vatre, noga mog oca Miloja što kroz krvavu ranu pokazuje sedefastu belinu velike kosti, noga od mišića, žlezda i krvi, uredno povezanih u kožu.

Tek kasnije sam Milojevu nogu tako počeo da doživljavam, nikad ne prestajući da joj dajem i druga svojstva. Pored čabra u Fiđelovcu, međutim, Milojeva noga za mene nije bila Milojeva, i nije bila noga, nego je nešto, iznenada, uzelo oblik noge. Verovatno je da Miloje toga uopšte nije bio svestan, i da je mislio samo na ceđ dok se Blagoje, opčinjen, privlačio njegovom šestom prstu, i dok sam ja obezglavljen sedeo na pristojnom odstojanju od vukodlaka ili božanstva, zanemelo prisustvujući čudu. Možda i nije bilo tako. Možda je obratio pažnju na Blagoja, možda je čak i meni rekao nešto, i tako još jednom prekinuo tok događaja koji je počeo da se odvija na način jedino tebi poznat, ne znam. Naglo kao što je banula u svest, epizoda sa čabrom se i prekida. Moje sećanje završava se na Blagojevom malom licu, na njegovom izvinjavajućem osmehu, krmeljivim, pokornim očima koje nešto nedokučivo tera da se sve bliže i drskije približavaju opasnoj tajni. Danas se gadim naivnosti moje mašte iz fiđelovačkih dana, ali Blagojevo bolesno lice pored Milojeve noge, poslednja slika koju je sećanje sačuvalo, ima sve likovne osobine svetih slika iz staklorezačkih radnji. Verovatno je za to kriva svetlost žara sa ognjišta, koja je oko glave Blagoja pravila oreol, a nogu iz čabra senčila nestvarnim i zamagljenim prelivima vizije. Neki anđeo obznanitelj ušao je pod naš fiđelovački krov, nevidljiv za Miloja i Tankosavu, i progovorio je jezikom bez reči koje sam ja, još uvek bez pravog dara govora, razumeo dokraja, u svom svetom i nerazumnom strahu od noge. Progovorio je šesti, polidaktilični Milojev prst jezikom anđela.

Raduj se, Pero, govorio je žirić, blagosloven si ti među ljudima, i ja sam dugo u to verovao. Ne boj se, Pero, jer si našao milost u Boga, a ja sam se ipak bojao. Duh sveti ući će u tebe, i sila najvišega među nogatima oseniće te, i ja sam doskora živeo u svetoj senci, što ti i sada, kao i uvek, otvoreno priznajem. To su reči koje mi je govorio šesti Milojev prst u Fiđelovcima, da sve treba da se ispuni što je za nas svemoćna noga zapisala. Stjepan nam je bio zapisan i tako je trebalo da bude, noga je to znala, a Miloje nije. Zbeg nam je bio zapisan, i dugi marš u koloni, sve do ovog salona u kome Miloje i Blagoje igraju tablića na perzijaneru iz Avganistana. Sve sam to čuo iz čabra. Samo ja. Čudo se obznanilo meni i, možda, možda na drugi način, mom spaljenom bratu Blagoju, malom smrtniku, od rođenja smrtniku iz Fiđelovaca.

II

— Tvoje karte.

— Da brojimo — reče Miloje pošto temeljno, jednim dugim, iskošenim pogledom osmotri debljinu »špila« ispred sebe, bacajući ocenjivačko oko i na »štos« ispred Blagoja. Čak do mene se čuje kako Miloje broji. Uvek to čini naglas. Preko usana tečno prevaljuje brojeve negde do devet, a sa zastojima od šesnaest nadalje. Kod osamnaest ozbiljno se zamisli i tek posle pauze dođe do zaključka da je sledeći broj devetnaest.

— Pata karte — reče Blagoje.

— Dvaisišest — kaže Miloje završavajući brojanje i, nisko spustivši glavu nad kaiš hartije, usredsredi se na upisivanje u svoju tablu.

Vrata koja iz salona vode u hodnik prema kuhinji, polako se otvaraju. Tankosava protura svoj veliki, muški nos, pa bradu sa bradavicom, iz koje prkosno štrči čuperak dlaka, i konačno celu glavu, zabrađenu u crnu maramu. Pravi onu svoju glupavu, saučesničku grimasu koja najviše liči na ozbiljno namigivanje, lišeno svega šeretskog, kezi svoje veštačke zube, na koje se još nije navikla, mada ih nosi u glavi već deset godina, i šapuće prema meni, na drugoj strani sobe:

— Da donesem?

Tankosava ne ulazi u salon kada je Miloje prisutan. Niko joj to ne brani, niko joj nikada nije rekao da se ne pojavljuje kada je neko stran u kući, ali je ona sama od toga načinila pravilo. Shvatila je ipak da joj tu nije mesto, mada je trebalo da prođe izvesno vreme pre no što su iz naše kuće iščezle fiđelovačke i partizanske navike. Međutim, još u našem malom stanu pored Karađorđevog parka osetila je da joj nije mesto u društvu kome je pripadao Miloje. Čim smo se uselili u taj trosobni stančić, odmah posle oslobođenja Beograda, kuća nam je ličila na romantično svratište, vođeno delimično po pravilima strogo domaćinskog fiđelovačkog reda, a delimično po partizanskim pravilima jedinice u kojoj je sve zajedničko, zato što, uglavnom niko ništa nema, ili ako ima, zna da to može da sačuva samo do sledećeg pokreta, u najboljem slučaju, do sle-

deće ofanzive. Zaista se nije znalo kada će doći gosti, ko će da ostane na spavanju, i koliko će ih biti na obedu. Tek bi se pojavio neki Milojev prijatelj, sa »unrinim« paketom, veknom belog hleba ili komadom slanine, flašom mleka »za dete« i rakije za odrasle — i počinjalo bi slavlje. Ili bi se pojavio neko bez ičega, samo sa pitanjem ima li štogod za jelo. Ispostavi li se da nema, on bi odlazio da se »snađe«, i vraćao se posle izvesnog vremena sa plenom.

U toj prvobitnoj zajednici kod Karađorđevog parka, Tankosava je imala svoje mesto među mladim majorima, pobednicima, i kuririma pobednika koji dugo nisu priznavali da generali imaju prava na više mesa nego kuriri. Na više poštovanja i uvažavanja, svakako, ali ne i na više mesa. Tih, prvih meseci posle oslobođenja, Miloje najčešće nije ni bio kod kuće. Ne znam da li je još radio u KOS-u ili je već bio u UDB-i, ali sećam se da je više bio na Kosmetu nego u Beogradu. Vraćao bi se u neko doba noći, usred podne ili u rano jutro, ali uvek nenajavljen i iznenada, umoran, vašljiv sedao bi za sto gde su mu odmah pravili mesto, teškom, ćutljivom. Takvom, prekom, zaćutanom, prepunom strašnih priča koje će ostati neizgovorene, dok oko sebe širi miris šuma, blata i krvi, takvom su mu svi odavali počast, nema nikakve sumnje, ali i ta počast je još uvek zadržavala svojstva ravnopravnosti. Neki Sveta, kome je pored desnog uveta nedostajalo i deset santimetara kosti u butini leve noge, Blagojev zemljak, veliki junak i seljačka dobričina, najduže je živeo u svojoj seljačko-komunističkoj iluziji o ravnopravnosti, zbog čega sam ga verovatno, tako dobro i zapamtio. Desetak godina stariji od Miloja i većine kapetana, majora i po nekog pukovnika koji bi se u te prve dane posle oslobođenja našao u našem stanu, Sveta bez uveta, intiman sa svima njima, sedao bi za istu sofru, evocirao iste uspomene, pio istu rakiju, uzimao bi reč ravnopravno sa drugovima sa kojima je ratovao četiri godine. Za razliku od većine drugih kurira, bombaša, seljaka kod kojih su i komandanti nalazili utočište zimi, i sira i hleba u gladi, on nije osetio kada je epitet »drug« ispred imena postao titula na koju nemaju svi podjednako pravo. Već posle četvrte rakije grdio bi sebi ravne zbog tog »drugakanja«.

— Šta vam je, ljudi! Te »Druže Miloje«, te »Druže Blagoje«, ko da se ne zna da smo drugovi.

Sveta bez uveta očigledno nije shvatio baš sve što se dešava oko njega, ali, istini za volju, moram ti reći, Davide, ukoliko te to uopšte zanima, da ni majori nisu shvatili, ni pravim imenom nazivali promenu koja se brzo, vrlo brzo dešavala u našem stanu. Kada se prisećam tih dana, sve više verujem da je Tankosava bila prva koja je uočila promenu. Naravno, ona nije shvatala, ali je nekim skrivenim instinktom osetila da njoj i kuririma nije mesto među pukovnicima i majorima. Tankosava je osnovala svoj serkl u kuhinji, i svi su poštovali ovo razgraničenje, primali ga kao normalno, osim komuniste Svete, koji je, bez deset santimetara butne kosti i bez jednog uveta, bio gluv za nijanse na obadva. On je jedini kršio konvenciju. Nije mu bilo dovoljno što se pozdravi sa drugovima kada dođe, i što oni blagonaklono porazgovaraju sa njim nekoliko minuta, a zatim mu ćutanjem stave do znanja da ide kod Tankosave. Sveta bi uvek sačekao da ona odškrine vrata od sobe, promoli svoj muški nos i bradavicu i da ga onim kravljim namigivanjem pozove. Tek tada bi otišao, ali uvek uz upozorenje da će se odmah vratiti.

Nije to Sveta radio zato što je želeo da se druži sa važnijima od sebe, ili zato što mu u kuhinjskom serklu, kome je Tankosava bila duša, nije bilo prijatno. Naprotiv. Kada bi popio nekoliko rakija, i kada bi se društvo raspoložilo, on bi, uprkos Tankosavinog majčinskog protivljenja, odlazio u sobu kod drugova da bi im ispričao šta je rekao ili otpevao ovaj ili onaj seljak, čega se iz ratovanja setio ovaj ili onaj borac, kako bi i drugovi uživali u onome u čemu uživa Sveta bez uveta. Četiri godine su učili Svetu jednom načinu ophođenja i nije nimalo čudno što mu je trebalo makar četiri meseca da se navikne na drugi. Sveta bez uveta je još uvek žarko želeo da dokaže svoju odanost drugovima u koje je verovao na način religiozan, znači jedino pouzdan. On je sanjao o nekom reakcionaru koji be se sa odvrnutom bombom u ruci ustremio na Miloja, ali ne dovoljno brzo i vešto da ga u tome ne bi sprečio slučajno prisutni Sveta bez uveta. Kad bi osećanje odanosti u njemu nabujalo suviše, što je bivalo zato što

nije imao više prave prilike da je potvrdi, Sveti je zaista bilo žao što ne može na licu mesta da pogine u odbrani svojih drugova. Sveta je iskreno patio što su njegovi drugovi postali bezbedni tako iznenada da nije mogao odmah da shvati posledice koje zbog izmenjenih okolnosti njegovu odanost čine znatno manje vrednom nego što je bila još samo pre nekoliko meseci.

Uvidevši ipak da drugovi ne žele njegovo društvo, i da se već dosta dugo ne smeju, blagonaklono i superiorno kao ranije, njegovim šalama i pričama, on se, bez trunke uvrede, povukao iz sobe u kuhinju obožavajući i dalje izdaleka svoje idole. Ništa se bitno nije izmenilo. Promenila se samo konvencija, a to Svetu nije vređalo. Daleko od toga. U salonu fiđelovačke madam Rekamije, Sveti je bilo prijatnije nego u sobi. Shvativši konačno da su drugovi drugovi, a da je on samo drug drugova, da su oni svesniji i izgrađeniji, Sveta je odjednom primetio da među njima najčešće nema šta da ispriča dok je u svom serklu uvek imao zahvalnu publiku. Sećam se da sam upravo od njega čuo prvi put onaj vic sa klasičnom poentom »Ko mi uze slamčicu« i još stotine drugih anegdota iz četvorogodišnjeg Svetinog ratovanja. Većinu tih anegdota — razumeo sam kasnije — Sveta je čuo, pa ih je samo primenio na nekog od svojih drugova iz rata. Tako je pop kome su uzeli slamčicu, bio popina iz njegovog sela, koji je završio kao ljotićevac; onaj Ciganin koji je u prevelikom strahu pitao da li je krv žuta, postao je u Svetinoj priči kuvar Blagoje, što je u jednoj drugoj prilici pojeo nedoličnu hranu, tvrdeći da u njoj ima hranljivih sastojaka.

Tankosava najčešće nije učestvovala u razgovoru, naime nije zauzimala stanovište. Ona je čvrsto verovala u dve stvari: da je »važno da smo mi živi i zdravi« i da »zdravlje ulazi kroz usta«, i nije propuštala da saopšti neko od ovih svojih uverenja kad god bi se za to ukazala prilika, a još češće kada nije bila prilika, ali ona nije imala šta drugo da kaže. Tako bi ona podržala govornika koji zastupa jednu tezu svojom sentencom da »zdravlje ulazi kroz usta«, a nju bi koristila i kada bi nagovarala svoje goste da jedu, mada to najčešće nije bilo potrebno. Ona bi odmah zatim dala podršku i tezi koja je suprotna tvrdeći kako je »važno da smo mi živi i zdravi« što bi tvrdila i Sveti bez uveta kada

bi se žalio da mu nedostaje onih deset santimetara butne kosti. Takva je moja maman. Nepromenljiva, uvek ista. U spoju sa ljudima i okolnostima ona ostaje ravna samo sebi, kao nula pomnožena sa bilo kojim brojem.

Serkl se postepeno osipao. Jedno vreme životario je odvojen od Milojeve sobe, strogo ograničen na teritoriju kuhinje. Tek ponekad i slučajno, navratio bi Miloje ili njegov nerazdvojni drug Blagoje do kuhinje, i s vrata rekao Tankosavi da izađe i primi neki nalog, a ostalima, koji bi zdušno i preterano srdačno zagrajali svoju dobrodošlicu, samo bi klimnuo glavom i čvrsto, ne toliko hladno, koliko komandantski, pomalo odsutno otpozdravio. Koliko ja znam, Miloje nikada nije rekao da ima nešto protiv Tankosavinog kuhinjskog društva. Miloje je već bio navikao da mu je jedinica na dohvatu ruke, tamo dole na terenu.

Pošto smo se preselili u našu današnju kuću, od serkla je navraćao, i to sve ređe, još samo uporni Sveta bez uveta. Seo bi u našu veliku i svetlu kuhinju, pijuckao rakiju i mezetio dok je Tankosava poslovala okolo i sa svoje dve sentence odobravala Svetine zaključke o životu, ili potvrđivala verodostojnost događaja iz rata, kojih se borac prisećao, jer o sadašnjem životu, mada je cenio posao noćnog čuvara na skladištu drvne građe, Sveta vrlo retko priča.

Već godinama, Sveta navraća kod nas samo na praznik radnog naroda. U braon »Varteksovom« odelu sa crvenom mašnom na lastiš, uvek istom odelu i sa istom mašnom, u košulji na krupne štrafte, zavrnutih špiceva kragne, obrijan i očešljan, pojavi se na zadnja vrata, pravo u kuhinju, negde oko sedam ujutru prvog, drugog ili trećeg maja, ako se tri dana ne radi, gromoglasno čestitajući praznik Tankosavi, i upoznajući se sa kućnom pomoćnicom, ukoliko se promenila od njegove poslednje posete.

— Sveta Jakšić, drugarice, partizansko ime Sveta bez uveta — zaurla žovijalno i polustidljivo, polušaljivo pokazuje prstom na zaraslo mesto gde je nekada bila ušna školjka. Tankosava ga služi rakijom i stalno ga podseća na meze koje je pred njim, povremeno napušta posao i seda do njega da bi pažljivo slušala Svetine priče, i samo s vremena na vreme potvrdila ono što on govori. Od kada se rasturio njen serkl, Tankosava je

potpuno sama, i zato voli Svetine posete. Međutim ona ne zaboravlja da Sveta želi da vidi i Miloja. Negde oko devet sati, kada Miloje pozove doručak, Tankosava zato dolazi do moje sobe, odškrine vrata, namigne i, svesna svoje i Svetine nevažnosti, moli me da joj učinim:

— Doš'o onaj bez uveta, znaš ga, Sveta, pa 'oće da vidi Miloja. Šta ćeš. Nego pripitaj Miloja može li da uđe do njega. Samo na malo.

Deset minuta kasnije Sveta ulazi u veliki salon i s vrata viče:

— Dobra ti sreća, komandiru! Čestitam praznik radnog naroda!

Miloje, raskuštrene kose i mamuran, u neboplavim puplinskim gaćama, bos, odlaže novine i ne dižući se iz fotelje prihvata daleko ispruženu Svetinu ruku. Porazgovara sa njim neki trenutak, pita ga kako u životu, kako u kolektivu, viđa li stare drugove, i Sveta odlazi zadovoljan iz naše kuće, ko prvi put s ocem na jutrenje, šepesajući preko dvorišta i još nešto dovikujući Tankosavi, koja stoji na vratima kuhinje sve dok noćni čuvar bez uveta ne zamakne za kapiju.

Do sledećeg Prvog maja, Tankosava ne prima posete. Između dve Svetine posete, ja zapravo i ne znam šta Tankosava radi. Vrlo je retko viđam u našoj velikoj kući. U crnim čarapama i muškim plitkim cipelama, kao džak uvijena u neformastu suknju od debelog materijala, u džemperu od grube seljačke vune najneverovatnijih boja, od zagasitolila, do neke nemoguće nijanse tamnozelenog, zabrađena, bludi po kući kao smešna sablast koja u susretu sa čovekom zna samo da namigne na onaj svoj kravlji način i da pobegne čim se Miloje, ili neko stran pojavi pred njom. Odškrine vrata, proviri levo i desno, pa kad se uveri da nikoga nema u prostoriji u koju je naumila da uđe, polako se ukrada, gotovo na prstima, odlazi po ono po šta je došla i nespretnim trkom izleće iz sobe, srećna što je prošla nezapažena. Ako bi je Miloje iznenadio u manevru, stala bi kao ukopana i, glumeći ležernost, obaveštavala Miloja po šta je ušla, pravdajući se zbog krivice koju joj niko ne pripisuje.

— Nestalo nam šibice, pa ja došla, k'o velim, možda ću ovde da i' nađem.

— Ima i' u zdeli na kaminu — rekao bi Miloje ozbiljno i nezainteresovano, ispuštajući istog trenutka Tankosavu iz svoje, problemima opterećene svesti. Tankosava bi se tada koncentrisala i brzim nespretnim korakom, namigujući sama sebi, prilazila zdeli, dograbila bi šibicu, i šmugnula napolje sve više ubrzavajući korak što bi bliže prilazila spasonosnim vratima.

Osim u ovakvim prilikama, Tankosava nikada ne razgovara sa Milojem. I za najbeznačajniju stvar dolazi meni, služavci ili, ranije, Goranu kao posredniku. Navikli smo se na to već odavno, i više niko ne obraća pažnju na ovaj njen način. Primamo Tankosavu onakvu kakva je i zato se nisam iznenadio kada se pojavila njena nosina kroz odškrinuta vrata i kada je prošaptala u mom pravcu preko celog velikog salona:
— Da donesem?

Znao sam na šta se to odnosi. Blagoje je još pre desetak minuta otišao do kuhinje i rekao joj da donese nešto za jelo i led za viski. Sada je Tankosava pitala da li da unese led i meze sigurno posle velikih kolebanja kako da to izvede pošto je Ivana otišla na dva dana kod svojih u selo.

— Donesi — kažem, ne pomičući se sa mesta.

Tankosava se uzmuva oko vrata. Nekoliko puta nestaje sa njih, ostavljajući ih otvorena, pa se pojavi namiguje u mom pravcu, opet odlazi, proviri nanovo i rukom, cereći se blesavo, pokazuje iza sebe, jer očekuje da ću ja prići i uneti poslužavnik umesto nje, i tako je lišiti prevelike muke u kojoj je zbog služavkinog odsustva.

Međutim, ja se ne mičem, ničim ne pokazujem da primećujem Tankosavine uspaničene manevre. Ne znam zašto to činim i otkud se u meni odjednom rađa nedostojna želja da mučim Tankosavu. Potreba da uživam u njenoj panici i u načinu na koji hoće da je savlada, pokazuje, na izvestan način, da sam u stanju da uspostavljam odnose sa njom, što je u krajnjoj liniji ponižavajuće. Međutim, ne mogu da odolim iznenadnoj i nevaljaloj želji. Nešto nalik na smeh, podrhtava u mom grlu, iza mog bezizraznog lica, nešto nervozno i bolno, ali istovremeno i prijatno draži me da gledam Tankosavinu uzmuvanost sa uživanjem deteta koje sluđenoj bubamari stavlja prepreku kad god se ona ponada da

je izašla iz začaranog kruga naivno sačinjene zamke. Inteligentnija od bubamare, Tankosava konačno uviđa da joj neću otvoriti spasonosni izlaz iz njene užasne situacije, i tada posle pet ili šest pojavljivanja na vratima, namigivanja i domahivanja, konačno ulazi u sobu sa poslužavnikom ispred sebe.

Ko ne zna Tankosavu, ne bi znao da protumači poreklo jedne veštačke ruže smeštene između srebrom optočene, kristalne kofice za led, srebrne zdele na koju je Tankosava stavila nareske kuvanog jezika, gavrilovićeve salame, pršuta i sjeničkog sira, i lepog tanjira od venecijanskog stakla na kome je tost premazan tankim slojem upola rastopljenog putera. Ja, međutim, znam u ovom trenutku da je Tankosavi trebalo više vremena da se odluči koji će cvet staviti na poslužavnik, pošto je prethodno donela odluku da stavi cvet, nego što joj je trebalo da nareže zakusku i da je, kako to uvek čini Ivana, servira na odgovarajuće posuđe.

Tankosava je stavila ružu iz estetskih razloga, jer je kod nje, ma kako to zvučalo neverovatno, bio veoma razvijen osećaj za lepo, koji bih ja, možda, pre nazvao životinjskom potrebom za odgovarajućom okolinom, ali ipak potrebom koja ulazi u oblast estetskog. Moja maman je znala da ono što se njoj dopadne ne mora da se dopadne i ostalima; štaviše da se po pravilu njen ukus razlikuje od ukusa drugih; ili, još najpre, da njenu potrebu za lepim drugi ne osećaju. Ona je vrlo spremno pristajala na zaključke koji iz toga proizilaze i koji su, naravno, samo potvrđivali njenu bezvrednost i božansku uzdignutost nas ostalih. Nama lepota nije bila potrebna zato što smo iz nekog drugog, njoj nerazumljivog sveta, boljeg i moćnijeg, njoj nedostupnog i opasnog. Znala je Tankosava da njen fiđelovački kosmos ne može da se poredi sa našim, i da, zato što je prosta, ona oseća potrebu za nekim stvarima koje mi uopšte ne poznajemo, a da ona iz istih razloga ne shvata, uglavnom, ništa od onoga što mi govorimo i volimo. Mnogo je očekivati od mene da objasnim kako je to Tankosava znala, pošto ne mogu da objasnim ni kako slonovi znaju mesto na koje treba da odu kada hoće da umru. Međutim, ako ne umem da objasnim, znam sigurno da je Tankosava činila sve da se okruži stvarima koje se njoj dopadaju, i da je ponekad, kao sada kada je stavljala ružu, stidljivo verovala da i nama može makar

za trenutak da ulepša život ono što se njoj toliko dopadalo, a što mi nismo hteli ili mogli da primetimo.

Do otkrića o Tankosavinom razvijenom osećanju za lepo došao sam pre nekoliko godina (čini mi se da sam ti prilikom jednog našeg susreta nešto natuknuo o tome), kada je ona slučajno ostavila nezaključana vrata svog sobička i kada sam ih ja, tražeći moju zabrađenu mamu, isto tako slučajno otvorio da vidim nije li unutra. U toj maloj prostoriji, u stvari nešto većoj ostavi koja se nalazila preko puta devojačke sobe, u kojoj je Tankosava živela otkad smo se uselili u ovu kuću, otkrio sam neverovatan svet stvari.

Na uzan, visok prozor bila je navučena roletna, tako je u sobičku bio polumrak. Trougao svetla, kome su vrata otvorila put iz hodnika, padao je na jednostavan, gvozden krevet, prekriven šarenicom, i na svilen jastuk u obliku ogromne piškote fantastično izvezene licider-skim šarenilom neverovatno drečećih vunica. Nikada nisam video takav jastuk ranije, i mogao sam se zakleti da ga Tankosava nije našla u Beogradu, već da ga je kupila na nekom vašaru ili ga je sama napravila u dugim časovima beogradske usamljenosti. Još manje sam mogao da naslutim poreklo neverovatnog broja stvari koje su ispunjavale zidove do poslednjeg pedlja, prekrivale jednu drvenu komodu pored zida i ragastov prozora, visile sa pregradnih šipki na krevetu, stajale po uglovima sobe. U jednoj gajbici, koju zamalo nisam pregazio kada sam hteo da uđem, nalazila se zemlja i u njoj je bilo pobodeno mnoštvo veštačkih, žutih i crvenih ruža. Veštačkog cveća je bilo i inače po čitavoj sobi, gde god je moglo da se zadene ili obesi. Čak je u uglu ispod prozora stajao veliki venac, takođe od veštačkog materijala, što je čitavoj sobi davalo izgled grobljanske kapele specijalno šareno ukrašene po ukusu nekog urođeničkog poglavice. Na komodi, u jednoj velikoj zelenoj činiji od pečene ilovače, kakve je Tankosava sama pravila u Fiđelovcima, bila je poređana u obliku visoke, brižljivo naslagane piramide gomila veštačkog voća koje je izgledalo lepše nego pravo: divno rumene jabuke, velike i savršeno okrugle pomorandže, pravilno modelirane kruške, kao krv crvene trešnje, lila-plavi grozdovi prekrupnih zrna, jedna kao med žuta dinja, savršeno pravilnih kriški, zatim šljive, kajsije i breskve, limunovi, crne kupine, dok se na vrhu pira-

mide kao barjak šepurila zelena grančica teško opterećena bogatim plodom crvenih višanja. Oko velike činije na komodi nekolike pojedinačne voćke dobile su posebno ukrašeno mesto. U jednoj kutiji za šešire, koju je Miloje još odavno doneo Dragoj iz Pariza i na kojoj je bila naslikana žena modrih očiju sa divljenjem zagledana u vlastiti ošešireni lik u ogledalu, razmaženo se baškarila velika zelena lubenica. U mojoj, crvenim somotom postavljenoj kutiji od električnog brijača uživala je samo jedna crvena, okrugla jabuka. U ampulici od injekcije, kao u maloj vazi sa plavo ucrtanom skalom količine tečnosti, bila je zabodena trešnja sa peteljkom. Pored nje nalazila se, napola zavijena u zeleni omot palmoliv-sapuna, pregršt ljubičastih šljiva. Šljivama su bile napunjene i jedna tegla od »neskafea« i nekoliko plastičnih zdelica raznih boja. Kao u svilenoj kolevci ležala je jedna kruška u običnoj kartonskoj kutiji, ispunjenoj srebrnom slamom za jelke.

Međutim, šarenilo i raznovrsnost koju je pružao pogled na komodu ne može da se uporedi sa obiljem predmeta kojim je Tankosava bukvalno zatrpala pet polica otprilike metar široke stelaže. Sama stelaža je očigledno bila od obične daske, ali ju je Tankosava do poslednjeg vidljivog pedlja obložila zlatom od čokolade, tako da je u polumraku sobe ona srebrno svetlela kao božićni izlog u Ridžent-stritu. A na polici! Nemoguće je pobrojati sve što je na njoj našlo mesta. Od čioda sa bojenim glavicama, do dečije lokomotive koju su partizani pre četvrt veka osvojili u jednoj bakalnici Gornjeg Vakufa; od mnoštva najrazličitijih flašica i flaša do figure jednog porculanskog, na zadnje noge propetog konja i krupne, takođe porculanske kompozicije dama u raznobojnim krinolinama; od jednog sedefastog upaljača do bakarne pepeljare u obliku lista. Bila je tu i kutija italijanskih šibica, liciderskih srca sa staklencetom u sredini, kesica od »santos-kafe«, staklenih perli i đinđuva, kutija od pudera, ajlajnera, spreja za kosu, praznih bombonjera, lutaka u batistanim haljinama, mnoštvo porculanskih i drvenih figurina životinja, školjki sa iscrtanim ukrasima, ogledalca sa slikom na poleđini, čitava kolekcija raznoraznih ženskih češljeva, jedna usna harmonika sa slikom kauboja, kupica staklenih klikera i mnoštvo predmeta, uvek sjajnih i šarenih, kojima čak ni poreklo nije bilo lako utvrditi.

Zid iznad kreveta bio je takođe prekriven ukrasima. »Borbin« kalendar iz 1959. godine sa slikom novogodišnje jelke u boji zauzimao je centralno mesto na njemu. Oko kalendara zvezdasto su bili prikačeni razni drugi predmeti: deo neke Goranove majice sa slikom propetog ata na čijim leđima je kauboj sa lasom koje samo što nije poletelo iz njegove ruke; jedna slika druga Tita u admiralskoj uniformi, i jedna na njegovoj brionskoj terasi, obe u boji, isečene iz časopisa »Front«; jedna šarenica ukoso pričvršćena ekserčićima za zid, i u njoj bokori veštačkog cveća; jedna uramljena slika koja predstavlja žitno polje i u daljini troje žetelaca čvrstih i jasnih crta lica uprkos perspektive koja ih čini nižim od stabljika žita; jedna lepa suknja u narodnom vezu (na beloj podlozi od grubo pletenog materijala diskretna crno-bela šara samo optočava krajeve) toliko je odudarala svojom decentnošću od ostalih predmeta da je pre dobila mesto na zidu zbog neke uspomene nego što se dopala Tankosavi; strana iz neke slikovnice koja predstavlja košmar strahovito kvrgavih i pretećih drveta ispod kojih se sam preplašen kreće mali Perica, »ostavljen od svojih roditelja, na milost i nemilost opasnostima divlje i neprohodne šume«; jedna bosanska tepsija od srme; plakat na kome je predstavljena snažna i mlada seljanka sa puškom podignutom preteći u vazduhu i natpisom: »Svi na front, sve za front«; jedan moj crtež dečaka bez nogu nevešto izrađen još u osnovnoj školi razlivenim vodenim bojicama; i jedan ko zna odakle pokupljen grb FNRJ, u koji je bila zadenuta velika crvena ruža od papira, ruža ista kao ova koju je moja mama maločas unela na poslužavniku.

Kad god bih naslutio, možda i neopravdano neku ljudsku osobinu kod Tankosave, bilo mi je neprijatno. Zamišljam je kako odlazi sa poslužavnikom u svoj sobičak i kako bira najlepšu od mnoštva lepih papirnatih ruža, sasvim nesigurna kakav će utisak njen ukras da izazove; kako odustaje od namere da stavlja ružu jer je dilema između opasnosti da se obruka i mogućnosti da se istakne pred Milojem suviše teška i neizvesna; kako se ipak odlučuje za ružu, i to baš ovu, crvenu, ali kako je izdaje hrabrost pred vra-

tima zbog čega poziva mene da unesem poslužavnik. Sve sam to znao kada sam je pustio da sama uđe u sobu i da sva uzbuđena i ustreptala stavi poslužavnik pred savršeno odsutne i ravnodušne kartaroše.

— Evo da se malo pri'vatite, nasekla sam pršuta, jezika, sira... led je ovdena, tako... — govori da bi umanjila paniku, kao da je ideja o mezetu njena, kao da je ona prava domaćica u kući koja dočekuje prepodnevne nedeljne goste.

Smeh me još uvek golica dok je gledam tako bezrazložno preplavljenu uzbuđenjem koje niko osim mene ne primećuje. Pada mi na pamet da je ona nekad, u Fiđelovcima, upravo tako i dočekivala Milojeve goste, a odmah zatim još neverovatnija misao, još luđa pretpostavka da i Tankosava, bez obzira na sve, ima prošlost. Niti sada, niti bilo kada tako nešto mi ne bi palo na pamet da nekoliko predmeta, koje sam takođe video prilikom moje jedine posete njenom sobičku, nisu ukazivali na Tankosavino osmišljeno pamćenje.

Razgledavši policu i zidove hteo sam već da izađem iz njenog sobička, kada mi se pogled zaustavio na zelenom nemačkom šlemu koji je samo delom svoje gornje površine virio iza ograde kreveta. U tom uglu, ispod prozora, skrivenom od pogleda neočekivanog i slučajnog posetioca kakav sam i ja bio, — na parčetu crvenog pliša, onog jeftinog kojima se dekoriše sto i zaleđe radnog predsedništva — nalazilo se nešto nalik na partizansko svetilište. Na sredini somotne prostirke stajao je šlem. Sa leve strane šlema bio je par malih, dečjih opančića sa belim pletenim čarapicama, uvučenim svojim donjim delom u opanke. Bespomoćno i prazno padale su na levu i desnu stranu od svakog opanka gornji delovi čarapa, delujući na crvenoj podlozi kao namerno planirani slikarski efekat, kao slomljena labudova krila. Desno od šlema, takođe sa pletenim čarapama u njima, stajao je par velikih opanaka, simetrično postavljenih u odnosu na male. Iza šlema prislonjena uza zid, bila je fotografija grupe partizana. Pored nekoliko nepoznatih ličnosti, na njoj smo bili i Miloje, Blagoje, Tankosava i ja. Miloje, sa mašinkom preko grudi, u lepoj partizanskoj uniformi, titovki sa

crvenom zvezdom i čizmama, stajao je u sredini grupe, svestan svoje važnosti i važnosti trenutka koji će fotografska kamera ovekovečiti. Pored njega, sa desne strane, sa titovkom kicoški namaknutom prema očima, isturene leve noge tako da je kameri pokazivao poluprofil svog tela, sa futrolom od revolvera na boku, stajao je Blagoje. Oko njih je bilo desetak partizana obučenih u najrazličitije delove uniformi, koje su vlasnicima bile ili predugačke ili preuske, tako da je grupa ličila na tužno društvo sa neke sirotinjske maskarade. Negde na periferiji grupe, sa desne strane, stajala je Tankosava, u dugačkom nemačkom šinjelu, uvezana konopcem oko pasa, gologlava, i držala je u naručju mene, velikog klipana u lepoj partizanskoj bluzi, šivenoj po meri, sa titovkom na ošišanoj glavi.

Zbog izraza mog lica, slika me je veoma zainteresovala. Držao sam glavu koliko god sam mogao više okrenutu od Tankosave i od grupe. Izgledalo je kao da me je neko u trenutku fotografisanja pozvao, pa sam se iz svog nezgodnog položaja okrenuo koliko mi je to Tankosava dopuštala u pravcu odakle je glas dolazio. Budući da se slikanja ne sećam, moguće je da je tako i bilo, ali zgađeni izraz na mom licu govorio je, možda ne drugima, ali meni ne može biti rečitije o jednom mirisu; mirisu koji me je proganjao od najdaljih uspomena, možda čak i pre svesti koja je dobila konačan oblik koji je ušao u moju svest čak pre uspomena, tek pod uticajem kiselog mirisa. Izraz koji sam otkrio na slici, imao sam i u trenutku dok sam je posmatrao, imam ga i sada dok mislim o tome, imam ga uvek kada osetim ili kada se setim na neku priliku u kojoj sam ga osetio.

Tankosava, naime, veoma smrdi, kiselo od kada znam za nju i za sebe. Smrad sam, naravno, osetio u njenoj sobi pre nego što sam video mnoštvo predmeta koji su svojom fiđelovačkom slikovitošću toliko pobudili moju ljubopitljivost da sam uspeo da nadvladam gađenje i da uđem u carstvo Tankosavinog zadaha. Dok sam gledao veštačko cveće i voće u tom sobičku, keramičke figurice i najneverovatniju zbirku predmeta raspoređenih sa očiglednim estetskim ciljem, i naročito kada sam video sliku i svoj zgađeni izraz,

tako divno uhvaćen na toj fotografiji, ja sam se, uprkos lakog nadražaja na bljuvanje, osećao zaista nostalgično, i to ne samo zbog zadaha i predmeta koji su me podsećali na prošlo vreme, već upravo zbog ovlašnog gađenja koje me prati kao najverniji od svih mojih saputnika kroz život. Ja odavno znam da je smrad čovekovo prirodno aromatično stanje, i da je naš dobro provetreni stan protivprirodno bezmirisan. Oslobodivši se smrada čovek je na način veoma jasan potvrdio svoje nepoverenje prema prirodi i prema svim zakonima koje nazivamo prirodnim, a koji su, onom delu čovečanstva kome mi, Davide, pripadamo, strani i odvratni koliko i kiseli zadah moje mame.

Zahvaljujući tebi dosećam se da je, samo kao veoma mutno osećanje, ta misao bila prisutna i u mom najranijem životu. Ja sam na jedan nerečen način sebi vrlo rano objasnio da je moja osuđenost na gađenje, osuđenost na život među nogatim i dlakavim, smrdljivim ljudima — prvi nagoveštaj milosti do koje se dolazi samo kroz patnje, tako da je, iskreno govoreći, sa osećanjem gađenja kod mene uvek bilo pomešano i nešto čudnog martirskog zadovoljstva. Moguće je da ja to nisam znao kada sam ranjen u desnu ruku, ležao u partizanskoj bolnici u Opuzenu, ali sigurno je da sam se ponašao tačno onako kako bih se ponašao i da sam bio dokraja svestan onoga do čega sam došao posle dvadeset godina mučnog samoispitivanja i lutanja po sebi i po svetu.

Sećam se da sam se, našavši se u samom epicentru Tankosavinog zadaha, setio sa neverovatnom i iznenadnom jasnoćom Opuzena.

U Opuzen smo, Davide, Tankosava i ja stigli negde pri kraju rata, ali smo do ovog malog mesta pored zelene Neretve, mirnog i bezbednog, prolećnjeg, došli iz najtežeg okršaja, posle beskonačnih, forsiranih marševa koji su mogli pre da se nazovu panično i očajno bežanje kroz planinske smetove mokrog snega pred zagriženom gomilom dobro uhranjenih i odevenih hajkača, nego organizovano probijanje prema slobodnoj teritoriji. Tankosava me je tom prilikom od Bosne prenela na leđima sve do mora, i veruje da je osetila veliko olakšanje kada me je konačno spustila ispred ulaza u partizansku bolnicu, i, mršava, poluluda od

gladi i napora, legla leđima na stepenice da bi svoj pogrbljeni stas dovela u koliko-toliko uspravan ljudski položaj. Nisam je video dva dana, koliko je trebalo lekarima da njen, ma koliko životinjski izdržljiv, ipak poljuljan organizam dovedu u dejstvujuće stanje.

Bacio sam, Davide moj, poslednji, umoran, preumoran pogled na Tankosavu dok su me unosili u zgradu. Dugo smo išli uz neke stepenice, a zatim me je sestra u čijem sam se naručju, potpuno ravnodušan, kolebao između sna i jave, između života i smrti, predala drugoj sestri koja je išla ispred nas. Ona je imala na sebi suknju, za razliku od prve sestre, koja me je nosila i koja je bila u pantalonama. Još dok je išla ispred nas, zapazio sam njene snažne noge, veoma izraženih listova, u plitkim cepelama iz kojih je izvirivala peta na mestu izlaska iz cipele, impregnirana prljavštinom. Zašto bih te lagao, Davide? Dok su me nosili uza stepenice nisam ni osećao ni mislio ništa, nisam slutio da ću te vrlo brzo sresti. Lagao bih te kad bih rekao da jesam. Ništa slično mi nije padalo na pamet ni kada me je sestra unela u jednu veliku sobu punu bolesničkih kreveta nablizu postavljenih, sa uskim koridorom koji je vodio od vrata do prozora na suprotnoj strani prostorije.

Da li se sećaš da je u sobi zavladao opšti pokret kada sam ušao? Svi su se pridigli na krevetima i zagrajali u sav glas, ali ja nisam razumeo njihove reči, nisam čak ni razaznavao ljude. Video sam samo delove tela, zamotane u belu gazu i zavoje. Stavili su me na krevet pored tvog. Bio sam samo metar udaljen od tebe, a ništa, baš ništa osim velikog umora nisam osećao. Tek što me je golonoga sestra spustila na krevet, ušla je sestra u pantalonama još u hodu muteći nešto u jednoj zelenoj čaši. Prišla je krevetu, sela pored mene, i pružila mi kašičicu, dok je druga sestra odmotavala sa mene krpe u koje sam bio zavijen. Moji sakati drugovi su me sa svih strana ohrabrivali.

— Jedi, maći!
— Navali, junačino!
— Ima tog za tebe koliko hoćeš.

Progutao sam prvu kašičicu koju mi je sestra ugurala u usta, ali mi se kiselkasta mešavina nimalo nije

dopala. Na veliko čuđenje mojih šlafcimera, mojih u belu gazu umotanih drugova bez nogu, delova glave ili utrobe, bez očiju ili ruku, drugu kašičicu sam, uz gadljiv izraz na licu, demonstrativno ispljunuo, bez reči objašnjenja.

U velikoj sobi, sa nekih dvadesetak kreveta, zavladao je tajac, a zatim su svi moji sakati drugovi prsnuli u smeh. Grohotom su se smejali. Oni koji su imali noge, poskakali su sa kreveta i u grčevima smeha previjali se po sobi. Oni koji su imali ruke, pljeskali su iz sve snage po pokrivačima ili po kolenima, ukoliko su ih imali. Oni bez očiju, unezvereno su gledali oko sebe. Posmatrao sam ih i nisam znao šta im se učinilo toliko smešno, ali mi je i samom bio neverovatno smešan prizor koji se odjednom pokrenuo pred mojim očima. Stariji čovek, u krevetu preko puta mene, bespomoćno, ali veoma brzo i energično mahao je sa dva patrljka — ostacima ruku — kao ptica koja hoće da poleti i nikako ne shvata da su joj krila podsečena. Jedan delija velike četvrtaste glave stajao je na svojoj jedinoj nozi pored kreveta, oslanjajući se na njega rukom, i previjao se od smeha. Između dva napada smeha pokušavao je da odgovori nekom mršavom mladiću sa dve vlažne rane na mestu gde su oči, šta se događa, ali nije uspevao od smeha, što je mladića činilo sve nervoznijim, dok na kraju nije počeo da roni suze sa sukrvicom.

A ti, Davide? Šta si ti radio tada? Čini mi se da se sećam. Čini mi se da znam: moj prvi komšija sa leve strane, Davide, držao se obema rukama za stomak i sa izrazom užasnog bola na licu, urličući na mahove, pokušavao je da obuzda neodoljive napade smeha ili plača, koji su mu očigledno cepali razderanu utrobu. Međutim, video sam te samo u magnovenju. Tako kratko je trajao taj trenutak da nisam čak ni siguran da si to ti, urličući od bola, obema rukama držao vlastitu utrobu. Možda je to bio neki drugi iz zamagljenog sećanja, ne znam. Nekih se sećam vrlo živo i jasno, dok su ostali žitelji naše sobe pomešani u jedan zbunjujuće pokretan, histeričan kaleidoskop.

Sećam se, recimo jedne žene sa crnim ožiljcima na licu, bez obe noge, koja je bauljala prema mom kre-

vetu, vukući se na rukama sve bliže i bliže, zaustavljajući se samo kada bi je potpuno savladao smeh. Od preteranog uzbuđenja valjda, jedna druga žena je dobila napad partizanske bolesti. Previjala se i ritala po zemlji, izvikivala ratne pokliče, a košulja joj se sasvim podigla otkrivajući mršave, dlakave noge, od kojih je jedna bila bez većeg dela butine. Na nju niko nije obraćao pažnju. Oko mene se okupila čitava gomila mojih drugova, milovala me po glavi, pljeskala po ramenima, ljubila u čelo i arlaukala od smeha.

Bolela me je ruka, imao sam vatru i bio na samoj ivici nesvesti, izgladneo do smrti, ali mi je sve to bilo veoma smešno, čitav prizor mi je bio veoma drag. U tome se sigurno ne varam. Prizor mi je bio veoma drag. Neko prijatno osećanje se razlilo po meni kao da nije osećanje već na suncu zagrejana kišnica. Nešto, što bi sigurno bio smeh da sam imao snage da ga proizvedem, draškalo me je u grudima. To draškanje postalo je sve jače i jače, počelo je slabačko da mi trese čitavo telo, da me ispunjava nekim čudnim naponom koji nikako nisam mogao da savladam. Potekle su mi suze iz očiju. Bal mojih sakatih drugova i lica koja su se ogromna i iscerena zaletela prema meni, topili su se u zamagljenom pogledu. Nekoliko trenutaka je to potrajalo, soba je plivala u mojim suzama, ispunjena sumanutim komešanjem, a onda sam pomislio da umirem, i zatvorio sam oči.

Kada sam se probudio, verovatno samo nekoliko trenutaka kasnije, soba je bila potpuno prazna. Bio sam razočaran što je moj svet tako brzo nestao, i hteo sam da upitam sestru, koja me je blago šamarala po licu, mada sam već otvorio oči, da li sam sanjao onaj zaumni bal belih utvara ili ih je ona oterala pre nego što sam došao k sebi, ali nisam imao snage da bilo šta izustim. Tepajući mi i umirujući me, htela je ponovo da ugura kašičicu limuna i šećera u usta, ali sam okrenuo glavu i bezglasno zaplakao ili, možda, nastavio da plačem, pošto su mi oči još uvek bile pune suza. Sestra je otišla, i vrlo brzo se vratila sa velikom šoljom toplog zaslađenog mleka. Halapljivo sam je popio. Pojeo sam i dva keksa i istog trenutka zaspao.

Probudio sam se tek ujutru sledećeg dana, strahovito gladan. Soba je opet bila prazna, samo si na krevetu do mog ležao ti, ležao onaj stariji partizan koji se u mom zamagljenom viđenju sakatog sveta previjao istovremeno od smeha i bola u stomaku. Sada sam te bolje osmotrio. Ležao si na leđima, zatvorenih očiju, mada očigledno nisi spavao. Imao si bledo, skoro sasvim ćosavo lice. Tek tada sam primetio da ti na pokrivaču, pored desne ruke, mirno počiva i patrljak leve. Sigurno si osetio moj pogled, jer si otvorio oči i polako, umorno okrenuo prema meni ne pogled, nego celu glavu, zajedno sa pogledom.

Kako se sećam razgovora koji smo tada vodili!

Gladan si? — upita me tako da se nijednog trenutka nisam čudio što ti to znaš. Bilo mi je odmah jasno da se nas dvojica razumemo na viši i dublji način.

— Pored kreveta ti je doručak — reče i gle, ja zaista primetih na malom plehanom stočiću poslužavnik sa šoljom kakaoa, i tanjirić sa nekoliko keksa. Halapljivo sam progutao hranu, i osetio se prvi put posle dugo vremena zdrav. Taman sam hteo da te upitam gde su drugovi, kada mi, kao da odgovaraš na moje neizgovoreno pitanje, pokaza glavom na otvoreni prozor nasuprot mog kreveta. Tamo su zaista bili, štakati, u lenom besciljnom pokretu, gazirani, kao beli anđeli rasuti po blagoj padini koja se pružala ispod prozora sve do šarenih krovova naselja u daljini, i još dalje, sve do zelene Neretve na horizontu, i preko nje, sve do neba: prezasićeno blago toplim i mirisnim vazduhom — pružalo se carstvo mojih sakatih drugova.

— Šetaju — reče ti — mada, kao što već sigurno znaš, iako si vrlo mlad, mi ne moramo da se krećemo. Mi znamo da je hodanje nedolično — rekao si i bolno podrignuo. Drugi, a ne mi, moraju da stignu, zato što ne znaju kuda idu.

Sada sam ja odgovorio na pitanje koje si mi postavio ne izgovorivši ga:

— Razumem — rekoh i zaista sam razumeo, sve, savršeno, mada nisam znao šta.

Zadovoljstvo obli tvoje patničko, bledo lice.

— Znao sam da ćeš razumeti, makar kasnije, ako sada čuješ. Dovoljno je da čuješ. Nama je dovoljno da čujemo početak da bismo shvatili da dolazi kraj. Nama nije potrebno da se krećemo. Mi znamo da se kraj kreće prema nama. Ja nisam izgubio noge. Ja sam ih se odrekao, kada sam izgubio volju da ih imam. Shvataš li, Pero? — upitao si gledajući me pravo u oči, ali sa strane, pošto ti je glava, okrenuta sasvim prema meni, ležala obrazom priljubljena uz jastuk.

— Shvatiću — rekoh, i još jednom videh kako se preko tvog voskano sjajnog i belog lica preli talas toplog zadovoljstva.

— Znao sam da ćeš shvatiti — rekao si i okrenuo glavu od mene. Zatvorio si oči. Odmarao si se, ali sam ja znao da nisi završio. Samo si skupljao snagu da mi još nešto kažeš. Strpljivo sam čekao, i gle, zaista, ti opet, samo nakratko, progovori:

— Biće posle, ipak, postoji i posle, Pero bogalju, ali nemoj dopustiti da te to uplaši, kada shvatiš, jer posle ćeš shvatiti. Mi shvatamo posle; oni nikada — ti reče i štucnu, još bolnije nego što si trenutak ranije podrignuo.

To je bilo sve što si rekao. Zatvorio si oči, i ja sam znao da si mrtav. Nije mi padalo na pamet da pozovem sestru. Znao sam da ti želiš svoje prve trenutke nepostojanja da provedeš sa mnom nasamo, i zato ti rekoh još:

— Ja ću shvatiti posle — a zatim zaćutah; stražario sam pored tvog odra sve dok u sobu nije ušla sestra golih nogu, još s vrata blesavo raspričana:

— Ej, probudio se maleni, vidi ga, boga ti, i nakrko se već, tako brate, a ne da mi pljuješ tu po sobi, junačina si ti, partizančina a ne neki kmekavac, zar ne, a, momčino, šta veliš da donesem još jednu šolju, ili hoćeš nešto drugo, možda jaje da ti meko skuvam ili griz na mleku da ti napravim, a šta veliš da pojedemo još nešto, ne mnogo, ni teško, ali nešto malo, lako...

Ko zna dokle bi ona to brbljala i dokle bi me štipkala za obraz i podbradak, i vrtela se oko mog kreveta, da je nisam vrlo mirno i pribrano obavestio o sledećem:

— David je umro.

Trgla se i sledila moj pogled koji sam, uprkos smetnjama koje mi je pričinjavala svojom manuelnom nežnošću, i dalje držao prikovan za bledo lice mog suseda. Uzela je tvoju desnu ruku, opipala ti puls, i odmah je ispustila. Stajala je malo, nepokretna, čak i ona, golonoga kakva je bila, pomalo svesna neminovnosti ovog trenutka. Ali samo jedan trenutak je stajala nepomično na svojim nogama jakih listova, na svojim petama u kojima je još uvek bila utisnuta ona ista prljavština od juče. Tako nepomična još mi je rekla:

— On se nije zvao David — što je bilo glupo, pošto sam ja znao da se nije zvao David, a zatim je već na sve zaboravila i svojim snažnim nogama zagrabila je prema vratima da obavi posao koji se po njenom uverenju, mora obaviti, kada umre David.

Nešto kasnije će ući sa jednim čičicom, i uz njegovu pomoć prebaciće trupinu na nosila. Ja znam da će i to jednog dana biti, i da ću tada ja okrenuti glavu da te više ne vidim, ali ću ti tiho, sasvim tiho, tako da niko ne čuje, reći još pre nego što će te izneti iz sobe po drugi put:

— Do viđenja, Davide, shvatiću — i tu će biti Davidov kraj, i njegov početak.

Na moje veliko nezadovoljstvo, sutradan su me preneli u jedan mali sobičak koji je Tankosava već ispunila svojim smradom. Ni širom otvoren prozor nije bio dovoljno široko otvoren da bi kroz njega izašao sav smrad moje aromatične mame. Ona ga je lučila u neizmernim količinama, prirodno kao što diše, uporno kao što priča uvek iste priče, uvek na isti način.

Nije mi bilo lako u tom sobičku, Davide, i nerado ga se sećam. Međutim, kada sam ušao u Tankosavinu sobu, video fotografiju na kojoj je tako verno zabeležen moj zgađeni izraz lica, kada sam ponovo, posle duže vremena, osetio kiseli smrad, morao sam da se setim Opuzena, i teške i uporne borbe koju sam u sobičku puna dva meseca, svakodnevno, vodio sa mojom mamom.

Miran između obroka, dok je Tankosava radila po bolnici, spremao sam se za podnevnu i večernju bitku. Sve se bilo urotilo protiv mene. Pošto mi je desna ruka bila ranjena, Tankosava je insistirala da me ona hrani; pošto je kisela čorba naročito hranljiva, Tankosava me

je terala da je gutam svako podne i veče; pošto su mi usta dok jedem puna, Tankosava je koristila moju bespomoćnost i pričala mi najodvratniju od svih njenih priča, i baš priču koju najčešće priča, priču, baš priču o tome kako sam izgubio noge.

Sa božanskom neminovnošću donosila mi je ručak tačno u dvanaest časova, nadnosila se nad mene zajedno sa oblakom kiselog zadaha, kao šipak puna nežnih seljačkih tepanja, sedala zatim na stolicu pored mog kreveta, stavljala poslužavnik sa obaveznom kiselom čorbom na krilo, široko raskrečenih nogu prema meni, i sistematski mi gurala kašiku po kašiku odvratne kisele tekućine u usta.

Znao sam već tada vrlo tačno pravac iz koga dolazi zadah od moje mame i meša se sa ukusom kisele čorbe koju sam morao da kusam zato što je zdrava, ali ništa nisam mogao da učinim kako bih bilo miris, bilo ukus sprečio da nesmetano stiže do mog nosa i žlezdi u ustima. Ali, ako nisam mogao da učinim sve, ja sam, sa dečjom lukavošću na koju sam u to vreme bio veoma ponosan, pokušavao i uspevao da učinim makar nešto: obično sam uspevao da ne povratim, zahvaljujući brižljivo razrađenoj tehnici gutanja, a istovremeno sam sprečavao Tankosavu da počne priču o tome kako sam izgubio noge, ili neku drugu koju je ona želela da ispriča isto toliko žarko, koliko sam ja želeo da je ne čujem.

Tehnika gutanja se sastojala u sledećem: primio bih kašiku čorbe u usta zadržavajući dah dok je ne progutam kako bih naizmenično trpeo od kiselog ukusa i kiselog zadaha. Istovremeno dejstvo ova dva aromatika nepogrešno je dovodilo do bljuvanja. Progutao bih mlaku tekućinu i otvorio disajne puteve zadahu tek pošto bih osetio da se čorba dobro i nepovratno smestila u stomak. Zatim bih do kraja ispumpao grudni koš, oprezno se uverio da sam dobro začepio nos i krajnicima zatvorio put vazduha u pluća, pa bih tek onda primio novu kašiku čorbe u usta. Ma koliko manevar bio zamoran i mada nije uspevao da me odbrani od lakog nadražaja na bljuvanje, koji me uvek prati, moram priznati da me ova igra i zabavljala. Rekao bih da je to bila prva voljna vežba koju sam izveo poučen tvojim predskazivanjima, mada su ona dugo živela u

meni samo kao vrlo mutno osećanje, i tek kasnije, nedavno u stvari, dobila za mene pun smisao. Međutim, u tim prilikama prvi put sam jedan trenutak sadašnjosti podređivao nekom budućem trenutku već donekle svestan da taj budući trenutak neće biti manje neprijatan nego onaj, u trenutku nastajanja već prošli, koji sam žrtvovao. Na način vrlo neodređen već tada sam znao da sadašnjost ne podređujem budućnosti zato što sam od nje bilo šta očekivao, već samo zato što je zabavno biti svestan. Priznajem, dakle, da se tog manevra i velike dileme koju sam rešavao ritmički savršeno u tragički zatvorenom krugu zadah-ukus — sećam i sa malo nostalgije, zato što je to bila, ma koliko naivna, prva akcija koju sam spровodio u interesu višeg cilja. Dišem-jedem epizoda u mom životu, naime, nije bila ispunjena samo naporom da sprečim bljuvanje. Daleko od toga. Ljudi su u svojoj istoriji, tako bogatoj događajima, bljuvali, bljuju i bljuvaće. Ljudi bi čak stalno bljuvali kad ne bi bilo viših ciljeva zbog kojih se od toga uzdržavaju. Taj cilj sam imao pred sobom i ja kada nisam izbacivao odvratnu supu iz usta. Siguran sam da bih naizmenično pljuvao i bljuvao onaj čorbuljak koji sam tako poslušno i sa toliko napora zadržavao u stomaku da napor nije mom licu davao koncentrisan izraz, sračunat na to da prevari Tankosavu i da je spreči da sa svoje strane ona izbljuje priču o tome kako sam izgubio noge.

Tankosava je, naime, izvanredno, preko svake mere cenila razmišljanje. Tome ju je, kao uostalom i svemu drugom, naučio Miloje. Kada bi videla da se Miloje ućuti, staklasto zagleda u jednu tačku i potpuno nestane iz svoje okoline, Tankosava ne bi nikome dozvoljavala da pisne. Sto puta bio sam žrtva njenog strahopoštovanja prema aktu mišljenja. Kada bih se najlepše zaigrao, ili imao potrebu, što se zaista retko dešavalo, da nešto kažem, bilo bi dovoljno da Miloje zastakli očima, i verovatno sasvim bez misli bulji u jednu tačku, pa da me Tankosava prekine jednim šaputavim, piskavim:

— Pst, otac misli.

Ako sam bio žrtva Tankosavinog strahopoštovanja prema razmišljanju, u Opuzenu je došao trenutak da iskoristim ovu njenu osobinu u samoodbrani. Dok sam

imao usredsređen i odsutan izraz na licu, Tankosava je, puna beslovesnog razumevanja, ritmično gurala kašiku po kašiku u moja usta, i nije počinjala svoju priču. Međutim, ako bih ijednog trenutka prestao da se borim protiv bljuvanja, ako bih samo za delić sekunde prestao da pratim put kisele čorbe niz moju gušu — izraza usredsređenosti bi nestalo sa mog lica, i Tankosava bi se spretno ubacivala u moju pažnju rečenicom na koju moram odgovoriti, što je uvek bio početak propasti mog manevra. Retko bi posle prvog pitanja uspevao da se povratim u stanje razmišljačke odsutnosti koja je toliko impresionirala moju maman. Otvorivši bezazlenim pitanjem sasvim mali otvor u bedemu brižljivo pripremane odbrane, ona se kao torpedo ubacivala u moju odsutnost šireći otvor sve dok ne postane dovoljno veliki da kroz njega prođe cela celcata priča, o tome kako sam izgubio noge. Lučeći u neizmernim količinama kiselinu u kojoj sam se, svojevremeno ja, punih devet meseci, kupao i, siguran sam u to, bljuvao bez prestanka, doprinoseći tako kiselom sastavu mog tečnog i sluzavog kinderbeta, klasicistički poštujući nepogrešiv redosled detalja seljački patetično i raspričano, ukočenog kravljeg pogleda, počinjala bi priču — pričam ti priču — o tome kako sam ja, Pera Prokić, sin Miloja i Tankosave Prokić, rođen u Fiđelovcima, izgubio noge u poznatom fiđelovačkom zbegu.

Kad god se setim Opuzena, ja sam iskreno ljut na sebe, uvređen zbog odnosa koji sam morao da održavam sa Tankosavom. Život u kome je Tankosava bila kakav faktor zaista nije vredan življenja i ja bih ga sigurno odavno napustio da nisam uspeo još vrlo odavno da izbacim Tankosavu iz njega. Dovoljno je da se setim Opuzena, pa da val stida počne da se penje uz moje obraze. Međutim, Opuzen je toliko daleka uspomena da skoro nikad ovu današnju Tankosavu, koja je redak i beznačajan predmet mojih dokonih razmišljanja, ne mogu da povežem sa Tankosavom iz vremena kada je među nama postojao neki odnos. Gledam je kako se vrti oko stola za kojim Miloje i Blagoje igraju tablića, ne primećujući njeno prisustvo, gledam je kako nezgrapno tabana po tepihu pokušavajući da nađe neki razlog i ostane još trenutak u sobi dok neko od njih ne počne da sipa viski — i mislim kako je daleko moje opuzensko vreme. Tankosava je za mene još samo

komad mesa u kome, ponekad, otkrijem i po neku nogatu osobinu. Od nje me deli čitavo nogato čovečanstvo, a tom rastojanju mora da se doda još ono koje nju deli od nogatog čovečanstva.

Tankosava gubi nadu da će početi da piju viski i da će primetiti njenu ružu. Polazi prema vratima, okreće se prema stolu blesavo se izvinjavajući zbog nečeg, bogzna zbog čega.

Miloje baca poslednju kartu iz ruke.

— Moj posledak — kaže i skuplja karte na gomilu. Odlaže taj posao za trenutak i naginje se prema poslužavniku. Uzima led iz posrebrene kristalne kofice. Tankosava staje kao ukopana. Nastavlja da se kreće prema vratima, ali sporo, zablesana u poslužavnik i Miloja. Svoje nezgrapne noge u plitkim muškim cipelama teško vuče po tepihu. Desnoj uvek zasmeta leva, pa mora nekako nespretno da je preskoči kako bi mogla da nastavi svoje sporo napredovanje prema vratima do kojih nikako ne želi da stigne pre nego što vidi što će Miloje učiniti kada vidi ružu.

Miloje pošto je stavio tri kocke u svoju čašu, gura koficu prema Blagoju. Blagoje odlaže karte i hoće da primi koficu od Miloja. Ali, avaj, Miloje je nespretno gurnuo ružu i ona polete prema podu. Blagoje mahinalno pokuša da je uhvati, ali ne uspe. Neodlučno se saginje da je podigne, ali, pošto mu nije na dohvat ruke, ostavlja je da leži na zemlji. Očigledno ju je registrovao samo kao neki neodređeni predmet. Tankosava izlazi iz sobe.

Kada bi neko sada pažljivo pogledao u mene, video bi da se tresem od bezglasnog smeha i gnušanja.

III

Miloje otpi malo viskija iz svoje čaše, krcate velikim kockama leda, i strpa nekoliko odrezaka u usta.

— Dobar ovaj burbon — kaže Miloje.

Blagoje pijucnu još jednom iz čaše kao da hoće da proveri Milojevu tvrdnju, othuknu i složi se s Milojem.

— Ka' bog.

Miloje pljunu u šake kao seljak pre nego što će uhvatiti motiku.

— Deli — kaže Miloje.

Blagoje brzo trpa nekoliko zalogaja u usta, briše ruke o svoj debeli bok, i počinje da deli, dok Miloje, u očekivanju karata, gura šaku u neuredno zatvoren šlic svojih neboplavih puplinskih gaća i češka se.

Mogao bih da pridem i da sebi naspem malo viskija. Privlače me kocke leda u Milojevoj čaši, tako bele i hladne u zlatnoj tečnosti pravog američkog burbona. Mogao bih da uzmem i nekoliko narezaka jezika, ali ne želim da obratim pažnju na sebe. Ophrvala me neka divna lenost. Potpuno sam opušten u svojoj stolici na točkovima, sasvim otvoren prema blagom proletnjem suncu koje me greje s leđa i pada na otvorene novine u rukama. Već dva sata ih držim, ali još nijedan red nisam pročitao. Držim ih otvorene da me ne bi primećivali, da me ne bi zapitkivali zašto sedim i ne radim ništa, zašto, recimo, ne igram tablanet, jer nije prirodno da čovek sedi dva sata i da ne radi ništa. Po njihovom uverenju.

Oni, Davide, naravno, ne znaju ništa o zadovoljstvu koje osetim kada sam, kao jutros, stabilan u prostoru i vremenu, kada sam konstantan, nepomeriv i nepromenljiv u svetu koji se — sav ostali svet i sve u njemu — vrtoglavo kreće u strogo maršrutiranim pravcima. Tankosava stavlja novu ružu u njen grb; brzi voz 215 juri od Beograda prema Zagrebu; Miloje baca karte; Blagoje treska svojom kratkom, oblom, smešno nervoznom nogom; neki ljudi se negde, neki pojedinačni ljudi na određenom mestu, pare; neke devojke negde ostavljaju svoje udžbenike iz istorije i matematike i žure na sastanak sa uobraženim i nesigurnim mladićima; trolejbusi već čitavih pet sati rade preko svojih

trola, obilaze vozila ispred sebe, zastaju na crvenom svetlu i na stanicama da bi izbacili jedan i primili drugi kontingent ljudi na njihovim užurbanim, kvrgavim nogama; ja, međutim, sedim nepokretan, samo puštam da se stvari oko mene dešavaju tokom na koji ne mogu da utičem, ali koji sa svoje strane ne dotiče mene, mene, bez nogu, mene nepokretnog i stabilnog u prostoru i vremenu.

Neki događaji iz prošlosti mi prilaze, stabilnom u vremenu, i odlaze kada ih otpustim, ne utiskujući u mene dublji trag negoli sveži proletnji zraci sunca, koji stižu do mojih leđa da bi tu ostavili svoju toplotu. Veruj mi, Davide, tako je. Svi događaji ovog sveta, pomešani i zamuljani, uskovitlani kao veš u mašini za pranje, vrte se i prepliću ispred mene. Vreme mi se ponekad čini kao ispreturani špil karata, u kome osmice po pravilu ne dolaze posle sedmica, u kome deteline nikada nisu zajedno sa bundevama, već su nebrižljivo zalutale po neformastom vremenu koje se ili ne kreće u bilo kom pravcu, ili se kreće u svim pravcima istovremeno. Dovoljno je, međutim, da odaberem, ili da slučajno natrapam na neki trenutak iz mog života, pa da se, kao štapićem čarobnjaka, događaj odjednom izoštri, odjednom izađe iz mutne prošlosti ili budućnosti, ko to zna, jasan i čist na blagom proletnjem suncu kao srebrni poslužavnik koji se bleska pored Milojevog i Blagojevog kartaškog stola. Događaji mog život čine mi se kao zvanice sa nekog trajnog maskenbala. Dovoljno je da uključim muziku i oni poslušno zaplešu u ritmu poznate melodije, banalne i promenadne, ali prijatne za slušanje; dok mi i to ne dosadi. Kada dosadi, ja samo isključim muziku, i zvanice se umrtve u pozi u kojoj ih je zatekao poslednji odsvirani takt. Neke od zvanica volim da gledam kako igraju i zato ih češće nego druge uključujem u rad. Neke oživljavam veoma retko. Neke, opet, nikako ne volim i smestio bih ih u pokrajnje sale da bih samo s vremena na vreme, u vrlo izuzetnim prilikama, pustio da pređu u moju veliku memoarsku dvoranu. Nije li tako, Davide?

Osećam, baš u ovom trenutku osećam kako se jedan od tih događaja iz pokrajnje sale ušunjava u grand-vals koji je zavrteo mnoštvo mojih zvanica u

velikoj dvorani. Proturio je prvo kroz vrata samo nekoliko listova sa svoje najviše grane. Ne reagujem ni na koji način. Osmeljen mojom pasivnošću, on pruža čitavu granu prema bleštavom lusteru na raskošno ornamentisanoj tavanici. Još ne znam tačno ko je on, pa sa malim, lenjim ljubopitstvom krivim glavu da bih video šta stoji iza vrata. Tada on brzo i spremno ceo uskače u sobu — moj dvostabli Devajtis u punom zelenom cvetu.

Znamo se odavno, vrlo odavno. Bilo mi je samo devet godina, na samom početku našeg rata, kada sam se upoznao sa njim na način koji se ne zaboravlja. Pre nego što se on umešao u moj život, nisam znao ni za vreme ni za stvari. Vreme pre susreta sa Devajtisom je pre vremena i pre početka stvari; jeste svakako vreme, ali za neke druge, za nešto drugo, dok je za mene savršeno neutralan prostor u kome se suviše lagodno šepuri samo jedan jedini događaj, samo jedna jedina uspomena, organizovana pripovedački i sa smislom oko jedne noge u čabru, jedne kutlače u pokretu i jednog bledog, krmeljivog lica, isključivog vlasništva jednog malog predodređenika smrti.

Kada bih pisao memoare, kao što ih, umesto toga, mislim bez reda i cilja, oni bi sigurno počeli od Devajtisa — knjige koju nikada nisam pročitao, mada me je Draga često nagovarala da to učinim. Znao sam i znam da bih promenio ime mog hrasta kada bih doznao išta od onga što je tamo neka Poljakinja napisala o vezanosti nekih tamo ljudi i nekog tamo drveta. Vezanost tih ljudi za njihovo drvo, od koga sam samo ime znao i zapamtio, možda je i postojala, ali nije nikako mogla da liči na moju vezanost za moj Devajtis iz fiđelovačkog zbega. Ono što nisam sam pamtio, ili što nisam čuo od Tankosave hiljadu puta u okviru njene najomiljenije priče, protiv koje sam se sa upornošću prvih hrišćanskih mučenika i sa podjednakim uspehom godinama borio, doznavao sam ne iz literature, ne iz lepe književnosti koja je mahom nedopustivo ružna, ne od nekakve Rođevičuvne, već iz memoarske literature koja je napisana o fiđelovačkom zbegu, pa ću ti o njoj malo misliti.

Evo ovako:

Zbeg u Fiđelovcima opisan je u nekoliko memoara. Ni u jednima se ne pominjem ni ja ni moj Devajtis, ali je zato u svima dosta prostora posvećeno mom ocu Miloju, nezvaničnom komandiru čete muškaraca koja je čuvala zbeg. U svim memoarima koje sam pročitao, pominje se i bombardovanje zbega u kome je poginulo više ljudi. Kažem više ljudi, jer se mišljenje memoarista oko broja poginulih znatno razmimoilaze. U jednim je zabeleženo da je bilo »šesnaest žrtava bombardovanja«, ali se u njima ne navode imena poginulih. U drugima se navodi devet imena poginulih iz čega se može zaključiti da memoarista smatra kako je to ukupan broj poginulih od bombardovanja u fiđelovačkom zbegu. U trećim memoarima se uopšte ne pominje broj poginulih, već se samo kaže da je »u bombardovanju poginulo više ljudi«. Do četvrtih memoara o fiđelovačkom zbegu, koji su nedavno izašli iz štampe, još nisam došao, i ne znam kakav je stav po pitanju broja poginulih zauzeo ovaj ugledni memoarista, možda ugledniji od svih svojih kolega. Rekao bih čak da je četvrte memoare njihov ugledni autor pisao po direktivi da bi pomirio zavađene poznavaoce fiđelovačkog slučaja. Interesantno pitanje o broju poginulih u fiđelovačkom zbegu, naime, izazvalo je, mada akademsku, ipak žučnu i zato pomalo nepoželjnu raspravu između prikazivača drugih memoara, koji je i sam bio u zbegu kod Fiđelovaca, ali još o tome nije napisao svoje memoare, (što mu je na prećutan način zamereno) i autora tvrdnje »da se brojem navedenih imena iscrpljuje spisak poginulih u zbegu«. U polemiku su se odmah umešali i ostali memoaristi, tako da je na stranicama naše štampe duže vremena besnela diskusija koja je, uprkos uzdržanog tona, bacila zlu krv među učesnike raspre, tako da je delimično uprljala i svetinju žrtvi koje su ostavile svoj život u fiđelovačkom zbegu.

U većini drugih pitanja, međutim, svi memoaristi su manje-više saglasni. U sve tri memoarske-literarne građe iznenada se pojavljuju nad fiđelovačkom šumom dva aviona. Ta dva aviona se pojavljuju verovatno i u četvrtim memoarima, a na njihov broj nije stavio nikakvu primedbu ni kritičar drugih memoara. On je, međutim, stavio primedbu da je izraz »desetine bombi« koje su prema trećim memoarima (tre-

ćim po vremenu štampanja, ali nikako i po značaju) pale na zbeg — ne precizan, zbog čega kritičar daje predlog da se »rekonstrukcijom događaja i naknadnim rekognosciranjem terena, kao i konsultovanjem preživelih, utvrdi tačan broj bombi koje su pale na zbeg. Broj bombi u svakom slučaju nije veći od dvanaest, pošto avioni tipa 'meseršmit', koji su vršili bombardovanje, nose najviše do šest bombi nižih propisanih težina«. Kritičar ne kaže koje su to propisane težine, ali ja sam verovao da se to zna, kao što sam verovao da se mora znati i istina o fiđelovačkom zbegu.

Čovečanstvo, naime, sa njemu svojstvenom praktičnošću i usmerenošću, ponekad uspeva od mnogo istina da napravi jednu, ali veliku neistinu. Prošlost i budućnost su podjednako nestvarne, što ne znači da su neistinite, već samo da nemaju bliske veze sa istinom, da su istinite ili lažne, sasvim nezavisno od istine. Od brojeva devet, šesnaest, a pogotovu od formulacije »više ljudi«, uvek se napravi potreban broj mrtvih, koji se utvrđuje prema opštem uverenju i zavisno od situacije. To sam shvatio. Istina je stvar dogovora, jedna demokratska kategorija, pre svega.

Pored demokratske istine, a paralelno sa njom postoji i umetnička istina koja je u stanju dokraja da dovede ono što demokratska istina već nije dokrajčila. Tako bi moralo da bude, ja makar tako mislim. Po mojim skorašnjim uverenjima, umetnička istina je još draža nogatom čovečanstvu nego ona prava, demokratska. Umetnička istina, u idealnom slučaju, treba da bude sadašnja neistina o prošlosti i budućnosti, uglavnom različita od prošlih i budućih istina. Do ovih istina o istini ja nisam došao čitajući knjige — od malih nogu upućen na čitanje, ovako bez nogu, kao što su oni sa nogama osuđeni na igranje fudbala ili neke druge igre za nogate — već upoređujući demokratsku i umetničku istinu o nekim, meni i memoaristima poznatim događajima sa jedne strane, a suprotstavljajući ovim istinama treću vrstu istine, narativnu istinu. Narativna istina je najjednostavnija: ona uvek uzima oblik pripovedača i po tome se razlikuje od umetničke i demokratske istine.

Ja vrlo dobro znam da se narativna istina sa svoje strane deli na dve grupe, da mogu da postoje i dve vrste narativne istine o istom događaju. Jedno je

pamćenje, a drugo je priča, od vajkada i još pre toga. Ja pamtim događaj u fiđelovačkoj šumi, i imam svoju istinu o njemu, mada znam i za Tankosavinu priču koja je istinu modelirala prema Tankosavinom obličju.

Istina tako postaje kao bogato razgranato stablo. Od pamćenja, do naracije, i od demokratskog do umetničkog oblika, ona se vrtoglavo deli i prepliće, uvek živa i podložna promenama, nikad sigurna, začas crna, začas bela, nekom ružna, nekom lepa, u svom najprimitivnijem obliku makar dvostabla, a u svojoj najsavršenijoj formi razgranata kao čitava fiđelovačka šuma, ili neka, još mnogo veća prašuma, Davide.

Putem dogovora (a dogovor kuću gradi) i zahvaljujući intervenciji četvrtog memoariste došlo se do demokratske istine o bombardovanju fiđelovačkog zbega, koja je za trenutak stabilna u obliku koji joj je dao dogovor. Moje pamćenje, međutim, uključujući sve detalje demokratske istine, ujednostručuje istinu o tom famoznom događaju. Istini za volju, ja se i ne sećam istine o tom događaju, već samo detalja koji su mi ostali u pamćenju. Kada bih bio nepristojan, čega se oprezno klonim, i hteo da iznesem svoju narativnu, ili umetničku istinu o tom događaju, ja bih praznine između detalja sigurno ispunio na način doličan, ali, pošto mi ništa od toga ne pada na pamet, — slobodan sam da ostavim svoju istinu iz pamćenja nepotpunom, svestan da je to velika privilegija koju nogati ne uživaju.

Moglo bi i ovako:

Ja se recimo sećam da sam ležao ispod jednog velikog hrasta jednog lepog sunčanog jutra i da sam intenzivno rastao. Bio sam brižljivo umotan u mnoštvo raznobojnih prljavih krpetina i bio sam sit. Dozvoljavam mogućnost da sam tada morao biti svestan potrebe da rastem kako bih narastao i kako bih se na svojim završenim nogama probio kroz mala vrata velikog života. Čak i ako nisam bio svestan, dozvoljavam mogućnost da sam bio podsvestan činjenice da se samo neki probiju kroz predvorja detinjstva, dok drugi, naročito u tom vremenu, vremenu našeg rata, zaglave mnogo pre nego što do njih stignu. Drugim rečima, samo zato

što nisam u stanju da dokažem suprotno, dozvoljavam mogućnost da je u meni, tad, ispod hrasta u Fiđelovcima, iz sve snage radio instinkt samoodržanja, možda i protivno mojoj volji, možda i nezavisno od nje, ali ako je radio svakako je radio u smislu mog nogatog napredovanja.

Moja je lična stvar što gajim ozbiljne sumnje da je čak i u to vreme pre vremena i pre početka stvari taj nogati instinkt radio u meni šta je hteo. I pored najbolje volje, teško mogu da dozvolim ovakvu pretpostavku; čak i ako je dozvolim samo kao jednu od mogućnosti. Ono što mogu da prihvatim kao moguće, kao pretpostavku koja je možda tačna, to je da sam ja ili moje ćelije, ili nešto između ćelija a nasleđeno od nogatih, znalo šta mu je dužnost, pa se besomučno delilo, i cepanjem razmnožavalo. Konačno, teško bih mogao da opovrgnem činjenicu da se jednom jedan nogati spermatozoid mog oca Miloja zaglavio u seljančurino sluzavo jajašce i u smrtnom zagrljaju spojen sa njim uplovio u mirne, kisele vode mog najranijeg detinjstva. Međutim, naučno je utvrđeno da se samo jedan od nekoliko desetina miliona spermatozoida nađe na pogrešnom mestu da bi na njemu stvorio smrtni život, ali naučno nije dokazano da među milionima spermatozoida ne juri makar jedan koji se razlikuje po svojoj prirodi, po svojim ubeđenjima, po svom veltanšaungu od svih ostalih. Zar se ne rodi i bela vrana? Zar nema i plavih Cigana? Meni se oduvek činilo moguće da jedan od milion nogatih spermatozoida može da bude protiv nogatosti, ili protiv rašćenja po ubeđenju, koga, naravno u trenutku polaska na svoj fatalni trk nije svestan jer svest u tom svom primarnom obliku izrod-spermatozoid poseduje samo kao latentnu, buduću veličinu. Ako je to moguće i logično, nije ni važno da li je verovatno. Meni makar. Neka i dalje bude verovatno da se jedan nogati Milojev spermatozoid zaglavio u Tankosavino sluzavo jajašce, ali za mene će uvek biti važnije što je moguće da je taj spermatozoid, latentno makar, bio protiv nogatosti, što je racionalno formulisao tek dvadeset i nešto godina kasnije, ali što je mutno osećao i neodređeno znao od kada zna za sebe.

Ja znam da je apodiktičnost većine nogatih tvrdnji obično način da se prikrije njihova hipotetičnost. Ako me, recimo, uveravaju da sam počeo da postojim od trenutka u kome su se, pod našim fiđelovačkim krovom, na zemljanom podu od koga ih je odvajala samo pletena asura, Tankosava i Miloje krvavo ražesteni zaleteli jedno u drugo, od trenutka kada se odigralo beslovesno spajanje jednog spermatozoida i jednog sluzavog jajašca — teško me mogu uveriti da su u trenutku moje smrdljive geneze, Miloje i Tankosava bili opčinjeni saznanjem da upravo produžavaju vrstu. Ako je jedan deo njihove zatamnjene podsvesti radio na pravljenju budućeg čoveka, drugi je, povinujući se svesno instinktu samouništenja, radio na usmrćivanju miliona spermatozoida, budućih ljudi koji će se podaviti od smrada u buragu Tankosavinih kiselina. Odavno ja više nisam naivan. Dirljivi su mi i smešni oni koji činjenicom da se lav i slon bore na život i smrt, i da pobeđuje onaj koji ima jače zube i brže noge, ili činjenicom da tigrica brani svoje mladunče do poslednje kapi krvi — dokazuju univerzalnost instinkta samoodržanja i produženja vrste, kada ja znam da svinja hoće i da pojede svoje mladunče, a da pingvini, u trenutku intenzivne ravnodušnosti, vrše masovno samoubistvo. Čovek mora da bude vrlo nogat pa da među ljudima ne primeti iste pojave. Ako bi se izračunalo šta ljudi čine da bi sačuvali život i produžili vrstu, s jedne strane, a šta čine da bi što pre završili svoje bitisanje i da bi, po mogućnosti konačno, zatrli čovečanstvo, čak i nogat će shvatiti da u čoveku pored instinkta samoodržanja postoji i instinkt samouništenja, a da se instinkt za produženje vrste rađa iz intenzivnijeg instinkta za njeno uništenje.

Ili ovako:

Da li sam, i ako sam, kako sam ja to znao dok sam sit i umotan u prljave krpe rastao ispod hrasta u fiđelovačkoj šumi? Vrlo je verovatno da sam znao, mutno i jasno, neodređeno i precizno, na način na koji sam znao prvog dana po rođenju ustima da potražim debelu, lojavu Tankosavinu sisetinu i da, uprkos gađenju koje sam morao osećati, oblaporno povučem čajasto mleko kako bih rastao; ili, istovremeno, na način na koji sam znao da se u prvoj godini života

uporno, čim mi se ukaže prilika i popusti pažnja odraslih, pentram uz merdevine prislonjene uz čađavi zid kako bih pao i slomio vrat. Tačno je sa jedne strane da sam ja ipak dobrovoljno proveo u Tankosavinom smrdljivom i kiselom stomačnom mutljagu čitavih devet meseci, samo zato što je boravak u toj nadasve ogavnoj sredini bio uslov da rastem i preživim. Međutim, meni je poznato da nisam jedina beba koja je, izašavši na svetlost dana, odbijala da živi, i nisam jedini čovek koji je šamarima i bubocima odmah po dolasku na svet bio nateran, protiv vlastite volje, da prodiše.

Sve ovo, naravno, ne spada u moje pamćenje, osim na način implicitan memoriji u kojoj je sadržana i uspomena na spermatozoidni oblik ne samo mog neposrednog pretka već i na prvu primitivnu podelu prvog jednoćeličnog života. Međutim, jasno ne pamtim, već znam iz Tankosavine naracije da sam neposredno po mom dolasku na svet, uporno, čitav minut odbijao da dišem, i da sam se tek posle neravne borbe sa mnogo jačima od sebe, tek posle batina i mučenja povinovao njihovoj nerazumnoj želji. Uverivši se kroz sedam godina života da je svaki otpor bezizgledan i da odrasli uvek stignu do merdevina pre nego što ja uspem da padnem sa njih, mada sam se najrazličitijih lukavstava dosećao kako bih izmakao njihovoj pažnji, ja sam se — dozvoljavam tu mogućnost — pod hrastom u fiđelovačkoj šumi verovatno već pomirio sa činjenicom da moram živeti makar dok ne odrastem i ne postanem sposoban da se ravnopravno borim za svoje samouništenje. Dakle, činjenica da sam se trudio da rastem ispod mog fiđelovačkog Devajtisa, da sam bio sit i zadovoljan što nisam gladan, može, tako da znači samo jednu stvar: da sam već tada, ma kako mutno i neodređeno znao da se za pravo na samouništenje i za pravo na izbor oblika u kome ću ga obaviti, mogu boriti tek kad narastem, tek kad stanem na svoje noge, dovoljno snažne da se odupru želji nogatih da živim nogato.

Nije ni ovako gluplje nego inače:

O svesti da je u svima, osim u nogatima, instinkt samouništenja jači od bilo kog drugog, došao sam tek nedavno, tako da striktno govoreći ova moja

sećanja pre otkrivaju jednu narativnu istinu nego istinu koju potvrđuje pamćenje. Ako bih se pamćenju obratio, lako bih otkrio da sam svoje prvobitno suprotstavljanje življenju tako temeljno zaboravio u kasnijim godinama, da mi je trebalo mnogo napora, mnogo traganja i lutanja, pre nego što sam ga ponovo, sad već u razumnom i konačnom obliku, objasnio i eksperimentalno potvrdio da bih ga tek posle toga i osetio u svoj njegovoj izvornoj čistoti, mada je moguće, i ako nije verovatno, da do otkrića instinkta samouništenja u sebi i u onom delu čovečanstva kome ja pripadam, ne bih došao da se nije desio fiđelovački slučaj.

Nerado pozivam u glavnu memoarsku dvoranu taj slučaj. Još nevoljnije se suočavam sa njim u njegovom narativnom obliku, jer je konfuzan: činjenično govori jedno, dok ja znam da je drugo posredi. Ne bih ga zato ni sada oživeo i pustio u rad da mi se udvorički i podmuklo Devajtis nije uvukao u pamćenje. Međutim, pošto je već tu, možda bi trebalo učiniti još jedanput napor da se makar neki odnosi između činjenica i istine uravnoteže.

Ležao sam, dakle, ispod hrasta u fiđelovačkoj šumi i rastao. Tankosava me je upravo nahranila i zamotavši me u krpe ostavila ispod hrasta da odremam, pošto smo celu prethodnu noć proveli nekoliko kilometara udaljeni od zbega, jer smo se bojali da se pogrom neće završiti spaljivanjem srpskih kuća. Budući da do napada nije došlo, svi zajedno, mokri od noćne rose i do srži prozebli, dovukli smo se do zbega i tu dobili po porciju čorbe. Nahranivši me, dakle, čorbom, Tankosava me stavila na blago i prijatno sunce, umotala me u sve krpe do kojih je mogla da dođe, i ostavila da odspavam nekoliko časova pre nego što se krene na marš. Demokratska istina je da je odlučeno da se to veče napusti fiđelovački zbeg jer je bio suviše blizu Fiđelovaca, a tamo se stvari nisu odvijale nimalo dobro po nas.

Sećam se vrlo dobro i jasno da sam pokušavao da gledam nebo kroz bogato olistale grane hrasta iznad mene, sve dok mi nije pala u oči njegova dvostablost. Hrast se, naime, vrlo nisko iznad zemlje, račvao u dva kraka, gotovo podjednako debela, tako da je ona grana koja se nadnosila nad mene, mada je bila nešto tanja od stabla, u stvari delovala kao drugo stablo, izraslo iz zajedničkog hrastovog korena. Siguran sam, potpuno sam siguran da sam to registrovao pre nego što sam zatvorio oči i zaspao.

Mnogo više od toga u mom pamćenju i nije sačuvano. Prvo čega se sećam posle dvostablog Devajtisa, jelenski razgranatog i bogato olistalog, jesu dve stvari: Tankosavinih pogrbljenih leđa, upregnutih u primitivno sklepana nosila i veoma intenzivnog bola u nogama. Sve ostalo što znam o fiđelovačkom zbegu deo je Tankosavine narativne i memoarske demokratske istine.

Da li slušaš? Da nastavim dalje? Sasvim si me sludio, Davide. Ti si kriv što već dve nedelje ne znam šta me približava, a šta udaljava od tebe. Da li sam zabavan? Ili glup? Ne znam. Međutim, moram da ti pričam, po cenu rizika da te zauvek oteram, jer to je jedini način da te ponovo dozovem. Molim te samo da shvatiš: ne pričam ti svoju priču, nego Tankosavinu, a ti vidi hoćeš li ili nećeš da je čuješ. Šta još mogu da te molim? Nisam više pametan. Zaista više ništa ne znam! Terajmo zato dalje, pa kako ispadne.

Po Tankosavinoj priči, ona me je, nahranjenog i utopljenog, ostavila ispod hrasta na suncu, dok je sama pošla da nakupi grančice kako bi i malu vatru založila i osušila ovlažene stvari pre polaska na marš. Već tu, naravno, počinje muka sa narativnom istinom. Sasvim je moguće da je Tankosava, nahranivši me i umotavši, pošla da sakupi grančice za vatru, ali moguće je da to i nije tačno, moguće je da je Tankosava jednostavno pošla da protegli noge, ili sama da se smesti negde na suncu i odrema, ili jednostavno, moguće je da joj se pripišalo i da je pošla da obavi nuždu. Zašto ja to kažem? Kažem zato što bi Tankosava, da joj se u tom trenutku zaista pripišalo, posle uvek pričala da je pošla da sakuplja grančice iako nije, a da je zaista pošla da sakuplja grančice ne bi imala razloga da izmišlja pišanje. A Tankosava je pišala, znam pouzdano. Udobno smešten na njenim leđima, ne jednom sam je video kako zastaje u maršu, sačekuje da se leđa poslednjeg iz kolone udalje nekoliko metara da bi se raskrečila, i tako raskrečena se rasteretila. Slušao bih teški, debeli mlaz kako šišti kroz vazduh i razbija se o zemlju, i,

mada nisam video šta se dešava ispod moje mame, video sam vrlo dobro i ne jedanput kako se formira potočić koji, zavisno od godišnjeg doba i terena, veselo odskakuće do prve udoline u tlu, ili se izgubi u suvoj, žednoj zemlji. Pa ja sam se četiri godine razlikovao od grbe na Tankosavinim leđima samo po tome što me je s vremena na vreme spuštala na zemlju, i kako onda ne bih znao da je Tankosava pišala? Dakle, ako je nepobitno da je onoga dana bilo prohladno i da bi nama promrznutima dobro došla vatrica, nepobitno je da je Tankosava pišala, sigurno posle, a verovatno i pre fiđelovačkog događaja. S druge strane, tačno je da Miloje na nas dvoje nije obraćao nikakvu pažnju. On je bio rukovodilac. Tačno je da je Tankosava radila sve ono što su u zbegu radili muževi za svoje žene i decu, i da bi, ukoliko bi neko hteo da me zagreje tog prohladnog jutra, posle noći provedene u vlažnoj šumi, to sigurno morala da učini Tankosava. Tu je muka sa narativnom istinom, ali ja praznine koje postoje u mom pamćenju ne mogu da ispunim drukčije nego njome.

Dakle, nije se Tankosava sakupljajući grančice udaljila ni dvesta metara od mesta na kome me je ostavila, od mog hrasta, kada su kao grom iz vedra neba puknula nad našim glavama dva aviona i kada su, odmah zatim počele da pljušte bombe, najviše dvanaest njih, nižih propisanih veličina. Tankosava nije imala vremena da misli, što na stvari ništa ne menja, pošto ona to ne ume da čini. Kao životinja je potrčala prema meni, ali ju je na nekih pedeset metara od hrasta oborio pritisak vazduha na zemlju. Taj isti pritisak je bio toliko snažan da je odvalio veliku hrastovu granu iznad mene, baš onu koju sam uočio pre no što sam zaklopio svoje umorne oči, po svemu sudeći samo nekoliko trenutaka pre nego što su se pojavili avioni. Jednom odvaljeno, vicestablo mog Devajtisa poletelo je na zemlju, zveknulo o tle i uz put temeljno smrskalo moje noge zavijene, kao i ostali delovi tela, u prljave krpetine najrazličitijeg porekla. Patrljke mi je jakom rakijom očistio od komadića zdrobljenih kostiju i pokidanih žila, na licu mesta, student medicine iz Beograda, Milojević, koji je, pošavši u partizane, poneo sa sobom i hirurški pribor. Pribor je pre upotrebe pro-

kuvao na vatri od grančica koje je Tankosava sakupljala u druge svrhe, ali koje nije ispustila sve dok posle stablopadanja nije dotrčala do mene. Tako ona kaže. Ali muka je u tome što je ona, ili neko drugi mogao grančice da sakupi i za vreme priprema za operaciju. Mogao je to da učini naš komšija Blagoje, koji je kasnije zajedno sa Tankosavom nosio nosila, ili neka od žena koje su po prestanku bombardovanja besomučno zapevale ne gubeći pri tom prisustvo duha, ili možda čak i neko od komandnog kadra. Znamo pouzdano da ih nije sakupljao Miloje, zauzet organizacijom povlačenja koje je moralo što pre da se obavi.

Dva dana i dve noći vukli su me Tankosava i Blagoje po planinčinama. Trećeg dana ujutru, sasvim iznenada i mirnodopski, bez razloga znači, umro je Blagoje na jednom strmom puteljku kojim smo se peli. Napravio je jedan korak, hteo je da napravi drugi, ali ga nije napravio, već je umesto toga umro. Tankosava je ostavila nosila, uzela me u naručje i tako me nosila još dva dana i dve noći, ali ona nije htela da umre, pa nisam umro ni ja. Jasno mi je da Tankosava nije htela da umre zato što je beslovesna, mada je tada, a i u sto drugih prilika imala dobre razloge za takvu odluku. Ja nisam hteo da umrem zato što sam hteo da dokažem princip. Sada mi je to jasno. Ja nisam umro — u to već odavno ne sumnjam — iz jednog, doduše, besmislenog inata, ali iz inata u svakom slučaju.

Jasno je, sasvim je jasno zašto nerado dovodim ovaj događaj u moju memoarsku dvoranu. Demokratska i narativna istina u oba svoja vida, ukoliko prenebregnemo neke, za utvrđivanje ovih istina, nevažne detalje, zavodljivo se poklapaju. I umetnička istina na svoj lažni način potvrđuje da je tok događaja bio istinit. Pri tom ja znam uprkos svih podataka i istina da je istina o fiđelovačkom zbegu, naravno, onaj deo istine koji se mene tiče, jedna velika, velika laž, ništa manja nego što je umetnička laž o jednom delu tog događaja.

Onaj kretenko Goran naime, napisao je u drugom razredu gimnazije priču pod naslovom »Poslednji dijalog«. Priča je vrlo visoko ocenjena u njegovoj literarnoj sekciji, a kasnije je i štampana u vojnom

omladinskom časopisu za pitanje kulture i umetnosti, »Pobeda«. U radnoj Milojevoj sobi, u kojoj Miloje nikada nije radio na pisaćem stolu koji je bio najlepši ukras te sobe, pravi Luj Katorz, i koji je služio kao neka vrsta vitrine sa trofejima Milojeve društvene i intelektualne emancipacije — ta priča je zauzimala počasno mesto čitavih deset dana, duže nego bilo koja pozivnica za prijem, ili bilo koji akt o odlikovanju ili naimenovanju. Goranovu priču, na koju su sada, naravno, svi zaboravili, ja još uvek čuvam. Uvek je nosim uz sebe, znam je već napamet. I sad je u zadnjem džepu mojih pantalona, odakle me intenzivno i neprestano muči svojim stoprocentnim idiotizmom koji je naravno, oborio s nogu njegovu nogatu okolinu. U svoje vreme. Sada, zaboravljena i utoliko još besmislenija, sedi u zadnjem džepu mojih pantalona, i oživi samo kada je izvadim iz džepa, uprkos svega ljubopitljiv, i oživim uspomenu na nju zajedno sa uspomenama na Devajtis i marš koji je usledio posle njega. Vrlo, vrlo mi je žao što nisam na vreme porazgovarao sa Goranom o toj priči. Možda bih od njega doznao nešto o čemu sada samo nagađam. Ovako mi ostaje da preturam njene redove po glavi, uvek iznova, i da pokušavam sam da je dešifrujem po svom nesigurnom nahođenju. Priču ću ti pročitati. Možda će te odobrovoljiti.

»Njih dvoje su išli brže nego kolona« — piše Goran. »Mića je to video zato što su prolazili pored mnogih: njegova velika mama kao topla lađa pored zaleđenih bregova obale.«

Tako počinje. Pa zatim sledi:

»— Jesam li ti težak?

— Nisi, sine.

Bilo mu je toplo između velike vunene marame i njenih grudi.

— Jesi li umorna?

— Nisam, sine!

— Samo da stignemo do baze — reče ozbiljno.

Bilo mu je prijatno hladno po licu i bolele su ga noge koje više nije imao. Umirao je. Ali nije mu bilo strašno. Reč umiranje bila mu je prisnija, i na neki način razumljivija od svih koje je smišljao za mamu. Hteo je da joj kaže nešto zato što je znao

da joj je težak i da je umorna od nošenja, iako je on tek mršavi, mali, sasvim mali dečkić, plavih, ponekad zelenih očiju.

— Mene baš ništa ne boli — reče.

Privinula ga je jače.

— Proći će. Kad dođemo u bazu onda će proći.

Potvrdno je klimnuo glavom i čak se nasmešio u nabore njene haljine. Imao je malo, bledo, starmalo lice, suviše ozbiljno za ozbiljnog čoveka; oči velike, detinjaste, zelene, neprestano zaokupljene preteranim, preranim iskustvima. I ona ga je u tom času obožavala, svakim korakom, pokretom, svakim izdisajem pare, bez razloga, bez misli, kao što se obožava, baš tu, u tom predelu snega i neba.

— Ti si, mama, kao zemunica. Meka, meka. I dobra si kao zemunica. Je l' da je zemunica dobra?

Umirao je u predelu snega i neba, neumitno kao juče, na ovom koraku, idućem, desetom, neostavljajući u iščezavanju čak ni trag kao njene stope u snegu, osuđene da sledećih minuta budu zavejane. Njegove zelene oči, starmalo lice gubili su se negde uz put bez svedoka, bez uspomene obično.

— Moj mali partizan.

— Ranjeni partizan — reče ne nasmešivši se.

Reči su mu nekoliko trenutaka lepršale iznad kolone zavijenih glava, nogu, ruku i padale u sneg. Tišina je zvonila u neprirodno prozračnom, hladnom vazduhu, zelenom od mesečine. Ljudi su izgledali kao rupe isečene iz beskrajne staklaste površine. Bile su rupe u savršenoj prozirnosti zelenog vazduha.

— Pričaj mi, mama, kada sam bio mali. Hoćeš li?

Pogledao je nagore da vidi zašto ne počinje, i primetio je maminu glavu. Čudno, nikada ranije nije mislio o njoj. Sada je odjednom video da mama ima veliki nos (tu je Goran očigledno imao u vidu Tankosavin nos) i dve bore, pri dnu, sa svake strane debelih usnica. I video je kako joj suza, polako, hladna kao vazduh, bojažljivo klizi prema zarezu. Namrštio se:

— Je l' to zato što neću da preživim? Svi su rekli da ću da preživim. Srce je sasvim čitavo? Svi su rekli da je neokrznuto.

— Da, da, sine. Hoćeš da ti pričam kad si bio mali?

— A, deda Raca nije preživeo?

— Nije.

Zamislio se. Oči su mu potamnele, postale duboke kao dva životna vira na čijem se dnu nalazi prauzrok, iskustvo svih koji su živeli pre njega, iznenadno, iskričavo spoznanje virova.

Kolona je posle borbe prolazila kroz noć. Stotina premorenih duhova, dve stotine iznemoglih nogu. Vazduh je cijukao od hladnoće, a sneg je bio dubok. Bila je noć posle bitke, i neko je za to bio kriv.

— Hoćeš da ti pričam kad si bio mali? — upita bojažljivo.

— Pričaj, mama. — Glava mu se klatila u taktu njenog koraka. — Pričaj, ali sasvim tiho. Pričaj najtiše. Hoću da to samo nas dvoje čujemo. Sneg to, mama, ne sme da čuje.

— Što, mali moj? Što, mili moj? Dragi moj?

— Zar zaista ne znaš? Sneg je hladan.

— I samo zbog toga, sine? — reče da bi nešto rekla, jer znala je, znala je, mora da govori, jer šta da se radi kad je ništa svud okolo, i unutra, kada ona zna, sasvim, do kraja, zna da on sad ima zelene oči, i da se iz tih ponekad plavih očiju krije njen mali, mršavi, njegove zelene oči, oči njenog malog?

— I samo zbog toga, sine?

— I sneg je još — šapnu on — lažljiv je sneg, mama.

— Lažljiv je sneg, sine?

— Izgleda beo — a bio je crven, sasvim crven. Postideo se kada deda Raca nije preživeo. Zacrveneo se, mama, i mene više ništa ne boli.

— Prestaće kad dođemo u bazu.

— Pričaj mi kad sam bio mali.

— Tiho ću da ti pričam, dragi.

— Ja ću da preživim, mama.

— Ti ćeš da ozdraviš, mili.

— Biće posle rata.

— Pa, naravno, dragi.

— I dobiću pušku.

— Mili, mali, mili.

— Ja ću da oživim.

— Živ si, živ si, ludi.

— Kad sam bio mali...

— Da, bio si sasvim mali dečko sa zelenim očima. U sobi je bilo jako tamno, a prozori su bili veliki, i u sobi je bila velika draga peć. I mrak je bio pre-

pun užasnih krikova koje si samo ti, u svome strahu, jer si bio sam, čuo, i krevet je bio od krikova u kome si ti, sasvim mali dečko sa zelenim očima, spavao. Bilo je jako tamno u sobi, i bilo je strašno u toj sobi. I jedino bezbedno mesto u celom tom mraku bio je tvoj jastuk, veliki i beo i tako mek i siguran. I odjedanput, sasvim iznenada, ti si primetio da je i jastuk, veliki, beli, meki, topli jastuk, da je on mali i nepouzdan u velikom mraku okolo, spazio si kako se i on, dok si ga očajno grlio i plakao u njega, pretvara u mrak prepun nečujnih krikova. Viknuo si, najmanji, i ja sam ušla i zapalila svetlo, zagrlila te i uvila u svoju ružičastu lizezu.

Oči su mu istakale i mešale se sa zelenom, kristalnom hladnoćom mesečevog zračenja. Glava mu se klatila u taktu sa majčinim koracima.

— Ja ću da preživim, mama.

— Ti ćeš da ozdraviš.

— I dobiću pušku.

— Mili, mali, mili.

— Kako se to umre?

— Ludi, živ si, ludi... — ona reče kad su plave, ponekad zelene oči već iščezle u kristalnom zelenilu promrzlog vazduha, ispunjavajući ga blagom, plavičastom toplinom.«

Jasno je, naravno, da je opisani događaj u stvari marš na koji sam ja prvi put krenuo bez nogu, i nije, naravno, važno što umetnička istina ne odgovara činjenicama. Nikada mi nije smetalo što Goran pominje nekakvog deda-Racu koji nije postojao, što govori o snegu i hladnoći, mada je bilo proleće, pre rano, nego kasno, što izmišlja razgovor koji nije vođen, i što prenebregava činjenicu da sam ja, iz inata, preživeo. To je ona vrsta slobode koja se sa stanovišta apsolutne istine može dozvoliti umetniku i umetničkom delu. Već odavno sam ustanovio da je umetnost sebi izborila neopozivo pravo na laž. Ono što me oneraspoložuje u Goranovoj priči i što samu priču obezbeđuje kao umetničku istinu o fiđelovačkom događaju sadržano je negde između redova, u plačevnom tonu, u ružičastim lizezama, u udvaranju budućim sudijama istine, u kristalnom zelenilu promrzlog vazduha, u blagoj plavičastoj toploti — fuj.

Osećam neodoljivu potrebu da pljunem. Krišom cepam jedan ćošak novine i pljujem u njega, pazeći da ne privučem Milojevu i Blagojevu pažnju na sebe. Međutim taj rizik sam morao da poduzmem, jer me slatkost i mirišljavost priče koja ništa ne govori o fiđelovačkom slučaju, naravno, već samo o Goranu, uvek terala na bljuvanje isto ili više čak nego kiselost i smrdljivost Tankosavina. Moram međutim, priznati da mi je ta priča koja mi je toliko žuči izmamila, istovremeno pričinila na način izuzetno poročan, i neko zadovoljstvo. Suspregnući se da ne povratim, zamišljao sam Tankosavu kako priča malograđansku priču o jastuku, ili kako mi, dok kao mazga pogrbljena, sva ulepljena od znoja, sa onim karakterističnim izrazom na licu, izrazom koji se sreće samo kod čoveka izbezumljenog od umora i gladi, kako mi, usredsređena samo na to kako da napravi sledeći korak — govori: »Mili, mali, mili«. Sve priče je Tankosava ostavila za buduće dane. Tada nije ništa govorila, kao naravno, ni ja. Mene je tada samo bolelo, a Tankosava je mislila samo na sledeći korak. Da je pomislila na bilo šta drugo, ne bi ga napravila. Mašina bi stala, životinja bi legla i čekala da joj neko ispali metak samilosti u slepoočnicu.

Međutim, ako je tako lako dokazati neupotrebljivost umetničke istine u utvrđivanju istine o fiđelovačkom slučaju, nogati bi sigurno sa mnogo rezervi primili moju radikalnu sumnju u verodostojnost narativne i demokratske istine o tom događaju. Naravno, meni ne pada na pamet, ne bih ni lud, ja nisam pao s Marsa da nogatima pričam o čemu mislim. Sve ja to čuvam za sebe. Oni misle da sam ja ćutljiv. I zamišljen. I zadovoljni su onim što znaju o meni.

— Moj Pera — ume da kaže Miloje — on samo čita. On je knjiški tip. Potrebni su nam i taki.

Dok sam ja Gorana mrzeo iz sve snage, on je živeo u uverenju da za njega gajim, ma koliko ćutljivu, ipak iskrenu i duboku simpatiju. Ja Dragu prezirem, ali ćutećki, pa mi se ona još uvek, i posle svega, poverava kao svom jedinom prijatelju. Nogati su jezičavi. Ja ćutim. Ćutim i o tome da sumnjam u verodostojnost narativne i demokratske istine o fiđelovačkom slučaju; tačnije o gubitku nogu u fiđelovačkom slučaju. Ćutim,

i samo s vremena na vreme, a u poslednje vreme ni to, postavim neko pitanje po kome oni zaključe da se ja na svoj ćutljivi način interesujem za njihove istine, dok ja, u stvari, u njihovim odgovorima samo nalazim potvrdu o lažnosti njihovih priča.

Uprkos memoarske građe, Goranove umetničke transpozicije, priče moje majke koja je bila na mestu događaja, i Miloja koji je bio nedaleko, uprkos svih izjava, sećanja i prisećanja, istina o fiđelovačkom događaju ne može da bude istinita iz jednog razloga koji svi zanemaruju, uopšte ga ne pominju, a za mene je jedino on važan, i dovoljan da dokaže lažnost svih tih dokaza izvedenih iz jedne prošle, dakle, nestvarne očiglednosti. Od tebe sam doznao za prvi razlog, Davide. Ni o tom razlogu, zato, ne govorim nikome ništa. Ja ćutim. Poslednji put sam odraslima rekao nešto o sebi kada sam bio toliko mali i naivan da sam svima koji su hteli da me slušaju rekao da verujem u život. Od tada ćutim i mislim svoje, a drugima dozvoljavam da pamte moje poslednje izjave i da ih tretiraju kao moja sadašnja uverenja.

Nekada sam i ja verovao u demokratsku i narativnu istinu o gubitku mojih nogu. Ne razmišljajući, verovao sam da sam ja izgubio noge; znači da sam ih čuvao, ali nisam uspeo da ih sačuvam; da sam strepeo nad njima, ali da su one otišle ostavljajući moje telo ispod hrasta u fiđelovačkoj šumi; kao deca svoga roditelja; kao mladić svoju otadžbinu. Međutim, može da se izgubi samo nešto što je čovek raspoložen da sačuva, sa jedne strane. Sa druge, ako je neko bez nogu, to još uvek ne znači da ih je izgubio. Ja sam, recimo, uveren da su ih nogati dobili, znatno pre nego što sam ja svoje izgubio, doduše, ali to ništa ne menja u suštini nogatosti. Možda malo zakasnelo ali, uveren sam, još uvek na vreme, mi smo shvatili da čovek može da bude bez nogu i po svom vlastitom opredeljenju. I kada bih imao noge, ja sam siguran da bih ih se odrekao svesno. Činjenica da nisam bio svestan svoje želje, mada sam je negde u podsvesti vrlo određeno osećao, da se oslobodim tih ekstremnih nogatih težnji ka napredovanju, ka savlađivanju vrhova i prepreka, ne dokazuje da sam noge izgubio. Ono što doskora nisam znao, znam sada sasvim pouzdano: nisam ja izgubio noge,

već su ih nogati dobili zbog svoje gluposti. Izrasle su im kao što detetu izraste rep jer pije crnu kafu; kao što je žirafi izrastao vrat jer je bila proždrljiva; kao što su Trojanu izrasle kozje uši jer je prikrivao istinu. Kada čoveku izraste čir, zašto mu ne bi izrasle i noge? Nekada, dok je bio životinja, čoveku su bile potrebne noge jer nije imao svesti. Čim je stekao svest da na svojim nogama može da stigne samo do vlastitog kraja, noge su mu postale nepotrebne. Makar onima koji su do te svesti došli, svejedno da li u racionalnom naporu kao ja, ili slično ribi koja je osetila da su joj i peraja dovoljna da bi završila u utrobi veće ribe.

Samo nogati još misle da ljudi nisu završeni ako nemaju noge; da čovek može da bude bez nogu samo ako ih izgubi. Veruju u to jer ne znaju, niti će ikada saznati, da je svaki trenutak pre kraja i početka jadno trenutan, da bi se živeo do kraja, i da mu zato treba pomoći da umre makar i neprirodnom smrću, pre nego što se u njemu ustali nada da će se produžiti rađajući svojom smrću nogatog potomka. Ja sam odnedavno svestan instinkta koji se suprotstavlja produženju, za razliku od nogatih koji, samosvesno i glupo zagledani u svoje noge, veruju da su brži od smrti.

Polazeći, dakle, od jedne lažne pretpostavke, oni su izmislili čitavu priču istinitih događaja iz fiđelovačkog zbega, ispredajući iz laži istinu kao larva svilu, kao Hegel svoju filozofiju — meku, ili istinitu u svim detaljima, osim u početnom iz koga su svi ostali izvedeni. Ja nisam izgubio noge, ja sam jednostavno čovek bez nogu, ne pripadam nogatom čovečanstvu kao što nogati ne pripadaju mom, a da li sam izgubio noge ili rešio da ih ostavim kao iznošene cipele u fiđelovačkoj šumi od istog je značaja u okvirima moje istine, koliko je u okvirima narativne važno da li je Tankosava pošla u trenutku nailaska aviona da sakuplja grančice ili da se rastereti stojećki ili čučećki. Važno je da je pošla; i važno je da sam ja bez nogu; to su istine i to ne relativne već apsolutne. Istina je uvek apsolutna samo je dvostabla, kao moj Devajtis, i uvek podložna svim onim faktorima koji inače određuju kako će nogati živeti, misliti, zarađivati i umirati. Izvan tih diktata nogati su oduvek slobodni na svojim nogama, i zvuče gordo i glupo. Ovo je, Davide, tačno!

Kako sam gord bio čak i ja što sam čovek. Sa koliko napora sam zaboravljao da nisam nogat. Kako sam želeo da budem nogat, nogatiji od Drage, nogatiji čak i od Miloja, najnogatiji na nogatom svetu kome sam mislio da pripadam! Poznajem vrlo dobro zavodljivost nogatih ideja o nogatosti. Iskusio sam ih sam, preživeo svaku njihovu nijansu. Dugim i mukotrpnim iskustvom zaslužio sam svoja sadašnja znanja. Tek nedavno i sasvim iznenada ponovo sam se vezao sa tobom i shvatio svu lažnost monističke ideje o nogatoličnosti čoveka u koga sam, zajedno sa Dragom, možda i zbog nje, verovao, verovao, verovao, sve dok svu veru datu jednom čoveku u njegovoj gluposti nisam istrošio. Sam, nepomičan i ljubazno ćutljiv, sa grčem mira na licu i ukusom dvaput izbljuvanog pelena u ustima, mogu samo da se sećam Drage i četrdeset petih ako hoću. Ako neću, ni to ne moram. Moj raskid sa nogatim čovečanstvom sada je potpun, veruj mi, tako ti svega što ti je sveto!

IV

Sâm sam u sobi.

»Po Milojevom naređenju, Draga ih je sve likvidirala.«

Gledam u vitrinu još upornije, ali u glavi se opet pojavljuje nezvana rečenica, nezvana reč, koja mi ponovo i konačno odvlači misli od stvari koje sam sa velikim zanimanjem posmatrao. Kako sam došao na tu nasrtljivu reč? Da li mogu da je uništim pre nego što isprede svoju, meni tako dobro poznatu i blisku priču koju ne želim da slušam čak ni kada je sam sebi pričam. Kako li se ta reč izvukla iz mojih uspomena i naterala me da mislim o vremenu koje je najbolje zaboraviti, pošto poučne stvari ne postoje. Zaista, kako sam došao na reč »likvidirati«?

Miloje je maločas, moj veliki otac Miloje, ustao sa stolice težak i mutan od četiri prepodnevna viskija, poslednji put je zavukao kažiprst i veliki prst u šlic neboplavih puplinskih gaća, proteglio se i predložio Blagoju da prekinu partiju. Vreme je da se dremne. Treba da budu orni za večerašnju sedeljku. Rekao je to Miloje glasno, kako bih ga ja čuo, mada nije morao da se pravi lukav pošto znam da je danas treći maj koji prećutno slavimo sve od onog dana kada sam izgubio noge. Ni slučajno neće Miloje reći da večerašnju sedeljku pravi za mene i zbog mene, niti da je bilo koju od sedeljki prošlih godina pravio baš za treći maj zato što sam tog dana ja izgubio noge. Slučajno se dešava da je sedeljka uvek baš trećeg maja, sasvim slučajno baš tog datuma Tankosava obuče svoj crni, umesto zeleni ili lila džemper, slučajno baš za to veče napravi zeljanicu koju ja volim više nego gibanicu. Mučno mi je od njihovog prenemaganja, ali izdržavam, jer bi objašnjavanje sa Milojem ili Tankosavom bilo još mučnije. Znao sam, dakle, ne može biti bolje, zašto je Miloje rekao glasno:

— Treba biti oran za večerašnju sedeljku. Znao sam ne može biti bolje, i pravio sam se, naravno lud. Ja to nisam čuo. Ja čitam novine. Blagoje je odmah pristao. Gnusni, mali, nogati Blagoje — mislio sam. Pitao sam se zašto li Blagoje uvek tako nogato pristaje? Da li zaista misli da time nešto postiže? Malo viskija,

da, pantalone od trajnijeg štofa, koji se ne gužva, za njegove debeljuškaste nožice; jača kola koja će radikalno uvećati njegovu nogatost, svakako, ali već odavno znam da stvar nije samo u tome. Ne boje se oni zaista prisutne opasnosti da će ostati bez jutarnjeg milihbrota. Znam ja da Blagoje još uvek više voli da pojede za doručak parče sira i glavicu luka. Nije stvar u tome, mislio sam. Nije stvar u tartar-bifteku od najsvežijeg i najmekšeg mesa, ne pristaje Blagoje na sve i uvek zbog svog šestosobnog stana. Sve te fotelje sa krivim nožicama, sve te vile na moru sa pogledom na planinu, izborne funkcije, svi ti volvo-karavani i ženske, sve te jadne, blede ženske sa crnom vlažicom među nogama, sve pozivnice i komisije, papastratosi i radna predsedništva Blagoju pomažu da ispuni vreme do smrti. Posle će lako. Samo do smrti nekako da preživi. Gnusni, mali nogati Blagoje. Setio sam se jednog penzionera Blagoja — stanovao je u prizemnoj sobi Rejonskog komiteta omladine (pre i za vreme rata cela zgrada je njemu pripadala) — koji je sedam dana pre nego što će umreti od neizlečivog raka — upisao prvu godinu arheologije, mada je već imao četiri fakulteta, dva doktorata i nikakve izglede da svoja znanja upotrebi. Sveštenika, koga je poslala njegova pobožna rodbina, zamolio je, već u ropcu, da sačeka samo dok pročita stranicu iz »Istorije Aleksandrijske biblioteke« do kraja. Ostao je nepričešćen. Umro je pre nego što je doznao kako je Abu Bašar došao do arapske verzije Aristotelove »Poetike«. Pomislio sam, ne bez zadovoljstva, da će tako i naš Blagoje. I naš Blagoje čita materijale i čitaće ih do svog poslednjeg nogatog daha. Pristaje da čita materijale da bi se zamajao, da ne bi primetio senku njene kose nad svojom već proćelavom glavom.

Palo mi je zatim na pamet da bih, možda, žalio Blagoja kada ne bih tako temeljno prezirao njegov filozofski konjunktivizam. Možda bih sa saučešćem gledao njegov koprcavi trk na malim debeljuškastim nožicama kada ne bih bio tako konačno ravnodušan prema nogatosti. Došao sam još jednom do zaključka: ne zanimaju me. Dosadni su. Više me ne zanimaju. Već godinama ne mogu da me uzbude na način na koji me je, recimo, nogato čudovište iz čabra ispunilo jednom davno, religioznim strahom. Mogu da se prave

koliko god hoće, mogu umetnički da se klizaju na svojim nogama, mogu u svilene čarape da ih oblače, ja ipak znam da noge smrde. Talk tu ne pomaže; on je u stanju da zavara Blagoja, ali ne i mene koji sam bio najnogatiji među nogatima taman dovoljno dugo da bih pronikao u suštinu nogatog smrada. Gnusni, mali Blagoje to nikada neće doznati. Nikada. Strašno mi je dosadno da o tome više mislim. Više me ne zabavljaju njihove igre. Suviše dobro znam pravila. Do dosade pouzdano znam da Blagoje uvek pristaje. Uvek. Na sve. Samo da preživi do smrti.

Naročito je Blagoje spremno pristajao na ono što predlaže moj otac u neboplavim gaćama, ali je i tu postojao komedijaški red koji sam takođe poznavao bolje nego svoj džep: Miloje se trudio da naređenjima dâ izgled pitanja, a Blagoje uspevao svoja pristajanja da predstavi kao odluke. Tako je i maločas bilo. Kad je baš u tom trenutku hteo i sam da predloži prekid partije, Blagoje se spremno digao, proteglio se i složio, naravno — glasno, sa Milojem: večeras treba biti svež i oran, jer Mila dovodi sve svoje nove prijateljice koje ni Miloje ni Blagoje još ne poznaju.

Tada su, kao slučajno, obratili pažnju na mene.

— Je l' ćutljivko, 'oćeš da sarađuješ sa starijim drugovima? — upitao me Blagoje polazeći prema vratima na koja je već Miloje izlazio.

— Videću — rekoh, ne prekidajući čitanje novina.

— Mora čovek i da se razveseli ponekad. Ispavaj se i ti, pa da mi večeras budeš fit — rekao je Blagoje koji je, upotrebljavajući uvek »fit« umesto »oran«, ili »samit« umesto »sastanak na vrhu«, ili »dakordiram se« umesto »slažem se« pokazivao da je kao diplomata proveo, kada se sve sabere, preko deset godina u inostranstvu. Za trenutak mi se učinilo zabavno što je Blagoje sa tih nekoliko stranih reči uspeo među nogatima da stekne glas poliglote. Pouzdano znam da »fit«, »Pas de quoi«, »O. K«, »Andiamo«, »I love you, baby«, i nekoliko sličnih fraza sačinjavaju ceo fond njegovog poliglotskog znanja, jer je naš diplomata, kako je Miloje voleo da ga zove zbunjeno, toliko uporno, uvek odbijao da prihvati razgovor na engleskom ili francuskom koji bih u šali započinjao.

»Don't worry — rekoh. »I'll be fit«.

Blagoje, naravno, nije odgovorio već je samo mahnuo rukom i prešao na jezik svog drugog diplomatskog domicila:

— Ciaò — reče i zatvori vrata za sobom ne razumevši — siguran sam — jesam li mu rekao da ću učestvovati u večerašnjoj zabavi, ili sam odbio da ukrasim sedeljku svojim sakatim prisustvom.

Tada sam konačno ostao sam u našem velikom salonu. Sam i konačno opušten. Dvaput sam odahnuo sa olakšanjem kada sam video kako su se vrata za Milojem i Blagojem zatvorila. Sâm sam sa tim velikim prostorom, ograđenim sa sve četiri strane u zidove; sam, opušten i nepomičan sa stvarima koje su se godinama potiho, mufljuski uvlačile u salon kao mali i bezazleni kradljivci bresaka u sazreli seljački voćnjak. Da, tada sam se zagledao u stvari; počeo sam da mislim o njima. Dolazile su na svojim krivim stilskim nožicama, sa svojim svilenim licima i politiranim obrazima, bezazleno lepe i bezopasne, na izgled nezainteresovane za mesto u salonu, ali, u dubini duše, iza svojih neprozirnih i ravnodušnih fizionomija, sigurne da im je tu mesto, i da ih iz salona niko neće ni hteti, ni moći da istera. Izgledale su mi kao lepe žene na prijemu, koje su tako sigurne u svoju važnost da im ništa ne smeta prividna nezainteresovanost muškaraca zadubljenih u razgovor o mnogo važnijim stvarima. Znaju one da ih gospoda ne primećuju samo zato da bi njihov važni razgovor bio primećen. Zabrinute samo za svoj izgled, one, savršeno ravnodušne, osećaju da će nogati, priznavali to ili ne, sve što važno rade, raditi zbog njih, samo dok su im obrazi politirani, a lica svilena i sjajna. Nemušte i glupe kao sama priroda, one se dosađuju u svojim zlatnim čaurama, mislio sam dokono, svesne samo svojih elegantnih nožica kao jedine nepromenljive datosti, sigurne u svoje mesto ispod tavanice ukrašene gipsanim ornamentima.

Zagledan u zlatno suviše bogato i neukusno ogledalo preko puta mene, u kartaški stočić za kojim su do maločas sedeli Miloje i Blagoje, u avganistanski tepih, češki kristal, francusku čipku, kinesku svilu, ženevski sat, nije me začudila misao, koja se sporo valjala kroz

ulenjeni mozak, da nijedna od svih tih stvari raspoređenih planski po velikom prostoru salona — nijedna komoda, fotelja, zavesa, slika na zidu, stolica na medenom parketu, nijedan tepih, luster, svećnjak, nijedno ogledalo nije bilo tu kada je u ovaj slon, mala i zbunjena, prvi put stupila Draga. Nešto što je čoveku tako dobro poznato kao što je meni velika crvena fotelja nasuprot francuskog prozora, ne može da začudi. Sve te pozlaćene, izrezbarene, izglačane, deprašinizirane, bespolne, tražene i nađene stvari, komad po komad i set po set, toliko su dugo već deo ove sobe i toliko dugo nastanjene u mom nezainteresovanom pogledu da sam, ne razmišljajući nikada o tome, verovao u njihovu prirodnu vezanost za prostor u kome se nalaze. Kao prljavo-čisti trag koji ostane na zidu kada se sa njega skine slika koja je dugo visila nepomična, čini mi se da bi i u prostoru našeg salona ostao nečist otisak na mestu na kome je, sada, recimo, ona vitrina preko puta mene, doneta pre toliko godina u naš salon. Taj deo prostora srodio se sa vitrinom na koju je Draga bila tako ponosna; vitrina je prožela prostor koji godinama zauzima, godinama ga navikavajući na sebe, i prostor bi, jedno vreme makar, kada bi vitrinu neko naglo iščupao iz njenog mesta u svetu, pust i ranjen bez nje, nastavio da čuva u pamćenju oblik koji mu je ona odredila.

Leno zabavljen tom mišlju, sâm i opušten među stvarima našeg salona, zagledan u njih odjednom očima koje ih, posle dugo vremena, primećuju, izgledala mi je čudna misao da nijedna, baš nijedna od malobrojnih stvari koje su prvobitno naseljavale veliku i polupraznu prostoriju nije preživela najezdu stilizovanih, pozlaćenih i zlatnih, srebrnih i kristalnih lepotana. Sve se dešavalo kao u nekom fantastičnom snu. Tiho i skromno, sa neprozirnim osmehom lepote u očima noću bi se u salon uvukao bezopasan kradljivac bresaka, ljupko izduženih stilizovanih nožica. Još pre nego što svane, pre nego što predmeti u sobi izrone svojom formom iz noći, lepotan bi zauzimao mesto koje mu najviše odgovara. Osećajući se sasvim lagodno i prirodno, dočekao bi prve zrake sunca i prve posetioce salona bezopasnim osmehom sitog mališana koji se upravo probudio iz čistog sna, neopterećenog košmarnim slikama.

Prirodno elegantan i naivan, jutarnje svež, sveže ispolitiran, sedeo bi u svom uglu i jedva primetno treptao lutkastim okicama, savršeno slep za okolinu i pridošlice, i, verovatno, duboko svestan dobronamernosti nogatih gospodara. Ne može se, naime, reći da ga posetioci ne bi primetili. Naprotiv. Oni bi mu, lepom i rav-, nodušnom, čak prilazili, gladili ga sa divljenjem po baršunastom obrazu, primali ga odmah u svoje srce, ali po prećutnom, triput zapečaćenom dogovoru, nikada nisu pitali odakle dolazi, koliko će da ostane, kako se mališan zove, ima li roditelje, da li ga oni, možda traže? Nasmešili bi se lepotanu koji se njima smeši, i pustili ga da uživa u mestu koje je za sebe odabrao kao da nema ništa prirodnije na svetu od prisustva tog malog bezopasnog kradljivca bresaka u prostoru kojim se tako ukusno oivičio.

Nekoliko dana lepotan bi uljudno i diskretno sedeo u svom uglu, samo se smešio i odgovarao na blagonaklone osmehe. 'Leba ne traži, nikom ne smeta. Čist je kao mačkica, mrava ne bi zgazio. I lep je. Lep je kao kolor-slika na kunstdruku nekog američkog časopisa. A onda bi, jedne noći koju bi vešto izabrao, tmurne i gromovite, lepotan iz čista mira progutao neki od starih predmeta u salonu. Neverovatno jasno sam video tu sliku: mirisna i bezazlena, za tili čas, mnogo pre nego što su zapevali prvi petlovi, mala stolica sa naslonom u obliku medaljona, naduvenog plišanog stomačića i krivih nožica progutala je glomazni i masivni pisaći sto koji je nekada stajao na sredini sobe. Ni stomak joj se nije naduo. Oštrim nevidljivim zubićima, neverovatno snažnim i opasnim, čim je mrak prekrio njenog, deset puta većeg protivnika, počela je da se zaleće u jedan po jedan deo glomaznog stola i da ga, kao morski pas, odnosi sa sobom. Dok lupiš dlanom o dlan, već bi ga sažvakala, i opet bi, sa mesta na kome je to kolos najmanje očekivao, priletao bezazlen lepotan i odnosio mu drugu nogu, ili deo ramena, ili veliku šapu. Jasno sam video slonovsku, glupavu bespomoćnost našeg pisaćeg stola koji je nekoliko godina stajao, temeljno težak, na sredini salona i služio za sve i svašta. Kao jaka seoska momčina, potpuno nevična boksu, on bi tup i besmisleno snažan nasumce zamahnuo u prazno svojom veliko telesinom, tragično

spor, tek pošto je bezazleni lepotan sa ugrabljenim komadom njegovog žilavog mesa već odavno bio u svom uglu. Kada mu se domogao srca, lepotan se više nije ni odmicao od žrtve. Strahovito efikasno i vredno bacio se na ostatke mrcine koja se još konvulzivno mrdala. Do jutna, na mestu na kome je bio sto, ostao je samo njegov nečisti trag u prostoru.

Jutro bi lepotan dočekao ponovo u svom uglu, nedužnog lica, bezazlenog osmeha. Nogati gospodari nasmešili bi mu se u prolazu, i on bi im ravnodušno odgovorio osmehom lepote, koji nikada ne skida sa plišanih usana. Niko ne bi video da je veliki sto nestao; svi bi se pravili da ne primećuju njegovo glomazno odsustvo iz salona. Prolazili bi kroz prljavi trag koji je ostavio u prostoru, i tek bi nekoliko dana kasnije obradovanih očiju, i možda malo, samo malo nečiste savesti, zapazili da se na njegovo mesto u toku noći uvukla čitava sedmočlana porodica vitkih nogu i prekrasnog sjajnog krzna — divan trpezarijski sto sa šest stolica. Shvatio sam da lepotani, krpeljski uporni i na izgled pasivni, svojom bezazlenošću lako osvajaju svet. Kao pametne žene koje gospodare muževima tako da oni to ne primećuju, lepotani puštaju nogate da se osećaju kao gazde. Nogati ih kupuju, prodaju, razmeštaju prema svom ćefu potpuno nesvesni njihove ostrvljane, krvožedne prirode, čiju su snagu tako tragično osetili na svojoj koži stari komadi nameštaja onda kada se, u toku nekoliko tmurnih i gromovitih noći, naš salon pretvorio u stravičnu gladijatorsku arenu, drvoždersku pozornicu istorije, na kojoj je divljao bešumni, surovo efikasni i temeljni pogrom.

Pa ipak, mada sam shvatio koliko su lepotani moćni, i koliko su pred njima glomazni starci bili bespomoćni, ipak mi je, odjednom — kako se to već dešava — izgledalo čudno da nijedan, baš nijedan predmet iz prelaznog perioda nije uspeo da se sačuva u salonu. Zar im baš nijedan nije valjao? Zar nijedan nije mogao da se odupre razornoj moći levantinskih osmeha na plišanim licima, osmeha koji ne otkrivaju već prikrivaju opasnu oštrinu belih i lepih sekutića u divno modeliranim čeljustima lepotana. Ostali su samo oni koji su potpuno izmenili svoje prvobitno obličje. Polufotelja u uglu sobe, naime, sada na krivim nožicama, presvučena

zlatnožutom svilom, ampir naslona, bila je u ono vreme jedan običan kauč sa pocepanom zelenkastom prljavom presvlakom od prostačkog mebl-štofa. Ako ne računamo na starosedeoce koji su pozajmili samo svoje kosti da bi makar one živele u novom telu, pomislio sam, zaista, nema u našoj kući više nijedne stvari koja bi verno služila nogatim guzicama.

Već prilikom prvog udara — jedino ja znam, jer sam jedini video jasno pogromašku najezdu bezazlenih noćnih drvoždera, jer najbolje pamtim upravo ono što nogati najradije zaboravljaju — iz salona je nestao veliki pisaći sto zajedno sa šarenim somotskim stolnjakom, mestimično izgorelim, nabavljenim ko zna kada i ko zna gde. Sa malo truda setio sam se svih stvari koje su nekad naseljavale naš salon, pa čak i redosleda kojim su iz njega iščezle. Posle stola došle su na red stolice. Bilo ih je desetak — ni dve iste. Pa je onda stari iscepani kauč iz ugla sobe primio katoličku veru i postao ampir polufotelja, zahvaljujući jutarnjim petlovima: zakukurikali su pre nego što su lepotani uspeli da mu progutaju kosti. Zatim je došao na red veliki trokrilni orman kome se nijedna vrata nisu čestito zatvarala, pa jedan najobičniji krevetac sklepan od neobrađenih dasaka i prekriven šarenicom od seljačke abe, pa asure sa poda, pa kafanski aufhenger na jednu nogu iz ugla pored ulaznih vrata, pa stare mesingane kvake, gajtan na kome je sa tavanice visila jedna obična lampa od sto sveća, i tako redom. Za nepunu godinu dana od kada je prva stvar nestala iz salona, u njemu više nije bilo nijednog starosedeoca. Neki, zaista retki, koji su uspeli da pobegnu ispred pogromaša, sakrili su se na tavan gde, verovatno, i dan-danas provode dosadne i prašnjave dane, čitajući »Dnevnik Ane Frank«, ukoliko rđa nije već dokraja pojela njihove jednostavne duše. U kući ih više nema. Ni jedne jedine. Po Milojevoj direktivi, Draga ih je sve likvidirala. I tada — sad se sećam — tada mi se u glavu, bezobrazno nasrtljiva, uvukla ta rečenica, sa rečju koja je razjurila moje misli do tada mirno sakupljene oko stvari našeg salona. Pomislio sam, sećajući se žrtava pogroma i preostalih tavanskih zatočenika: »Po Milojevoj direktivi, Draga ih je sve likvidirala« — i tu je bio kraj mojih lagodnih i bezopasnih meditiranja.

Smešno je kako se čoveku za reč vezuju slike, za slike prošlost, za prošlost budućnost, za događaje ljudi, za ljude pojmovi u lancu bez ikakvog stvarnog reda i logike. U rečenicu mi je, slučajno, uletela reč »likvidirati« i sada više ne mogu, i pored najbolje volje, da isteram iz memoarske dvorane prvi susret sa Dragom. Znam da će me sećanje na tu glupu epizodu ispuniti osećanjem stida, ma koliko mi danas bila smešna, znam da ću se smejati bez zadovoljstva i gristi bez strasti dok budem mislio na moju optimističku komediju iz vremena radnog. Od kada je to bilo! Stare stvari u našem salonu tek su počele da nam služe. Da li je uopšte bilo? Da li je moguće da je bilo nešto što je već sasvim plavo u zaboravu, lelujavo nesigurnih obrisa, kao pod vodom, a ipak tako živo i prisutno, kao nesnosni svrab? Kada je to bilo? I da li je zaista — da li je moglo da bude kad je nemoguće odgovoriti na pitanje zašto je bilo — pitanje postavljeno danas vremenu u kome se nije pitalo zašto, već se samo znalo kako treba da bude i šta će svakako biti. Iz ove fotelje, među ovim stvarima, daha prigušenog teškim salom u koje mi je svaki mišić i svaka koščica zarasla, iz ovog trenutka nepokretnog vremena, taj period mog života izgleda mi dalek, smešno zahuktao, besmisleno usmeren prema smislu — tako stran da u njemu mogu sasvim lepo da se zamišljam. Vidim sebe. Govorim. Čitam. Osećam. Jurim. Ja sam. Pa ipak, pouzdano znam da to nikako nisam mogao biti ja, jasno vidim da je to neki izdržljivi glumac u indijski dugačkom komadu, na nekoj prostranoj pozornici ispred koje se zavesa ne spušta po nekoliko godina. I ako me je danas sramota gledajući taj komad, ako spuštam pogled na pod zastiđen patetičnom netalentovanošću glumca u kolicima, činim to zato što mi ne pomaže ni moje uverenje da to nisam mogao ja da budem, ni svest da je to neko drugi nekoliko godina u mom životu nogato postojao; čak i kada bih uspeo sasvim da se ogradim od tog bledog, ozbiljnog, mršavog dečaka u kolicima, stideo bih se ipak zato što je nečiji tuđi komad u kome me je jedan šmirant predstavljao na opšte zadovoljstvo nedorasle publike, tako banalan, tako beznadežno prost i neoriginalan.

Kako bih danas nazvao taj komad? Zaista, kakav bih mu naslov dao, kada već smisao ne mogu da mu otkrijem? »Trinaestogodišnji prvoborac?« »Crveni komesar drugog rejona?« »Obad bez nogu?« »Beogradski Korčagin?« Ili, možda, jednostavno: »Kentaur?« Da. Verovatno bi to bilo najbolje. »Nogati kentaur.« Ni ne zvuči loše. »Nogati kentaur« je najbolje. Malo je smešno, malo je strašno, i baš zato je sasvim dobro. »Nogati kentaur« je verovatno najtačniji naslov za tu dramu. Pada mi na pamet da je čak i način na koji su kentauri postali u nekoj, možda posrednoj, ali uočljivoj vezi sa mojim dolaskom u svet. Miloje bi mogao da liči na Iksiona, koji nikada ne bi došao u kontakt sa Zevsom (kada sam se ja rodio, pa čak i kada je moj mali brat Blagoje napustio svaku nadu da mu možemo pomoći, te je smireno, po poslednji put, zatvorio svoje krmeljive oči, Miloje nije ni sanjao da mu je zapisana sudbina koja će ga iz Fiđelovaca odvesti u goste kod poglavice poznatog brazilskog plemena Mokubengokrakajapo) da u jednom trenutku, ne mogavši da se savlada, nije gurnuo u vatru svog budućeg tasta. Učinivši taj nesmotreni pokret, nije mu ostajalo ništa drugo do da beži glavom bez obzira, sve do samoga Zevsa, što je Miloje, naravno, i učinio ostavljajući čitavu svoju prošlost u zgarištima fiđelovačke kuće. Iksion ne bi bio Iksion da i u Zevsovoj postojbini nije počeo da brlja po ženskom pitanju, i to baš oko Here. Lično. Siguran sam oduvek bio da bi i Miloje na nju naleteo samo da je bio u prilici, kao što je spermom zaslepljeni Iksion uleteo u oblak kome je prevejani Zevs dao Herino obličje. Ako se iz tog oblakovito neverovatnog spajanja rodilo biće koje je već po ocu bilo nedopustivo jalno na sve što je žensko, Miloje bi, istini za volju, mogao da bude i Pelion, baš onaj Pelion koji je iz ogromnog zaleta tako s leđa opalio jednu pelionsku kobilu da jadnoj životinji nije ništa drugo ostalo nego da rodi kentaura. Tu bi, naime, sličnost bila apsolutna. Razlike između pelionske i ove naše, fiđelovačke kobile zaista nema, samo su Grci veći mistifikatori od mojih nogatih savremenika. Do sada niko nije uspeo bolje da izmistifikuje svoje jadno kratkotrajanje, svoje skotološtvo i pijančenje, herojsku glupost i kratkovidost. Mene, međutim, nisu prevarili. Kao što mogu da zamislim tupavu ravnodušnost pelionske, iznenada od po-

zadi opaljene kobile, tako isto, ili još bolje, mogu da zamislim preživarsku mirnoću sa kojom se Tankosava rukama oduprla od drveta na našoj fiđelovačkoj njivici, dok je Miloje rastura od pozadi svojom velikom pelionskom kitom; ili Miloja kao Zevsa koji je, uzevši konjsko obličje, iz osvete napravio Iksionovoj ženi dete Piritusa; ili Peritusa, kako bih se ja zvao, da nisam Srbin već da sam Grk, i da sam odrastao na Olimpu umesto na Senjaku. Moje kentaursko poreklo zaista može temeljno da se obrazloži i da se brani kao solidno zasnovana hipoteza, mada još nije dovoljno izmistifikovano da bi postalo skotološki mit kome se može dugo i bez pravih dokaza verovati.

U svakom slučaju, kao kentaur jurio sam po praskozornim, siromaškim pustim ulicama Beograda ostavljajući za sobom oblak prašine i fijuk vetra koji bubnja u mojim naćulenim ušima kao pobednički marš Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Kao kentaur ovog veka zujao sam niz dugačke hodnike moje Gimnazije stvarajući besomučnim trkom oko sebe užurbanu atmosferu romantičnog elana. Davide sveti, otkad je to bilo! Kentaurski moćno i efikasno, pobednički razjareno proletao sam kroz sobe Rejonskog komiteta u žarkoj želji da budem istovremeno makar na dva mesta. Hitre kentaurske noge zamenio sam točkovima. Ne ljudske, nego ni konjske noge, koje su Aleksandru Velikom bile dovoljno brze da osvoji na njima pola sveta, meni nisu bile dovoljno nogate da stignem, da prestignem, da obavim, da ukažem, da sprečim, da pobedim, da prijavim, da očistim, da raskrinkam. Za razliku od Aleksandra, koji je osvojio pola sveta, preda mnom je bio duplo duži put: morao je ceo svet da postane naš. Propinjao sam se na svojim točkovima i nervoznim, nikad mirnim nozdrvama njušio uzbudljivi, razdražujući vazduh pun odgovornih zadataka, prezasićen nagoveštajima skrivene aktivnosti klasnog neprijatelja. U magličasta, iskonska jutra izvlačio sam se iz obitavališta, potpuno budan još pre nego što sam otvorio oči, i svakog jutra nastavljao svoj, za kratki noćni trenutak prekinuti galop ka cilju. Bled, mršav, smrtno ozbiljan, provodio sam dane po prašnjavim prostorijama omladinskih komiteta, koje su mi, oskudno nameštene i hladne, uvek ispunjene ustajalim zadahom nekoliko dana starog duvanskog

dima, izgledale kao mali punktovi velikog aktivističkog raja u kome sagorevaju pravi ljudi. Kako sam bio srećan! Smešna dečija figura utegnuta u kožni kaput koji seže do patrljaka, sa revolverom oko pasa, govorio sam kratko i odsečno, kako sam čuo da to Miloje radi. Mojim sagovornicima je uvek bilo jasno, po načinu kako izdajem direktive, da su dozvoljena samo pitanja koja mogu pomoći sprovođenju direktiva u delo. Svako »zašto« bilo je isključeno pre nego što se pojavilo, eventualno, u glavi izvršioca mojih direktiva koje sam i sâm primao misleći isključivo kako treba da ih pretvorim u sastanke omladinskih aktiva, u zidne novine, formirane brigade, osnivanje petorki, u veliki pokret jedne želje lake kao pero na hiljadama omladinskih nogu. Urastao u kolica, na svojim moćnim kentaurskim točkovima, grizao sam oblaporno prostor beskonačnog puta ispred sebe, u prolazu, ali moćan, silovao lenju heteru vreme i ostavljao je bez ijedne sažaljive misli zgaženu pod svojim nemilosrdnim kopitama. Vreme je išlo strahovito brzo. Pošto sam morao da ga prestignem, zadržavanja nije smelo biti. Prepreke se ne zaobilaze; one se nemilosrdno ruše.

Direktora škole naterao sam da naizust nauči prvu glavu »Istorije SKP(b)« i da lično iznese zastave i transparent: »Mi smo Titovi — Tito je naš« iz male ostave pored klozeta u kojoj su se, zahvaljujući nečijoj izdajničkoj podvali, našli u nedostojnom društvu partviša, metli i kanti za pranje podova.

Lično sam — opasan, mali, bled — komandovao SKOJ-evskim udarnim petorkama koje su u vlažne, blatnjave noći sačekivale i nogama, uvek nogama, samo nogama po mojoj izričitoj instrukciji, premlaćivale one koji su igrali troking, nosili šarene mašne, kaubojske košulje ili uske pantalone. Sam se u tuču nisam mešao. Izviđač bi mi — (osećam se kao da gledam neki film iz kinoteke) — dobro skrivenom u nekom zaklonu na ulici, ispred sale u kojoj se odvijala igranka, javljao imena:

— Petrović, Gajić i njihovo društvo.

— Gajića, rekao bih, i to bi bilo sve. Gledao sam, savršeno miran i prek u svojim kolicima, napet kao struna na kontra-basu, kako se Gajić koprca po blatnjavom asvaltu pod udarcima deset jakih i mladih nogu

moje petorke. Naredio sam da prestanu tek kad bi postalo očigledno da je i petorki već dosta.

Trinaestogodišnjeg Bruna Kekića izbacio sam iz škole kao prikrivenog esesovca. Njegovu, godinu dana stariju sestru, lepu devojku Jelenu, prijavljenu da se ljubakala, proterao sam, ne proveravajući optužbu, polugolu kroz omladinski špalir srama, posle čega se, na moje zadovoljstvo, Bruno ubio revolverom svog streljanog oca, izdajnika. Sećam se da sam sa gađenjem mislio na njegovu nesposobnost: pucao je tako nespretno da je metak samo okrznuo srce. Još čitavih deset dana visio je između života i smrti, na koncu koji nikako nije hteo da se prekine, i molio je, kad god bi došao svesti, da mu spasu život. Bednik. Posetio sam ga, jer su me naterale budale iz viših foruma koje nisu umele dosledno da budu ni nogate, ali uprkos oštre i jasne direktive nisam uspeo da mu kažem nijednu ljubaznu reč. Kada me je, samo za jedan trenutak došavši svesti, prepoznao, saopštio sam mu odluku:

— Rehabilitovan si. Možeš da se vratiš u školu — rekao sam mu, bledom i u groznici koja je nedolično tresla njegovo malo, mršavo telo, ali uprkos svog napora, nisam mogao da se uzdržim, već sam dodao:

— Ako preživiš — sa intenzivnim klasnim zadovoljstvom koje bih uvek osećao kad vidim da neprijatelj gubi bitku.

Legao sam premoren, ali očajan što moram da se isključim iz života, u hladnoj panici da će se u tom kratkom vremenu besvesti dogoditi nešto u čemu ja neću učestvovati. Budio sam se sa krikom iz stravičnog sna: vreme, odnekud muškarac kome ne vidim lice, u uskim pantalonama, kaubojskoj košulji i sa šarenom mašnom, beži ispred mene. Ja ga lepo vidim kroz prozor kako se udaljava sve dalje i dalje, ali ne mogu da se probudim. Znam da ću uspeti da ga stignem ukoliko se dignem i uskočim u svoja kentaurska kolica pre nego što sasvim iščezne na horizontu, ali udovi su mi teški, kapci na očima još teži i u trenutku shvatam da se ne mogu probuditi, da je sve propalo. Tada bih đipio u krevetu i još uvek nesvestan svojih postupaka, smandrljao bih se na pod i počeo da se verem u svoja kolica.

Jednom budan, više nisam uspevao da zaspim. Do jutra bih sedeo u kolicima i čitao Rozentalov »Dijalektički materijalizam«, Lenjinove »Aprilske teze«, »Manifest«, kao poeziju, kao što se uvek iznova pročitava draga pesma koja nogate uvek iznova dovodi do ekstaze svojim narkotičnim i magičnim načinima. »Država će moći potpuno odumreti onda kada društvo ostvari pravilo: 'Svak prema sposobnostima, svakome prema potrebama', tj. kada se ljudi toliko naviknu da poštuju osnovna pravila života u zajednici i kada njihov rad bude toliko produktivan da će se oni dobrovoljno tru diti prema sposobnostima. Uski horizonti buržujskog prava koji nagone čoveka da vodi računa, s bezdušnošću Šajloka . . .« — i tu bi mi, negde kod Šajloka, umorna glava pala na grudi, a ja bih nastavio da sanjam divnu budućnost koja je sasvim blizu, na dohvatu ruke, daleko još samo jedan napor, nas, mladih koji će stići na moćnim nogama do konačne sreće čovečanstva. Ako mi je istorija čovečanstva koju smo učili u školi izgledala kao maratonska trka u kojoj je na svakom novom času seljaštvo još više propadalo, trenutak u kome sam živeo obeležavao je kraj trke koja još uvek traje: na cilju smo, treba napraviti još samo onaj poslednji korak, poslednji trzaj grudima i prekinuti vrpcu, i više neće biti trčanja, gladnog seljaštva, zaslepljenih prošlošću i lenjih. Stupićemo u vreme u kome ogromne omladinske mase celog sveta samo odgovorno postupaju, srećno se zaljubljuju i hrabro umiru kada dođu na red. Pa zar se nismo još juče kao zveri krili po šumama, a danas već držimo situaciju u rukama? Revolucija je stravično brza, ona ne poštuje klasična vremenska merila. Ako smo juče bežali, a danas gonimo, zašto ne bismo sutra stigli, zaduvani ali srećni, do konačnog cilja? Ispunjavao me je taj san blaženstvom koje samo dete može da oseća, istim blaženstvom kojim je moje vršnjake, verovatno, ispunjavao san o još nepoznatim, ali sigurno divnim poklonima pod jelkom koja se, tajno, već kiti u drugoj, zaključanoj sobi, blaženstvom koje mora da oseća hermit u pustnji sanjajući travnati, žuboroviti raj. Ali, ako deca i hermiti imaju vremena za snove, kentauri ga nemaju. Zato sam bio stalno pospan; ponekad toliko da bih nasred ulice zaspao u kolicima i spavao po čitav sat, dok me neki začuđeni prolaznik, sasvim zbunjen mojom neobičnom

pojavom, ne bi probudio i vratio u aktivni raj na zemlji, koja je naša jedina sudbina. Dešavalo mi se, mladom i ludom kentauru pred ciljem maratonske trke, da po nekoliko dana zaboravim da jedem, i da se setim na hranu tek pošto proanaliziram razloge zbog kojih sam zapao u vrstu pregladnele, iscrpene polunesvesti. Znajući da samo snažan mogu da preživim iskušenja smrti koja može da me izbaci iz redova stvaralaca budućnosti pre nego što to za sadašnjost bude korisno, brzo bih se nahranio i bez zadržavanja nastavio svoj besomučni kentaurski trk.

Ne mogu, zaista ne mogu da se uzdržim od smeha; bio sam uveren da sam neophodan, koristan i uvek dužan budućnosti koju stvaram izbacujući Bruna iz škole ili rukovodeći kulturno-prosvetnim i idejnim radom u Glavnom štabu omladinskih brigada na Crnom vrhu. Toliko sam verovao u to, ako se dobro sećam osećanja koja su me danonoćno tresla prema dramaturškom planu indijski dugačkog komada, da nisam ni znao da sam potreban i koristan. Šmirant, koji me je igrao, bio je aktivan do samozanemarenja, predan do amoralnosti, požrtvovan jer je živ, ali ne zato da bi živeo, već da bi rušio i ostvarivao. Danas mi jedna zlokobna reč vraća to vreme u iskrivljenom ogledalu: »Likvidacija« mi je onda zvučala normalno i praktično. Danas mi zvuči glupo. Šta li sam to hteo da likvidiram što neće samo od sebe, bez ičije pomoći, veoma brzo nestati? Međutim, kada je taj glupi glumac u kolicima, kentaurski propet na svojim točkovima, prvi put sreo Dragu, upitao je, pre nego što joj je odgovorio na pozdrav, pre nego što je išta rekao:

— Kada bi ti naredila partija, da li bi likvidirala svog oca? — pitao sam, mali, namrgođen, bled, u kožnom kaputu, s revolverom oko pasa, u kolicima, strog i besomučno ozbiljan.

— Ti si Pera Korčagin?

— Jesam. Da li bi likvidirala svog oca?

— Odmah sam znala da si to ti.

— Odgovori na pitanje.

— Ne znam. A ti?

Ako mi kentaurski period mog života, koji je u me moarsku dvoranu, zaista protiv moje volje dovela ta

glupava reč »likvidirati«, izgleda lelujav i nejasan, dalek i nestvaran, kao pod vodom, moj prvi susret sa Dragom potpuno je živ u sećanju. Još uvek zagledan u stvari našeg salona, potajno priželjkujući da se vratim na leno i neobavezno meditiranje o njihovoj krvoždnoj prirodi, umesto vitrine i fotelja, avganistanskih tepiha i medenog parketa, vidim sobu sa velikom bubnjarom u uglu, jednim kancelarijskim stolom pored prozora i malim krevetom pored vrata. U nozdrvama osećam zadah koji vlada u sobi, teški miris polusagorelog vlažnog uglja i smrad mnogih ljudi koji u toku dana prođu kroz kancelariju. Rano je jutro, ali je u sobi polumračno, jer je dan oblačan, zavijen u zloslutnu planinsku maglu vlažno i blatnjavo izmešanu sa kišom. Draga je sva mokra. Dugačka kosa joj se opustila, visi niz mršavo, bledo lice, kao svežanj tankih vlažnih korbača. Ima na sebi englesku vojničku bluzu, potamnelu od vode koju je čoja žedno upila. Zar je moguće da sa ove daljine od dvadeset godina vidim čak i tamne vlažne fleke na mršavim ramenima te devojčice? Ne čudi me što se sećam njenih velikih sivih očiju, što me, evo, i sada gledaju sa drugog kraja moje kancelarije na Crnom vrhu kao da između tog pogleda i mene u kolicima ne stoji čitav jedan život. Vidim lepo celu Draginu figuru, figuru devojčice koja bi još mogla da se mazi u maminom krevetu, mada, izašavši na ulicu i pokrivši engleskom bluzom tek propupele grudi, prevelikim strahom u očima otkriva da zna za život izvan maminog kreveta i za ljude koji u njoj više ne vide malu devojčicu. Srećne zbog promene koju osećaju ispod svoje bluze, između svojih nogu, i uplašene zbog posledica koje promena može da donese, samo devojčice u godinama u kojima je Draga pala s neba u moju kancelariju u Glavnom štabu, mogu da budu na onaj način uplašene. To, naravno, nisam mislio onda, gledajući je mokru i preplašenu pored vrata. To mislim sada dok je gledam mokru i preplašenu na Crnom vrhu, pošto onda nisam znao ni za jednu devojčicu osim za Dragu. Sve druge osobe ženskog pola koje sam sretao do tada bile su samo omladinci, majke, drugovi ženskog pola. Osetio sam da je Draga devojčica, ali o vrsti njenog straha i vrsti mog nemira nisam mogao ništa da znam, postavljajući joj unapred pripremljena pitanja, pošto ni moj nemir ni strah u njenim sivim očima

nisam na Crnom vrhu mogao da uporedim sa bilo kojim sličnim osećanjem koje je ranije prošlo kroz mene ili koje sam primetio da izazivam u drugom. Video sam, recimo — dobro se sećam — i onda ono što i sada primećujem dok je gledam, tanku i prokislu, pored vrata moje kancelarije: bila je neverovatno čista i lepa devojčica. Koliko god me je njena lepota privlačila, a čistota čudila, toliko me je i odbijalo od Drage to što je bila drukčija od ostalih, mada nisam mogao da joj zamerim, sa skojevskog stanovišta, ni lepotu ni čistotu. I mi smo se borili za veći stepen higijene u to doba, ali, nekako sa pola srca. Osećao sam, međutim, gledajući je neočekivano i čudno zbunjen, da se kod nje ne radi o visokom stepenu higijene, već da je ona čista i da izaziva misli koje nijedna drugarica na Drugom rejonu ne izaziva. To veliko osećanje nemira, mutno kao kasnojesenji dan u planini, nejasno kao zastrašujući obrisi vrleti Crnog vrha, koje me je sasvim neočekivano ošinulo preko očiju kada se Draga, mada sam je očekivao, pojavila u mojoj kancelariji, bilo je, sada to znam, i ne čudim se što nisam znao onda, samo rezultanta dva toliko suprotna poriva da bi njihovo sukobljavanje smutilo i ličnost mnogo svesniju sebe nego što sam ja bio.

S jedne strane, Dragu sam znao po čuvenju. Poslali su je u štab iz Druge beogradske brigade gde je odgovarala za kulturno-prosvetni rad. Trebalo je da bude moj pomoćnik, jer nisam mogao da obiđem sve grupe rasturene po udaljenim, često za mene neprohodnim vrletima Crnog vrha. Složio sam se sa komandantovim predlogom da Draga bude postavljena, mada je nisam lično poznavao. Samo sam slušao o njoj, još u Beogradu, u našem Drugom rejonu, u kome je bila gotovo isto toliko slavna koliko i ja. Ako su svi znali za malog dečaka sa revolverom o pasu, prvoborca u kolicama, u kožnom kaputu, znali su i za Dragu. Nju nisu pozivali na poverljive sastanke, ona nije bila organizator, još manje inicijator naših akcija, ali je ipak bila poznata u našem rezervatu omladinskih rukovodilaca kao retkost koja je i mojoj izuzetnosti mogla da se suprotstavi. Kćer ministra u izbegličkoj vladi i sestra jednog od najaktivnijih Grolovih propagatora, došla je, zajedno sa bratom, u zemlju odmah posle oslobođenja. I dok se brat sav stavio u službu Grolove propagandne

mašine, Draga (koja je, nekim slučajem — to mi je kasnije pričala — u svom engleskom koledžu pročitala na francuskom propagandnu knjižicu o ravnopravnosti među ljudima) — postaje aktivni omladinac. Lepi plakate, piše krečom parole po pločnicima, bere kukuruz, demonstrira protiv buržoazije, imperijalista, čita Rozentala, seče drva i pljuje zajedno sa ostalim omladincima slepu kutiju koja je njenog brata i nju, jedino ta bedna kutija, mogla da dovede u sve one fabrike i kuće koje je otac posedovao pre rata. Pljujući kutiju, lepeći plakate i čitajući Rozentala, Draga, naravno, ne bi daleko dogurala. To su radili svi. Međutim, budući da je kao kćerka ministra kraljevske vlade, umesto da ostane u svom koledžu, došla da piše »Pela džukela« belim krečom po prljavom zidu, na nju se već gledalo kao na nešto izuzetno. Slavna je, međutim, postala tek kada je u Grolovoj »Demokratiji« izašao članak koji je na posredan način napada. Pisao ga je njen brat. Brat se odricao sestre. Tada je u »Mladoj snagi« i »Omladini« izašlo nekoliko napisa o njoj koji su dokazivali kako klasno poreklo nije odlučujuće i kako je stvar opredeljenja između proletarijata i buržoazije stvar običnog ljudskog poštenja. Draga je postala slavna. U Rejonskom komitetu, sa osam glasova za protiv jednog uzdržanog (ja sam se uzdržao od glasanja) odlučeno je da bude primljena u SKOJ.

Čak i sa stanovišta koja sam zauzimao u ono vreme, verovatno nisam bio u stanju gajeći ozbiljne rezerve prema Dragoj još pre nego što sam je upoznao. Uvek je činila i danas čini tačno ono što i ostali nogati rade, ono što partija očekuje od njih. Čak i više od toga. Sa svojim bratom, recimo, koji je, izašavši iz zatvora, napustio politiku i vrlo brzo postao jedan od najboljih džez-trubača u zemlji, Draga nikada nije, mada je to sada među nogatima vrlo cenjeno i časno zanimanje — uspostavila dobre odnose. Međutim, u ono vreme, vrsta ugleda koji je Draga uživala, i njeno poreklo, njen brat — sve to zajedno nije moglo dokraja da se uklopi u šeme kojih sam se čvrsto držao. Uzdržao sam se od glasanja u Rejonskom, dakle sa pola srca sam pristao da Draga postane SKOJ-evka. Pristao sam na predlog Komandantov da dođe za mog pomoćnika, ali sam unapred smislio da joj postavim nekoliko pitanja koja će otkriti njenu pravu poziciju.

Gledajući sada tu smešnu scenu u kancelariji na Crnom vrhu, tu čistu devojčicu koja je kao s neba pala iz nekog engleskog koledža u blato i vlagu kasnojesenjeg planinskog dana, mislim kako nije ni čudno da sam ja bio zbunjen a ona preplašena; ja zbunjen pred njenim sivim očima koje preplašeno gledaju oko sebe ne razumevajući dokraja ništa što se dešava u tom novom, drukčijem svetu bez tate, brata i običaja na koje se petnaest godina privikavala; ona uplašena pred tim malim, bledim dečkom sa revolverom oko pasa, koji iz svojih kolica postavlja tako čudna pitanja, a ona ne zna ni na mnogo jednostavnija da dâ ispravne odgovore; ja zbunjen što ni u jedan roman ne mogu da je smestim kao pozitivnu ličnost (nikada nisam razumeo kako je Pavka Korčagin mogao da se zaljubi u Tonju samo zato što je mirišljava mala buržujka prišla bez gađenja radniku prljavih ruku i znojave košulje, ne razumevajući nijedan od Pavkinih ideala, ali mi je bilo sasvim prirodno što ga je na kraju, ipak, izdala); ona preplašena, jer nikada nije srela svog vršnjaka sa revolverom oko pasa i bez nogu, koji govori o likvidaciji kao što njena dojučerašnja sredina govori o palatalizaciji. Zar je razgovor ludog i zbunjenog, razgovor dvoje dece — jednog ludog dečka bez nogu i jedne zbunjene devojčice bez tla pod nogama — mogao da izgleda drukčije? O, Davide, kako sam sada pametan i kako sve znam, a kako ništa nisam znao dok sam, zapanjen poplavom novih misli i neočekivanih osećanja, postavljao toj devojčici, što tako jasno osvetljena stoji preda mnom na daljini od dvadeset godina, unapred pripremljeno pitanje!

Gledajući je kako ulazi, krhka i preslaba za akciji kakva je bila ona na Crnom vrhu, noseći sa sobom kao izazivački teret svoju prošlost i svoju slavu, mislio sam, mada sam pitanje formulisao, mislio sam i u tom trenutku samo o tome: da li bi ona, takva kakva je, bez obzira na svoje poreklo, da li bi, recimo, mogla da likvidira svog brata, onog bandita, grolovskog, kad bi joj to Partija, kada bi joj to, recimo, Miloje naredio? Da li bi, došavši iz jednog mekog, trulog sveta, da li bi bila u stanju da uprlja svoje nežne ručice krvlju kojom se revolucija hrani. Da li je ona naš čovek?

Neverovatno siguran u sebe, nisam ni primetio kako sam za jednu malu nijansu izmenio pitanje. Ni sam ne znajući kako i zašto, uvažio sam njenu krhkost i njenu čistotu, njen negovani izgled koji ni vojnička bluza ni bičevi mokre kose nisu mogli da prikriju. Nesvestan da to činim, pod utiskom legende o Dragoj, ali pre svega zato što je izgledala tako nežno i nesigurno, i ne znajući kako, u pola rečenice sam rešio da pitanje ublažim. Naviklom na smrt, učinilo mi se da ću je manje povrediti ukoliko zatražim da likvidira mrtvog oca, nego živog brata, što sam nameravao da učinim još samo nekoliko sekundi ranije. Otac je mrtav i više ni na koji način ne može da odmogne ili pomogne našoj stvari, dok je brat živ i aktivan, dakle, nešto što ima vrednosti među vrednostima koje sam jedino poznavao. I zato sam je pitao, umesto pozdrava, umesto: »Zdravo, kako si?«, umesto: »Kako si došla kroz ovu lapavicu?«, umesto: »Jesi li ti Draga?«, zato sam je pitao, ne odgovarajući na njen stidljivi pozdrav koji je onako mokra i promrzla pokušavala da izusti muški i sigurno, što joj nikako nije pošlo za rukom:

— Kada bi ti naredila Partija, da li bi likvidirala svog — (tu sam napravio malu pauzu tako da je reč »likvidirala« čak i za moje, na grubost naviklo uvo, zazvučala zlokobno pa je, ne sluteći dobro, ostala da visi između nas nekoliko sekundi) — svog oca?

Sećam se dobro da se zanela pod udarcem tog pitanja. Jednostavno je zateturala negde u sebi, ali je uspela da savlada vrtoglavicu, da povrati sigurnost taman toliko da bi, nesposobna da odgovori da li bi likvidirala već mrtvog oca kada bi to od nje zatražila Partija otelovljena tog trenutka u obličju jednog malog, mršavog, bledog i umornog dečaka bez nogu — ipak uspela da postavi pitanje koje će joj dati makar malo vremena da ovlada neverovatnom situacijom. Prek i opasan u svojim kolicima, shvatio sam odmah da me zato pita:

— Ti si Pera Korčagin?

Znao sam da na pitanje ne želi da odgovori, da ne zna šta da odgovori, tj. da zna da bi trebalo bez predomišljaja u svom pravednom revolucionarnom besu da ukoka oca, pogotovu što je već mrtav, ali da je

malograđanski razlozi obavezuju skrupulama koje nisam hteo da razumem, a koje komunistima nisam nikako praštao. Pa ipak, nisam planuo, ne znajući zašto, nisam bio uvređen njenom kolebljivošću. Trudio sam se iz petnih žila koje nisam imao — ni žila ni peta — da se naljutim na tu krhku devojčicu prozirno ružičastih obraza (njenu prozirnost je Goran nasledio i, ako je moguće biti bestelesniji nego što je Draga, kako je sada vidim pred sobom, tog jutra na Crnom vrhu, Goran je još dalje oterao u prozirnost svoje majke), podgrevao sam veštački svoj kentaurski bes ponavljajući u sebi: »Đubre kapitalističko, đubre kapitalističko, đubre kapitalističko« — ali žiška nije htela da plane. Naravno, toliko sam još bio svestan svojih revolucionarnih obaveza, kentaur u meni bio je toliko snažan da sam odgovor na svoje pitanje morao da iskrešem iz Drage, bez obzira koliko ona bila lepa i čista, prozirna i ružičasta. Međutim, vrlo dobro se sećam da u mom ponovljenom pitanju već nije bilo prave vatre, pa čak ni onoliko sigurnosti koliko je neophodno imati u trenutku kada postavljaš jedno tako ozbiljno pitanje jednoj tako ozbiljnoj osobi kakva je bila Draga, u jednom tako ozbiljnom vremenu kakvo je bilo ratno vreme na Crnom vrhu. Moje:

— Da li bi likvidirala svog oca?

— drugi put nije zvučalo ni izdaleka onako zlokobno kao što sam želeo da zvuči pre nego što je Draga ušla u kancelariju i izustila svoj promrzli drhtavi pozdrav. Video sam to i po njenom licu. Video sam kako je grč na njenom licu malo popustio, kako je munjokosne oblake straha u njenim sivim očima za trenutak razneo vetar nade da je to ipak samo igra čija pravila propisuju upotrebu strašnih reči, kakva je i ta što meko počinje i nežno završava slovom »l«, a tutnji ipak tako zlokobno u njenim prozirnim, malim, ružičastim ušima. Ponadavši se da nešto od onoga što je u koledžu i kod uglađenih roditelja naučila o ljudima može da primeni i na ovu situaciju, na tog opasnog dečaka bez nogu i na svog mrtvog oca, ona se toliko osmelila da je čak i jednu neutralnu rečenicu uspela da izusti. Tačno se sećam kako je rekla:

— Odmah sam znala da si to ti.

Rekla je to tako ženski, istakla je zastavu svoje slabosti koja plače za zaštitom tako napadno da je čak i onaj šmirant iz kolica malo ustuknuo i progutao sve reči koje je morao da izgovori suočen odjednom sa tolikim stepenom nepartijne privatnosti. Visoko propet na moralni vrh Crnog vrha, prek i uveren u postojanje samo jedne istine, svakome drugom u takvoj prilici rekao bih da je buržoaski mekušac i da mu nije mesto u SKOJ-u. Međutim, te reči jednostavno nisu htele da izađu iz mene. Natušten i zlokoban doduše, umesto reči koje je Dragina spontana koketerija razmažene devojčice zasluživala, ja sam smogao samo toliko čvrstine u sebi da još jednom zatražim od nje odgovor:

— Odgovori na pitanje,

rekao sam bez znaka uzvika, ravno, ali, čini se, ipak tvrdo, pa je Draga osetila da koliko god se izvlačila ipak mora reći da li bi koknula svog mrtvog oca kada bi to od nje tražio Pera Korčagin kentaur. I tada je došao vrhunac, nešto što ni ja, jedini koji se uzdržao od glasanja prilikom Draginog primanja u SKOJ, dakle, jedini koji je gajio neke sumnje u pogledu njene odanosti, nisam očekivao. Ona ne zna da li bi likvidirala jednog člana kraljevske vlade kada bi to od nje zahtevala Partija! Ona pita da li bih ja likvidirao svog oca! I jedan i drugi deo njenog odgovora — i to što ne zna, i to što misli da život i likvidacija jednog grolovca ili jednog matorog izdajnika, može da se poredi sa smrću mog oca Miloja — bili su zaista porazni. Toliko porazni da mi i sad dok gledam Dragu kako drhtulji, napeta kao struna, nešto od hladnoće i promočene odeće, a nešto zbog smelosti sa kojom je izbegla direktan odgovor na pitanje tog opasnog dečka bez nogu, da i sad ne mogu da shvatim kako je moguće da joj nisam rekao sve ono što sam danima posle nosio u sebi kao neizgovorenu muku. Vidim sad na licu tog mršavog i umornog kentaura u kolicima kakav je gromovit utisak devojčica proizvela na njega, i kako, zapanjen novinom te slabosti, on primećuje da su mu reči izgubile glas, da bubnjaju gromoglasno iza njegovih stisnutih, nemih usana. A ti? Ona, tako naivnog i bezazlenog lica, tako jednostavno pita da li bih ja

ubio jednog istaknutog borca za ravnopravnost i slobodu da bi na osnovu mog odgovora odlučila da li bi ona ubila jednu vucibatinu buržujsku, matorog klipana koji je ostavio svoj narod kad mu je bilo najteže. Beskonačna je bila za mene razlika između smrti i smrti zato što sam životu pridavao toliko značaja. Život je za mene bio opredeljenje i zato sam bio siguran da samo po njemu mogu dva života i dva čoveka međusobno da se razlikuju. A zar je naša revolucija mogla da iznjedri dva čoveka koji bi se više razlikovala nego što su se razlikovali Dragin i moj otac? Ipak mi nije jasno da sam mogao da ćutim sve svoje prekore, da na taj nedopustivo mek i kolebljiv odgovor nisam planuo partizanski otvoreno i komunistički beskompromisno. Svakome drugom u takvoj prilici, a pogotovu nekakvoj tamo čistunici koju smo mi, u Drugom rejonu, nosili kao čist barjak neodoljivosti naše pravde i naših uverenja, rekao bih da jednog partizanskog heroja i jednu emigrantsku vucibatinu može na bilo koji način da upoređuje samo intelektualistički smutljivac kome nije još ni sada, i kome prema tome neće nikada ništa do kraja biti jasno. Rekao bih još da je bandit bandit, da te buržoaske gluposti o krvnom srodstvu ostavi za razgovor sa svojim krasnim bratom, a da meni odgovori kao partijskom drugu kome je ostvarivanje partijskih ciljeva važnije od sentimentalnih gluposti kakve su, van svake sumnje, uspomene na oca ili vezanost za brata samo zbog toga što je brat. Siguran sam da bih zatim najurio takvog kolebljivca iz SKOJ-a ne dopustivši mu da se brani i objašnjava svoje stanovište. Znam tačno šta kroz šmirantovu glavu prolazi u ovom trenutku dok ga gledam u kolicima, pa ipak me čudi da sve te reči, rutinski prisutne nadohvat njegovih usana ne izgovara, već da, savršeno zbunjen poplavom novih misli i emocija, turobno ćuti, predugo ćuti i na kraju bez reči izlazi iz sobe ostavljajući prozirnu devojčicu da se suši pored smrdljive bubnjare. Užasna, paralizirajuća nelagodnost razdire mu grudi, jer on ne može da izgovori a ne može ni da se oslobodi nasrtljivih misli koje je izazvao njen izgled, njen odgovor i ono što je znao o njoj pre nego što je prekoračila prag kentaurovog života. Njen izgled, njen odgovor i njeno poreklo, iako ga se ona odrekla, trebalo

je u jednom autentičnom kentauru da izazovu monolitno osećanje netrpeljivosti. Međutim, on zapanjeno konstatuje da postoji nešto u njenom izgledu, pa i u njenom poreklu, čak i u odgovoru što ga na čudan način obezoružava, lišava prava na normalno ponašanje, na ispravne reči. Teško da u ovom trenutku, u tih nekoliko trenutaka hirovite i besne ćutnje na Crnom vrhu, šmirant zna šta se događa u njemu. Gledam ga i vidim da zna samo za nelagodnost koja ga guši i koje nikako ne može da se oslobodi. Nemoćno je besan na sebe što uprkos svih napora ne može da otkači sa usana teške tegove, odjednom kao u snu slab, nesposoban da digne ruku, pokrene jezik, napravi najobičniji pokret. On samo zna da ne može da izvrši svoju partijsku dužnost, a nema pojma zašto ne može toj gospođici da očita bukvicu koju je zaslužila; ne zna zato što kentauri nikada ne pitaju zašto. Kada mu je zašto zasviralo svoj raskalašni ples po mozgu, mali propeti kentaur — prvi put u životu — ostao je nem i savršeno zbunjen. Prvi put se dogodilo na Crnom vrhu da nisam lako, svojim moćnim kentaurskim točkovima, pregazio osećanje ili misao koji bi se pojavili u mojoj usmerenoj kentaurskoj glavi, iako nisu uvedeni u partijski indeks misli i osećanja. Umesto da jednim metkom svog, uvek otkočenog korčaginovskog revolvera likvidiram tu vruću, ljigavu, bolno oblu, šuštavo belu emociju koja mi je zaustavila jezik, pomela misli, ranila zdravlje, kap crne krvi ubacila u izvorski čiste predstave o vlastitoj kentaurskoj prirodi — pustio sam da kap, teška i zgrušana, potone na dno moje savesti i da se odatle, namerno zaboravljena, polako ali neprestano rastapa bojeći revolucionarna uverenja sve tamnijim i tamnijim prelivom. Rajsko zadovoljstvo pripadanja i poslušnosti bilo je nepovratno izgubljeno. Mada vidim na licu malog i umornog kentaura da ništa ne razume od onoga što mu se ovog trenutka na Crnom vrhu dešava, on, baš sada, adamovski vešto ne primećuje da je već počinio greh, u nadi da će ostati neprimećen. Edenski bezbedan u velikom krilu partije dok mu je krvotok disciplinovano propuštao samo crvenu krv, intenzivne, kardinal rot nijanse, dok je disao u taktu sa radom moćnih partijskih pluća, dok je mislio »kako« ne poznajući pitanje »zašto«, on je uživao sve radosti beslovesnog po-

stojanja. Kap crne krvi koja je počela tog trenutka da kola kroz njegovo telo neodvojeno još od majke partije, združeno sa njom u prvobitnom postojanju bez svesti — učiniće svest svesnom postojanju kapi druge boje. E, moj Davide, tako je on došao do tebe, Davide, tako, kroz žrtve i odricanja. Doći će do tebe kada se konačno uveri da je među nogatima ostao sam. To još nije znao, ali je već tada prvi put osetio strah, strah od samoga sebe. Prvi put je tada osetio da nije bezbedan, da je moguće, mada nije verovatno, izdati moćnog zaštitnika, gledati svojim očima, slušati svojim ušima. On još ne zna da je kazna za ovu privilegiju uvek ista, i da se oduvek izgovara kao ružna i lepa reč: izgnanstvo. On još veruje da će raditi za partiju rezonujući, prvi put kao čovek izvan: Dragu treba prevaspitati. Sa svojom slabačkom, na novu i drukčiju misao nenaviklom glavom, sa negovanom sposobnošću da verom a ne argumentima eliminišem sve osim jedne mogućnosti, ja sam jednostavno morao da se suprotstavim novom osećanju koje je počelo da svrdla sebi put u jedinu ljubav koja me je ispunjavala, ljubav prema sebi koji sam partija. A kako je to mali kljakavko na kentaurskim točkovima mogao da učini, nego lažući Boga, Evu i zmiju, da bi kroz laž tek saznao prvi put da Bog, Eva i zmija nisu isto što i on? Još pre nego što sam se vratio u sobu u kojoj sam pored bubnjare ostavio providnu devojčicu da suši svoje čojane prnje — prvi put kao Adam primetivši da stidno nešto izazovno živi ispod engleske bluze i debele suknje — ubedio sam sebe da je Draga samo još jedan slučaj u mojoj partijskoj praksi i da ga treba razrešiti na način koji će koristiti partiji. Naravno, mogao bih ceo slučaj izneti pred partijsku ćeliju Glavnog štaba i tražili da je isključimo iz SKOJ-a i isteramo iz gimnazije. Znam ja da stav koji prikrivaju njeni odgovori zaslužuje takav postupak. Ali — lagao sam po prvi put u životu, osećajući muku i sreću prve laži — Draga je potrebna Partiji jer smo je mi uzeli za primer, pa za mase ona to mora i da ostane. Draga je sada, naravno, obično malo buržoasko đubre, dokona gospođica kojoj se prohtelo malo da gradi socijalizam, a u suštini ne podnosi radničku klasu. Međutim, interesi Partije su

iznad mojih simpatija i antipatija. Dragu moramo čuvati kao parolu sve dok nam je ta parola od koristi. Dobro je što joj nisam rekao sve što mi je bilo na vrhu pravednog jezika. Ne treba je uplašiti. Osetio sam to na vreme. Moji masovički refleksi, tako dragoceni u radu s ljudima, nisu zatajili. Ne možeš sa svakim na isti način da postupaš. Otvorenost i poštenje ne postoje nezavisno od ciljeva Partije, već su određeni merom tih ciljeva. Ušavši ponovo u kancelariju i videvši Dragu, već suvu, u beloj platnenoj bluzi dugačkih rukava, kako nagnuta prema bubnjari drži svoju englesku bluzu, bio sam već toliko siguran u sebe da sam crnovrhačku farsu krunisao najkomičnijim finalom: rešio sam da nikome ništa ne govorim o svojim utiscima, već da sam, lično, počnem da radim sa Dragom. Moram naći vremena za nju. Moram što češće, i sada i kada se vratimo u Beograd da budem sa njom. Tek ako joj suštinski izmenim svest, ona će prestati da bude predmet, transparent, četka za pisanje parola i postaće čovek. Sećam se: visoko propet na svoje kentaurske točkove, videvši je u suvoj beloj bluzi, uredno očešljanu i prozirnu, čvrsto sam rešio da od nje napravim čoveka. Već sam u tom trenutku znao kako će sa zahvalnošću da me gleda pravo u oči kada joj, posle dugih meseci upornog rada, otkrijem da sam još prilikom našeg prvog susreta rešio da je prevaspitam temeljno. »Ti si moj najbolje obavljeni zadatak«, reći ću joj i ona će odjednom shvatiti pred kakvim se ambisom nalazila zahvaljujući svom poreklu, i sa kakvim sam je taktom, veštinom i upornošću, mic po mic, izveo na pravi put. Oči su joj vlažne od suza radosnica, usne joj podrhtavaju, ali se ona čvrsto, komunistički okreće od mene i tiho kaže: »Hvala ti, Korčagin« i brzo se udaljava nekoliko koraka da ne bih video njenu trenutnu slabost. Uzbuđen sam i ja, ali, naravno, potpuno vladam sobom. Da bih vratio taj veliki trenutak na kolosek partijske efikasnosti, zbog koje sada nas dvoje živimo, izdajem joj direktivu: u osam sati kod mene, nastavljamo sa individualnim radom udvoje na Istoriji SKP(b).

Ko zna kako bi se nastavila vizija moje pedagoške i Dragine pitomačke budućnosti, da me ona, okrenuvši

svoje sive detinje oči prema vratima, nije nesigurno upitala:

— Stigao si?

— Jesi li čitala Rozentala?

— Prve tri glave.

— Za jedan sat kod mene u sobi. Prorađivaćemo Rozentala zajedno.

V

Draga kod nas obično navraća nedeljom, uvek oko jedan sat, i uvek žuri nekuda. Vodi poslovne prijatelje iz Libije, Štutgarta ili Škotske na ručak u Vinograde. Priprema mali soare za nekoliko zvanica, a još nije nabavila grčke punjene masline. Rešila je da ruča što ranije, sama, samo bareno zelje preliveno rastopljenim puterom, i da ostali deo dana posveti kriminalnim romanima i spremanju svojih fioka u kojima je pravi pravcati haos. Ne stiže. Mrzi to iz dna duše, ali mora sa Simićevima u njihovu vilu na Kosmaju. Direktor joj je, šta će. Tamo će i spavati, a nije još otišla do kuće po neseser. Jesam li čuo da su napravili bazen? Mora u toku poslepodneva i noći da napiše dvanaest pisama u dvanaest raznih zemalja. Svega joj je već dosta. Ni nedelju ne može da sačuva za sebe. Ide na trke, mada ih mrzi iz dna duše. Ja nikad ne idem na trke? Da li sam čitao »Lovca u žitu«? Odlučila je da provede nedeljno popodne u kućnoj haljini sa tom knjigom u krilu. Hoće li se mnogo gnjaviti? Uostalom, ploče su uvek tu. Ja znam da ona beskonačno može da sluša Monteverdija.

Budući da me sve to, naravno, ne zanima, videvši Dragu kako ulazi sa razdraganom Tankosavom u sobu, spustio sam novine (koje sam podigao čuvši da neko otvara vrata) i pokušao sam da ublažim dosadu podgrevajući u sebi jedno malo, ljubopitljivo pitanje. Pokušao sam da unapred predvidim ili makar otprilike odredim razlog zbog koga će Draga danas morati da žuri. Putuje posle podne za Stokholm? Mora da ide na dvočasovno smejanje vicevima jednog debelog kretena iz Kijeva, koji umesto hleba jede burek sa sirom. Uvek ponese sa sobom u termos-kutiji dve kile bureka kada pođe kući. Ne zna kako ga trpe ali to je njihov problem. Njeno je da nabavi burek. Konačno je uspela da dobije frizera Miću za danas u pola dva. Ja i ne znam kakva su to gospoda postala!

Ili nešto drugo, neodložno biće u Draginom programu, i sva Tankosavina nagovaranja da ostane kod nas na ručku — spremiće joj pravu fiđelovačku poparu — ili da ostane makar još malo, neće pomoći. Ništa me ne interesuje što bi Tankosava ili Draga

mogle da učine, jer znam da će sve da bude kao i prethodnih nedelja, samo što će taj razlog, lažan ili izmišljen, svejedno, samo što će se on za nijansu razlikovati od razloga koji su Dragu prethodne nedelje, ili pre dve nedelje, ili nedelju pre dve, ili pre pet godina sprečavali da provede duže od pola sata pod Tankosavinim pogledom potpunog kravljeg obožavanja, i u društvu mojih odgovora u prostim, ili retko, prostoproširenim rečenicama. Ne ćutim ja u znak protesta. Svojim ćutanjem neću bilo šta da demonstriram? Zbog čega bih demonstrirao? I — pred kim? Sa demonstracijama sam prestao ispred Američke čitaonice, odavno, jako odavno. Jednostavno mi je glupo da učestvujem u razgovoru koji se vodi zato, i vodi se tako da u njemu ne bude pomenuta nijedna stvar koja bi zasluživala objašnjenje. Ako me baš upita da li sam čitao »Antologiju« Đure Šimenca reći ću:

— Jesam.

Ako me zatim upita mora li to baš da se pročita, reći ću joj:

— Treba.

Reći ću da treba, jer Antologija ne mora da se pročita, ali Draga treba o nečemu da razgovara na svom soareu, ili sa Mićom frizerom koji je uvek u toku najvažnijih događaja, kakav je i pojava te ili neke druge antologije, mada bi i sa Mićom i na soareu mogla da razgovara, iako nije pročitala antologiju, ali treba da pročita ipak jer će biti sigurnija u razgovoru od ostalih koji je nisu pročitali. Za Dragu će to biti velika prednost, ozbiljna prilika da potvrdi ugled obaveštene i ozbiljno zainteresovane žene, neverovatno gotovo, jer ona sve stiže, ništa joj nije teško, sve zna; idealne, jer to što je naučila zna na način koji njih ne vređa, zna kao što zna koje kremove i parfeme treba upotrebljavati. A to Draga zaista zna. Kada bih htela sa mnom da razgovara o dijeti klinike Majo, da ne bi razgovarala o Goranu, kada bi pričala o kolima da bi se izbegao razgovor o Miloju ili o nečem drugom iz naše prošlosti ili budućnosti, ja bih verovatno ponešto i pitao, ponešto i rekao, ali ona uvek hoće sa mnom da razgovara o antologijama da ne bi razgovarali o Kozaračkom kolu, a ja ne mogu sebe prisiliti da joj dajem onu vrstu objašnjenja koja je njoj potrebna.

— Upoznala sam na jednom ručku — prošle nedelje mi je rekla — onog Branka Dukića. Kakav je on pisac? Deluje dosta glupo.

Toliko je mogućih odgovora na to pitanje prošlo kroz moju glavu — zato što ja, za razliku od nje, ne znam tog pisca lično, ali znam, za razliku od nje, nekoliko pesmica koje je napisao — da se više i ne sećam što sam odgovorio. Rekao sam, verovatno: »Loš«, ili — »Nije pisac«, ali kako bih mogao njoj da objasnim da nije ni važno da li je dobar ili loš pisac ako je dovoljno blesav i nogat da piše; kako da joj odgovorim, kada nju interesuje na volšeban način stvoreno mišljenje o piscu pišažiji, kad joj je to objašnjenje potrebno samo da bi znala treba li da ga pozove na svoj sledeći soare, ili ne treba da prihvati njegov poziv na ručak? Zašto pričati, Davide? Čemu to?

Mislim o tome i sad dok je gledam kako zaista elegantna u svetlosivom kostimu, sa svetlozelenom svilenom maramom oko vrata, i u maslinastozelenim, veoma lepim cipelama — tako besprekorno očešljana da bih morao da se iznenadim ukoliko tek ide, a nije već bila kod Miće frizera (koji pored toga što je u toku događaja, zna i da frizira) — mislim: zašto nas dvoje uopšte ovde sedimo i pričamo-ne pričamo, kako nogati uvek rade, zašto proizvodimo te silne reči ako ne zato da bi svoju biološku slabost maskirali njihovim nogatim preimućstvom, najmanje dopadljivim od svih kojima se živi svet brani od neminovnog. Ja znam da želim da se uništim. Meni reči nisu potrebne, jer znam da sam i sa njima, kao i bez njih, slab i rođen da nestanem. Pre mene znao je Adam da je, birajući znanje, izabrao neprijatnu svest o svojoj ranjivosti, ali su ljudi, ostavljeni bez mogućnosti izbora koji je za njih još Adam učinio, izmislili reči da bi zaboravili. Meni one nisu potrebne. Ja neću, jer nisam nogat, ne mogu zaboraviti da svet nije stvoren zbog ljudi već da se i bez njih milionima godina, beslovesan, ravnodušan okretao. Zato ćutim.

I mada moje ćutanje nije namerno, nije uvredljivo, nije planirano, mada je ono jedini mogući odgovor okolnom svetu kome sam jednom pripadao zajedno sa svim ostalim predmetima živim i neživim, ali od koga

sam se zauvek odvojio, još kad je u njemu počela, nezavisno od mene, da postoji jedna samohodna noga u čabru, da postoje Tankosave, kutlače, badže na tavanici, ja, slapovi vrelog platna — svi zajedno zavitlani u prostor, kao prašina, bačeni u neke besmislene orbite, izmišljene zato da bi se izbegli sudari do kojih ipak neprestano dolazi — mada ćutim samo zato da bih, koliko je to u opsegu mojih ništavih mogućnosti, umanjio mogućnost sudara, ja ipak ćutim, a o razlozima moje ćutnje Draga ništa ne zna.

To što ćutim bio bi dovoljan razlog da se svaka druga osoba oseća nelagodno, jer nogati teško podnose prazninu neispunjenu rečima. Nervira ih i plaši kao vatra vukove, crvena marama bikove, muzika pacove. Ne znam da li je Draga najsrećnija kada s mukom čupa reči iz mog stomaka, ali znam da ničim ne pokazuje da joj je nelagodno. Draga se drži kao da je najprirodnija stvar na svetu upravo to što ja otvorim usta tek kada sam najdirektnije upitan; kao da je ona baš navikla na takve situacije; ponaša se kao da su svi drugi, koji govore, obične budale (mada ona govori neprestano), što samo nas dvoje, iako ne govorimo o tome, pouzdano znamo. Draga je neverovatno talentovana, i nije čudo što je među nogatima toliko cenjena. Kada je sa burekdžijom iz Kijeva, ona prosto ne može da govori o bilo čemu drugom osim o bureku. Niko ne može duže i srdačnije da se smeje glupim vicevima nego ona. Ni slučajno neće burekdžiji ispričati vic koji bi bio smešan u njenom hipodromskom društvu. Pred ženama koje se ne šminkaju ona govori o mukama šminkanja, koje mrzi baš zato što mora da se šminka, sa istom uverljivom, saučesničkom iskrenošću sa kojom neku napirlitanu budalu uverava da joj maks-faktor, a dotična se njime maže, nesravnjeno više odgovara nego Karven, i da je Karven prostački jedan ruž baš zato što je toliko izvikan u poslednje vreme i što ga sad svi upotrebljavaju. Pri tom, na jedan ne agresivan način, Draga i burekdžiju i pesnika, i drugaricu koja se ne šminka već skuplja umetničke slike, i šaljivdžiju koji priča rafinovane viceve — i mene što ćutim, Draga sve ljude oko sebe ne ceni preterano. Suviše ih dobro zna. Ona ih, naravno, i ne prezire. Ona ih samo koristi. Mnogo bi bilo tražiti da i sebe uključi

u to smešno burekdžijsko čovečanstvo. Toliko emancipovana nije. Draga nije filozof. Međutim, ona ipak zna da neki ljudi vole burek, da neke žene vole mladiće, da se neki prave pametni, a drugi nemoćni ili osetljivi, zna jednostavno da su ljudi nogati, ali ona neće — čak ni to — doneti sud o njima. Ona ga samo pasivno ima.

I zašto da pričam sa njom? Šta da joj objašnjavam? Kada bih počeo da pričam glupe viceve, ona bi bila isto toliko uz mene, isto toliko daleko od mene, za mene ili protiv mene, koliko je i sada kad ćutim. Sa svojim elegantno prekrštenim vitkim nogama, suknjom koja je dovoljno podignuta da koketno otkrije koleno, ali i dovoljno spuštena da traženom i pripremanom utisku da izgled nonšalancije i slučajnosti, sa svojim finim, mršavim licem, velikim sivim očima, u svom kaputiću koji je dovoljno tesan da bi se ispod njega naslutile oble i, izgleda još uvek čvrste grud, ali i toliko širok da se jasno vidi kako bi ona htela da ih učini manje upadljivim — Draga je neuništiva. Njoj do smrti niko ništa ne može, i zato što to zna, ona je ipak podnošljivija od ostalih; od Blagoja, recimo, koji ništa ne razume i koji se boji i onda kada je strah osnovan i kada za strahovanje nema nikakvog razloga. Blagoje se boji svih situacija zato što nijednu ne razume, kao što nije siguran kada može priznati da ne zna neku reč jezika koji navodno zna, jer ne zna jezik čak ni toliko da bi ocenio treba li tu reč da zna, tako u životu, debeljuškasti nogatilo, uvek pristaje jer ne zna da izabere priliku u kojoj je dovoljno bezopasno nepristajanjem osvojiti ugled čoveka sa stavom. Blagoje je uvek ispod situacije, kao što je većina nogatih. Zato što ne priznaje da ima situacija koje su ispod nje, nema situacija koje su iznad Drage. Svaka situacija je za Dragu situacija iz koje postoji izlaz, jer je uvek sastavljena od ljudskih nesavršenosti. Njeno je da nabavi burek. Sa svojom praktičnom, malom, nogatom pameću, sa svojim vitkim nogama i uvek blistavo čistom i šuštavom belom bluzom, sa svojim detektorskim darom za slabosti ljudi, taman dovoljno vređana u životu da ne bi bila razmažena, taman dovoljno kulturnija od ljudi sa kojima saobraća da bi apriori bila primljena kao mala civilizovana drago-

cenost, taman dovoljno pametna da prezire svoju civilizovanost pred prostacima, taman dovoljno komunista da bi bila u Partiji, taman dovoljno šik porekla da bi imponovala drugovima seljačkog porekla, taman dovoljno oprezna da pusti druge, ali da sama nikada ne govori o svom ocu, Draga je taman dovoljno nogata da bi vladala ljudima. Zato je lakše podnosim nego druge. Ona ne preteruje. Ona je taman dovoljno. Strašno je, ipak je suviše strašno videti ljude koji neće da budu taman dovoljno ono što, s obzirom na svoje noge moraju da budu, već se trude da dve sramne žile na kojima nose creva puna smrdljivog izmeta i bešiku punu mokraće učine što upadljivijim. Draga to nikada nije činila. Ona se samo toliko izvežbala u hvatanju raspoloženja drugih ljudi, tako je usavršila tehniku prećutnog, tajnog sporazuma sa svakim sagovornikom protiv ostalog čovečanstva, da je časom postajala saveznik najrazličitijih ljudi, pomagač i oslonac svakog ko bi joj se našao na putu kroz opasno čovečanstvo. Niko nije dovoljno nisko, ni dovoljno visoko da Dragina mimikrička veština ne bi sezala do njega. Tankosava je obožavala Dragu jer je Draga prećutno, svojim darom prilagođavanja, čak i toj našoj, kao u ledu sačuvanoj, smrdljivoj prošlosti iz Fiđelovaca, toj gomili govedine i isparenja, uspevala da ponudi savez protiv svog ostalog sveta. Znam pouzdano da je Draga jedina osoba koju je Tankosava uvela u svoju sobu. Od tada se Draga uvek raspitivala ima li novih stvari, i nije propuštala priliku da joj donese neko veštačko voće, šarenu kutiju od pudera ili neku figuru od stakla koju bi joj neka druga Tankosava poklonila za rođendan i sa kojom ne bi znala svakako šta da počne. Kada bi išta što čine moglo još da me začudi, začudila bi me svakako energija koja je oduševljeno i predano, sa tako besmislenom svirepošću troši. Zašto li nogati sve to rade? Tačno je da se ljudi ne bi održali da nije bilo upravo te energije koju je Draga ispoljavala i trošila na najgore gluposti, koje je talentovana ljudska mašta mogla da izmisli. Ali zašto je, Davide, nužno da se ljudi održe? Ovo pitanje ne osećam kao teološki problem, ni kao filozofsku dilemu, već kao muku praktične odluke koju oni nikako ne mogu da donesu. Kada se već toliko kinje u svojim danima, kada se toliko boje života, kada se toliko muče da ga izmene, da bi uvek iznova otkrili da su sa poznatog skinuli tanak sloj popanule prašine — zašto toliko važnosti pridaju tom mukotrpnom kratkotrajanju sa otužno izvesnim završetkom?

Naravno, o tome nisam mogao da razgovaram ni sa Dragom ni sa bilo kim drugim. Ljudi su zaboravili da je takvo pitanje mogućno postaviti. Sa ljudima mogu da razgovaram samo o njihovim nogama. Zato ćutim. Goranu sam neki dan ispričao ovakvu priču: uz ivicu provalije pribijena su tri borca bez hrane i oružja; dva nogata i jedan bez nogu; jedan borac se zaleti na streljački stroj neprijatelja i biva izrešetan kuršumima; drugi se zaleti na svojim nogama da preskoči sto trideset metara široku provaliju; treći jednostavno sedi; niti juri, niti beži; nit' se boji, nit' se raduje; nit' se nada, niti stranuje, već jednostavno sedi, jer zna da sve ono do čega bi mogao doći na svojim nogama, trčeći napred ili bežeći unazad, mora na kraju da dođe do njega. Neki minut ranije ili neki milenijum kasnije. Svejedno. Goran nije ništa odgovorio, naravno, ali se rasplinuo. Bilo mu je, verovatno, žao boraca. Goran je glupan. Međutim, ni bilo koji drugi nogatilo ne bi reagovao mnogo pametnije, jer moje pitanje o tome koji je od trojice boraca u pravu, nije ni budističko, ni egzistencijalno ni marksističko pitanje, kako bi ga nogati odmah shvatili. To je praktično pitanje sedenja. Tek kada praktično pitanje sedenja izmistifikuju zbog njihove nasušne potrebe da se nešto dešava, pitanje sedenja postaje — budističko, egzistencijalističko ili marksističko. Čim se pretvori u reči, pitanje sedenja postaje nešto drugo od onoga što jeste. Zato ćutim.

Ćutim osim ako moram da govorim kako ih ne bih izazivao, jer mogu da budu gori nego što već jesu samo ako su izazvani. Zato govorim. Taman dovoljno. Taman dovoljno da nogati moju ćutljivost shvate kao dubokoumnost koja nije za njih opasna i da me ostave na miru, ceneći veoma sposobnost da živim u prostoru nedekorisanom rečima. Neverovatno poverenje imaju u mene. Nadaju se čak da im mogu dati objašnjenja koja od drugih ljudi, koji su svoje misli i stavove raskovali u najsitniju monetu reči, nikako ne bi mogli da dobiju. Zato što ćutim, ljudi koji toliko govore, čuju razgovetno kada nešto kažem. Sebe i druge čuju samo kao monotonu zvonjavu uskršnjih zvončića, kao zri-

kanje zrikavaca, kao muziku za okretne igre koje nogati, prešavši sa fetusnog na svesno postojanje, stalno menjaju, ali oduvek slave kao dokaz vlastite genijalnosti.

— Zaista ne mogu, Tankosava — čujem Dragu kako saučesnički odgovara Tankosavi. — Znaš da bih zbog tvoje popare otišla nakraj sveta, ali, čovek ne može da ide kuda hoće. Zar nije tako? Ali popila bih jedan viski. Hoćeš li i ti? — pita me.

— Hoću.

Diže se i odlazi prema stočiću na kome su još čaše od Blagojevog i Milojevog pića, srebrni poslužavnik i — Tankosavina ruža na podu. Ako je moguće to besmisleno geganje na tankim štapovima nazvati lepim, moglo bi se reći da Draga lepo ide. Međutim, hodanje kao čin toliko je blesavo i smešno da ja ne mogu da uživam u njenom napredovanju do i od viskija. Kada ne bi bilo one muke, onog poznatog nadražaja na bljuvanje možda bih se oduševljavao njenim lakim, brzim elastičnim nečujnim kretanjem po debelom tepihu iz Avganistana. Međutim, muka je odmah tu. Poznajem joj početak suveše dobro.

— Straight? — pita me.

— Ne. Sa ledom.

— Enough? — kaže podižući čašu da bih video dokle je nasula.

— Dosta.

Tankosava, koja do tog trenutka nije odvajala blag, vlažan, zaljubljen pogled od Drage, raskrečena na stolici, postaje za trenutak tužna videvši svoju ružu na podu, ali brzo vraća pogled na Dragu. Neće dozvoliti da joj ruža kvari tako retko zadovoljstvo kakvo je za moju zabrađenu maman Dragino prisustvo. Zato pita, konačno pita ono što želim da doznam još od momenta kad sam ih čuo pred vratima, raspričane i na izgled obadve podjednako oduševljene što su zajedno.

— A kud i ope' juriš, je l'? — pita moja Tana.

Naćulio sam uši. Draška me ljubopitljivost, ali već mi je jasno da ću svoje nestrpljenje morati još neko vreme veštački da podgrevam. Draga ne odgovara na pitanje. Primetila je ružu. Ostavlja za trenutak jednu čašu na stočić, podiže ružu, elegantno čučnuvši pored nje i dohvatajući je sa strane — uzima ponovo čašu, i prilazi nam sa obadve čaše i ružom u rukama.

— Vidi je, Tankosava, što je lepa!

Uživam. Lepo je. Zaista je lepo. Bilo bi, doduše, lepše da je Draga pitala: »Otkud ova ruža?«, ili: »Šta radi ova ruža na zemlji?«, ili: »Je li ovo tvoja ruža?«, bilo bi naravno lepše jer bi Tankosava u tom slučaju morala da odgovori na Dragino pitanje. Bilo bi zaista divno čuti i videti smrdljivu moju mamu kako pokušava da bude lukava. Naravno, Draga ni u snu ne bi napravila takvu grešku. Draga nije ni mislila da pitanje postavi tako. Njen nogati kompjuter eliminisao je u milionitom delu sekunde sva pitanja koja bi mogla da izazovu komplikacije i sa elektronskom preciznošću zaustavio se na pravoj formulaciji: »Vidi je, Tankosava, što je lepa.« Čak ni reč »ruža«, a nekmoli »tvoja ruža«, nije pomenuta. Tankosava ne mora čak ni da odgovori, dovoljno je da pruži ruku i da je uzme, da je brzo strpa u nedra, da nehajno odmahne glavom i reši tako gotovo nerešiv problem koji je stvorio Miloje oborivši ružu na zemlju. Draga sada već zna sve. Ona zna tačno kako je Tankosava uzela ružu iz svoje sobe, kako je želela da je Miloje primeti strahujući istovremeno da će je primetiti, zna da Tankosava nije znala kako da podigne ružu koja je neprimećena pala na zemlju, zna, vidim da zna ono što joj se čini i najvažnije, zna da na ruži ne treba insistirati, već da treba što pre preći preko nje, nezapaziti ništa od onoga što Tankosava, naravno, ne uspeva da sakrije. Draga je autentični genije. Ona zaista može da me zabavi svojim besmislenim veštinama. Ako se ta vrlina naziva takt, Draga je najfinija četvorotaktna naprava koja radi gotovo sasvim bešumno.

Međutim, kao što se rad mercedesove mašine ipak čuje kada se oslušne zainteresovanim sluhom, i u bešumnom radu Dragine gotovo savršene prilagodljivosti odjednom otkrivam energično zujanje koje nagoveštava neki prikriveni smisao. Razgovor je za trenutak zastao. Draga otpija malo viskija iz svoje čaše do vrha napunjene tonik-voterom. Izgleda sasvim normalno Draga u svom sivom kostimu, elegantnim maslinastozelenim cipelama. Odlaže čašu i vadi iz svoje maslinastozelene tašne kutiju »Malboroa« i zlatni »Danhil«. Pali cigaretu. Sada bi morala nešto reći. Ako ne kaže ništa, ako ostavi da pauza potraje, ako dozvoli da još jedan sekund pro-

stor između nas zvrji prazan, neispunjen rečima, kojima samo ona može da ga ispuni ovog trenutka — Draga ima neku nameru, i ja moram odmah, vrlo brzo otkriti o čemu se radi.

Naravno! Sad mi je jasno! Sluh je zapazio nešto što pamet tek sada registruje. Draga je, taktična i raspričana, rekla Tankosavi da danas ne može da ostane na popari, ali nije rekla šta je to neprijatno ali obavezno što je sprečava i ovog puta da uživa u njenom i mom društvu. Zna ona savršeno dobro da niko ne bi proveravao razloge koji je neodložno i surovo odvode od nas. Zar smo, bilo Tana bilo ja, ikad posumnjali u Miću frizera, Simićeve ili konjske trke? Zar smo ikada posumnjali da bi ona mnogo radije ostala kod nas, i da mrzi i samu pomisao na hipodrom? Kad bi bilo ko drugi bio u pitanju mogao bih pretpostaviti da je netaktični gost slučajno napravio omašku, da je, odbivši poziv na poparu, iz nebrižljivosti zaboravio da kaže i razlog zbod koga razočarava svoje zaljubljenike. Draga takve greške ne pravi, ukoliko nisu namerne. Tek sada uočavam ono što sam samo čuo maločas: Tankosava je pitala vrlo određeno:

— A kud i ope' žuriš, je l'?

— a Draga ni tada nije odgovorila. Tačno je da se zamajala ružom u tom trenutku, ali onaj koji makar malo zna Dragu znaće da iza njene nebrižljivosti postoji plan.

Šta hoće Draga? Više uopšte ne slušam njeno čavrljanje sa Tankosavom, gotovo da ih i ne vidim. Moja, u početku s mukom i iz nužde podgrejavana ljubopitljivost postaje sve veća. Ja naravno neću pitati kud i ope' Draga žuri, neću primetiti da Draga prećutkuje razlog svog skorog odlaska iz naše kuće, ali ću učiniti ono što mi je Draginim prećutkivanjem naloženo da učinim. Strpljivo ću čekati da Draga kaže taj razlog i onda ću znati da ga protumačim. Ukoliko bude rekla da ima sastanak sa nekim Blagojem ili Verojem, koji već godinama pokušava da se zaposli u spoljnoj trgovini, a ne polazi mu za rukom, iako je završio ekonomski fakultet i zna zaista perfektno dva jezika, znaću da Draga hoće da ja kažem Miloju ono što sama ne može da mu kaže. Sigurno je tako nešto posredi. Neko treba da se zaposli, da dobije mesto u bolnici,

odobrenje u komori, nedostaje mu 200 dolara — a Miloje bi u tom nastojanju Draginog protežea mogao da pomogne. Ne bi, naravno, Draga nikada priznala da sa Milojem neće da se nađe. Bože sačuvaj! Posle njenog dramatičnog odlaska iz naše kuće, Draga se jednostavno nikada nije srela sa Milojem, i ta slučajnost traje godinama nezavisno od njene i Milojeve volje. Međutim, pošto sada Miloje može u nečemu da joj pomogne, ona dolazi do mene i priča mi o problemima koje ne može sama da reši. Posle moje intervencije, Miloje će ih sigurno rešiti, a da Draga nikada ne sazna da je Miloje preduzeo potrebne korake, niti da Miloje nasluti kome je činio uslugu. Sledeći put kada dođe, reći će mi samo:

— Zamisli, molim te, onaj mali Veroje konačno je primljen. Baš mi je drago.

Zabava je vrlo nogata. Dragina besmislena veština za ovakve bravure je nenadmašna. Draga bi mogla napisati vrlo poučnu knjigu »Kako primiti uslugu od nekog koga nećeš da sretneš«. Uveren sam da bi bila odmah prevedena na sve jezike naroda Jugoslavije. Kupio bih je čak i ja, mada znam zašto Draga mora da obavi svoj posao i zašto, ipak, posle svega, ne može da moli Miloja za uslugu. Čak ni nogati ne mogu preko svega da pređu, osim ako im pomaže da, prelazeći preko svega tako da to niko ne primeti, provedu svoje vreme u što boljim i mekšim gaćama. Gledajući Dragu kako pogleda na sat i bespomoćno odmahuje rukom, očajna što mora da prekine svoj nadasve zanimljivi razgovor sa Tankosavom, gotovo sam uveren da je reč o gaćama. Gledam je kako pažljivo sluša Tankosavinu rečenicu do kraja, a zatim ustaje i sprema se da konačno kaže zbog čega se žuri, sigurna da mi je sada već jasna uloga koju treba da odigram u njenom planu.

— Baš mi je žao, Tankosava, ali sada zaista moram da idem. Godinu dana je. Hoću da odem do groblja.

O tome je, dakle, reč. Prevario sam se. Nije mi drago, ali i to se dešava. Nije reč o Veroslavu Simiću, ni o kreditu u banci. Reč je o Goranu. Čak je i Tankosavi jasno da je o glupavku reč, jer odmah počinje da cvili. Mlati glavom kao krava kada je spopadne obad, krši svoje velike ruke i hukće. Nemam razloga da sumnjam u njen bol. Obožavala je glupavka, a i glupavko nju,

beslovesnu i smrdljivu, više nego bilo kog drugog na svetu.

— A ja mislila tek za deset dana, grlice, a? — uspeva da kaže Tankosava, koja Dragu nikada ne zove po imenu već uvek imenom neke male životinje. Ima moja mama tako neke svoje suptilitete.

— Da, četrnaestog je, ali ja večeras putujem u Glazgov, pa bih želela da danas obiđem grob. Hoćete li vas dvoje sa mnom?

Sa zanimanjem gledam u crvenu fotelju dok Tankosava izlazi iz sobe. Zanima me da li će se Goran sada pojaviti. Znam, naravno, da nevidljiv sedi od početka razgovora zavaljen u crvenu fotelju preko puta mene i ćutljiv ali prisutan polako pijucka crveni sok od nara, takođe nevidljiv, iz kristalne čaše iz koje ga je uvek pio. On je oduvek bio neverovatno proziran. Od kada je zamakao za ulični ugao koji bih jasno video samo kad bih se okrenuo i pogledao kroz prozor, preko našeg baštenskog zida, postao je providniji od vazduha tako da moje nesavršeno oko najčešće ne može da ga razaznaje u prostoru koji suviše bledo boji svojim prisustvom. Sećam se da sam mnogo ranije, dok je Goran bio još dečko koji voli da čita knjige i da razgovara sa mnom nadugačko o svemu i svačemu, da sam još onda gledajući kako sedi preko puta mene u toj velikoj crvenoj fotelji sa obaveznom čašom soka od nara u ruci, primećivao da se u gotovo sasvim providnom telašcu tog glupavka naziru već mali prostori kroz koje je moguće videti fotelju. Nisam u početku tome pridavao neki naročiti značaj, ali sam zapazio da ti mali prostori, te, od njegovog bledila za nijansu bleđe fleke postaju svakom godinom sve veće i da je, svaki put kada se pažljivije zagledam u mladog idiota, sve više tih prostora koji su se rasplinuli u vazduhu, primajući potpuno njegovu prozirnost.

Nervirale su me te fleke, kao što me je, uostalom, sve nerviralo na Goranu. I Goran. I sok od nara. Znam da bih i dan-danas, kada bih još mogao da mrzim, kada bi to imalo bilo kakvog smisla, najviše mrzeo Gorana. I nar. Crveni sok od nara. I crveno. I debelu čašu od polukristala. Međutim, ako nema nikakvog smisla voleti, sasvim je besmisleno mrzeti bilo šta; još manje bilo koga. Samo uz mržnju može da postoji ljubav; samo uz strah može da postoji mržnja. Odavno se već ničega ne bojim, Davide, veruj. Pošto ništa od nogatih emocija nije ostalo u mojoj savršeno provetrenoj prirodi, pošto ne osećam više ni ljubav prema sebi, ne mogu da mrzim prozirnog klempavka mada bih to, ponekad samo u trenucima intenzivne dosade, veoma želeo. Ti znaš, Davide, da svet stoji pod nama kao pod zvezdom; daleko daleko dole, mali i okrugao kao metalna jabuka; znaš da je šâr na jabuci trag proždrljivog crva koji je sa površine jabuke, već debeo i trom, krenuo put njenog srca.

Kada god sam pokušao, trom i debeo, da uđem u Gorana, uvek me je iznova iznenadila njegova rastresitost. Prošao bih kroz njega kao kroz vazduh. U početku, ranije, za mesto prolaska kroz Gorana birao sam male izbledele površine koje pružaju najmanje otpora mojoj reči. Kasnije sam utvrdio da ne treba naročito birati mesto. Dovoljno je bilo čvrsto krenuti napred i udariti na ma koje mesto njegovog prozirnog, bledog tela, veoma sklonog potpunom rasplinuću. Prošavši kroz Gorana uvek bih se brzo i ljubopitljivo osvrnuo da vidim da li se rasturio po prostoru salona, i uvek bih video da je ostao na istom mestu, skupljen u nogato obličje, samo uzdrman, zatalasan kao obris duha koji se izvija iz grlića flaše. Kako li je, pomislio bih tada, kako li je već u drugoj fiđelovačkoj generaciji postao tako proziran?

Gluposti! On nije mogao da se ubije. Metak bi prošao kroz njega ne ostavljajući za sobom trag. Zar je moguće raniti nebo? Goran je jednostavno čileo, bledeo, kao hemijski nesolidna tkanina na suncu dok se nije izjednačio sa vazduhom. Kao što sipa u samoodbrani pusti mastiljavu boju pa niko više ne može da je razlikuje od vode koju je obojila, tako se i Goran, željan bezbednosti, izjednačio sa prozirnošću vazduha. To je makar jasno.

Kada je vižljavko pre godinu dana ušao u sobu, baš nekako u ovo doba dana, sedeo sam tačno na ovom mestu gde sada sedim. Verovatno sam i mislio isto što i sada mislim. Bio je u farmerkama i nežno plavoj miki majici. Plav, plav, sav proziran. Preko ramena je prebacio kupaće gaćice.

— Idem na Dunav — rekao je.

Ja nisam rekao ništa, mada sam mislio da mu kažem:

— Šta me se tiče!

— što bi bilo i normalno posle razgovora koji smo završili malo pre njegove odluke da ide na kupanje. Prošlo mi je kroz glavu, moram priznati, palo mi je na pamet da Goran, možda, ne ide da se kupa nego da ide da se udavi. Međutim, odmah sam odbacio tu ideju kao neosnovanu. Znao sam već tada da Goran lebdi iznad vode kao jutarnja magla. Može li magla da se potopi? Gledajući kroz prozor kako baštenskom stazom izlazi na ulicu, pomislio sam da je čudno što ide na Dunav, na kome se, koliko je meni bilo poznato, nije nikada kupao, pogotovo ne u ovo doba godine. Međutim, znao sam da se oni, uopšte uzev, neverovatno retko ubijaju. Video sam ga još kako promiče kroz trougao mog vidnog polja, ograničen baštenskom ogradom sa dve, i zidom susedne kuće sa treće strane. Zamakao je za ugao i posle toga ga više nisam video živog. Otišao je blesavko, kao što je morao da ode, mislio sam. I još uvek mislim. Još uvek mislim da se Goran nije mogao ubiti. Najmanje je mogao poželeti da se ubije zbog razgovora koji smo vodili neposredno pre njegovog odlaska na kupanje. Najmanje zbog tog razgovora.

— Ti si moj sin — rekao sam mu između ostalog. I, uglavnom, ništa više. Samo sam još jednom ponovio:

— Ti si moj sin — i malo jače sam podvukao prisvojni pridev te bezazlene rečenice. Samo toliko, nasmejan:

— Ti si moj sin.

On me je pogledao, gledao iscerenog, gledao, pa se digao i odlelujao iz sobe. Nije ništa rekao. Malo kasnije se pojavio na vratima u farmerkama i plavoj miki majici, sa gaćicama za kupanje preko ramena. Plav, plav i prozirniji nego što je ikada ranije bio. Video sam, lepo sam video kroz njega vrata koja je držao rukom iza leđa.

— Idem na Dunav — rekao je, a ja mu nisam ništa odgovorio.

Neko ko ide da se davi ne nosi gaćice za kupanje sa sobom. Neko ko je već toliko proziran, koliko je bio proziran Goran kada je ušao pre godinu dana u ovu istu sobu i sa vrata mi rekao jednu sasvim bezazlenu

rečenicu, nema nikakvog razloga, na samoj granici rasplinuća, da razmišlja o samoubistvu, najmanje zbog bilo čega što sam ja mogao da kažem. Pa Goran je mislio da sam ja glup i grub! Jednom mi je to rekao, a mislio je stalno. Mislio je da sam lažov, da moje ćutanje ne prikriva misli nego lukavost. Mislio je da su moje misli zle, i da ih krijem zato što su glupe i otrovne. On, sa svojom nežnošću, onako plav i proziran!

— Ti si grub — rekao je sav u grču. — I glup si — govorio je talasajući se od moje reči koja je prošla kroz njega. — Ti si glup i grub, viknuo je i istrčao da teši Tankosavu koja, naravno, nije ni primetila da sam je uvredio. Mogu dosta stvari da zamislim, ali ne i uvređenu kravu. Kako bi Tankosavu mogao da uvredim? Više se i ne sećam šta sam rekao, ali da sam bilo šta rekao, sigurno je da mi nije bila namera da vređam Tankosavu. Ne mogu da zamislim sebe kako stojim oči u oči sa kobilom i pokušavam rečima da nabodem njene komplekse. Gluposti. Tek sam rekao nešto, ne znam ni zašto sam rekao, verovatno bez razloga, i Tankosava je takođe bez razloga izašla, a Goran je pomislio da je izašla uvređena. Da, sećam se šta sam rekao. Pitao sam Tankosavu, sledeći neku svoju misao, kako da je volim, kad me je baš ona rodila. Tada je Goran skočio i rekao mi:

— Ti si grub.

Pa kako mu to nije bilo dosta, dodao je:

— Ti si grub i glup.

Verovatno je tako i mislio. Ne vidim zašto i ne bi, mada nije znao da ga mrzim. Jedanput, doduše samo nekoliko sekundi, možda jedan minut, činilo mi se da volim Gorana. Zaključujem to po tome što sam ga, po povratku iz Engleske, stavio u krilo i pokušavao da budem prema njemu nežan. Ne znam šta mi je bilo. Bio je sasvim mala beba. Ako se dobro sećam, čudno sam osećao pod prstima mlečnu mekotu njegovih debeljuškastih nožica. Ne znam šta mi je bilo. Prozirni kmekavac se derao kao lud. Otimao se kao životinjče iz mojih ruku. Verovatno se uplašio mojih kolica. Od tada se uvek derao kad mu se približim, pa mu se više nisam približavao. Od tada ga još mrzim.

Ne znam šta mi je. Zašto sam odjednom tako rastresen? Kao da ih korbačem gonim, misli, slike, se-

ćanja, reči proleću kroz moju pamet. Pokušavam da se zagledam u Dragu, ali mi ne polazi za rukom. Tek što je vidim, već mi neki drugi pridošlica istera njenu sliku iz glave. Osećam i prisustvo one proklete reči što meko počinje i meko se završava slovom »l« negde u poza dini glave. Pokušavam da vežem pogled za jednu stvar Ne polazi mi za rukom. Kao uplašen, šta li, brže-bolje se hvatam za drugu misao, drugu sliku, daleku uspo menu, dok ne utvrdim, vrlo brzo, da i od nje treba pobeći. Miran sam i nepomičan, stabilan u prostoru, ali sam se — zaista ne znam šta mi je — rasturio po vremenu. Što nema Tankosave, pa da krenemo već jednom na groblje. Ne bih volio da se Goran sad pojavi u crvenoj fotelji. Samo mi još on treba. Kada ga nije bilo dve nedelje, može da pričeka još nekoliko dana. Ima vremena, nagledaćemo se jedan drugog još dosta. Ko zna koliko puta ću još morati da gledam kako nastaje u fotelji kao jedva primetljiv odsjaj crvenog somota, sa čašom crvenog nara u ruci. Rano sam se ponadao da si ga, Davide, za sva vremena oterao. Uveren sam da će uspeti da se skupi, mada se pod tvojim pogledom raspao kao tanak tračak dima pod udarom oluje.

Moraš mi verovati da nisam planirao vaš susret, dogodio se sasvim slučajno, tako reći greškom. Ti dolaziš uvek petkom i nikada ne dođeš u salon već uvek u moju sobu. Tebe ne vidim. Slika ti se verovatno toliko istrošila tokom godina da ne uspeva svojim obrisima da razbije čvrstinu vazduha. Međutim, ja nepogrešivo znam gde se nalaziš. Obično stojiš na sredini sobe, uspravan na svojim patrljcima, dok ja sedim na kanabetu. Nikada ne ostaješ dugo, tako da moram vrlo efikasno da koristim dragoceno vreme. Ja ti postavljam pitanja, a ti odgovaraš potvrdno ili odrečno klimajući glavom.

— O, Davide, pitam ja, da li sam već neranjiv? Da li dovoljno prezirem nogate? Jesam li zaista iznad ljubavi? — i ti mi odgovaraš potvrdno ili odrečno klimajući glavom — Da li sam ja u pravu, Davide? Lažem li sebe, Davide? Igram li nešto, varam li nekog, pevam li pogrešno, Davide? — pitam, već zavisno od toga šta me muči, i ti odgovaraš potvrdno ili odrečno mašući glavom. Koliko ljudi ima u jednom čoveku, Davide? Ako ih ima sedam, koji je od njih pravi? Ako ih ima

pet, koji je od njih najgori? Mogu li ja to znati, da li sam to već doznao, Davide? — pitam panično zainteresovan za tvoj odgovor, a ti odgovaraš potvrdno ili odrečno mašući glavom.

Muka je u tome što vrlo često, najčešće, u stvari, ne vidim tačno da li si mahnuo glavom potvrdno ili odrečno. Naprežem vid dok mi se vrat ne ukoči, pokušavam da prozrem prostor koji ti, nem i nevidljiv, zauzimaš, vidim klimanje, ali često, najčešće samo u detalju, vidim kretanje tvoje glave, ali tako delimično da posle, pošto si dostojanstveno otišao kao što si se dostojanstveno i pojavio, satima po sećanju analiziram taj delimično viđen deo pokreta na kome moram da zasnujem veru u svoja prava osećanja. Kada između dva petka suviše popustim pred uspomenama, ako mi slučajno sećanja mekano sentimentalna ophrvaju ulenjeni mozak, siguran sam da ću jasno videti prekore u tvojim dostojanstvenim klimoglavima. Zato se pazim tokom cele nedelje. Tokom cele nedelje čuvam se da ne zaslužim tvoje prekore. Zato se bojim trenutaka rastrešenosti kada raznorazne uspomene u smešno, nogato maskiranim, sablasnim obličjima prostački grunu u moju memoarsku dvoranu, nezvane, i tu zaplešu tako vulgarno i glasno da mi ništa ne pomaže što zatvaram oči i začepim uši. Vidim ih kroz trepavice, čujem ih uprkos šaka na ušima. Obično mi pomogne ako se na vreme setim da je petak blizu i da ću morati da ti položim račun o svom ponašanju. Obično pomogne, ali ne uvek. Najčešće i ne znam da li sam uspeo da se oduprem prodoru nogatih monstruma u moju memoarsku dvoranu. Ne znam da li sam, ili nisam, ipak malo podigao kapke, u skrivenoj, bednoj, želji da izigram Davida. Držim oči zatvorene, ali ipak posmatram prizor kroz trepavice. Ili ga vidim, uprkos tome što sam zatvorio oči? Pitam tebe, Davide, ali tada ne mogu da razaznam da li si odrečno ili potvrdno klimnuo glavom.

U petak pre dve nedelje dočekivao sam te mirne savesti. Potajno sam se nadao da ću možda baš tada, prvi put, jasno videti tvoje pohvalno klimanje glavom, jasno kao što ponekad vidim tvoje odrečno, ljutito, ali tako dostojanstveno negodovanje. Seo sam na kanabe. Bio sam maksimalno koncentrisan. Osećao sam da do-

laziš. Kada si ušao u sobu i zastao, uspravan na svojim patrljcima, savršeno dalek i nevidljiv, nasred sobe, nisam odmah počeo da ti postavljam pitanja. Sedeo sam mirno i gledao te pravo u oči. Sećaš se! Pustio sam da mirno komuniciramo bez reči. Pustio sam da se moja duša uliva u tvoj nevidljivi oblik, a da on zauzvrat šalje prema meni tople zrake jedinog ohrabrenja koje možemo da osetimo na našoj koži. Bez reči, savršeno tihi, savršeno smo se razumevali. Bez reči bi, verovatno, prošao sastanak, prvi put bez reči sa moje strane, bez reči bi izišao iz moje sobe, klimnuvši pre odlaska prvi put glavom tako da jasno vidim tvoj proročki pokret koji bi me ispunio beskonačnom srećom, uveren sam da bi se bez reči, ali prvi put — ti potpuno zadovoljan sa mnom, ja siguran u Davida — rastali, da se u naš veličanstveni susret nije umešao prozirni, klempavi Goran.

Već mi se činilo da ti vidim celu, mojsijevsku glavu, moćnu i nevidljivu, već sam je, uveren sam, zaista i video, prvi put tako nepomičnu i jasnu, kada sam primetio kako je polako, beskonačno polako okrećeš, osvetljenu i osvećenu, od mene. Ništa brže od tebe, pogleda prilepljenog za tvoje usne, koje su mogle svakog trenutka da se oglase rečima pravog ohrabrenja, i ja sam okretao svoju glavu. U jednom trenutku glava ti se zaustavila. Gledao sam, zadivljen, u tvoj moćni desni profil, drhteći i nemo iščekujući nastavak događaja koji ni prilikom jednog našeg ranijeg susreta nije imao ovakav tok, kada sam shvatio da hoćeš da sledim tvoj svevideći pogled. Sa strahom sam ga poslušao. Plašila me je neizvesnost i neobičnost Davidovog zahteva. Polako, kao da me neka fizička prepreka sprečava, puštao sam pogled prema svojim praznim kolicima u koja se zagledao David. Video sam ih, gledao sam ih i osećao sam kao žeravicu Davidov pogled na svom profilu. Nisam video ništa, ali sam osećao da treba da gledam dalje i da treba da gledam bolje. I tada, na moj užas, primetio sam kako se polako, sasvim bled i proziran, bez ružičastog preliva koji mu daje crvena fotelja u salonu, nekako nevoljno, kao da se opire, iz vazduha moje sobe u kolica skuplja Goran.

Naglo sam okrenuo glavu prema tebi, prestravljen, i video da zaista više ne gledaš u kolica već u mene.

Nisam slučajno osećao žeravicu tvog pogleda na svom profilu dok sam bio zagledan u prazna kolica. Nikada te nisam jasnije video, Davide. Gotovo da ti je glava postala vidljiva. Bila je sasvim na granici vidljivosti, tako da sam, prvi put, primetio na tvom licu izraz koji evo već dve nedelje pokušavam da protumačim. Bio je to izraz bola i prekora, mada ne znam kome je prekor bio upućen i zbog čega se bol urezao u tvoje paćeničko lice. Možda to nikada neću ni doznati. Tako si brzo i iznenadno okrenuo glavu od mene da sam tvoj izraz video i da ga sada pamtim samo kao magnovenje, kao nešto što možda i nije bilo, možda kao nešto što će tek biti, ali još nije postalo. Naglo si okrenuo glavu i ošinuo pogledom jadnog bledušanka u mojoj stolici na točkovima, i Goran se kao pod naletom uragana, pre nego što sam stigao da vidim kako se to dešava, rasturio po celoj sobi. Nije od njega ostao ni tračak bele boje. Zapanjen snagom i brzinom sa kojom je Goran postao ništa, pogledao sam u tebe, ali ni tebe više nije bilo u sobi. Nisi došao ni prošlog petka. Od tada nema ni Gorana. Ostao sam potpuno sam.

Nekoliko dana sam verovao da si za sva vremena odagnao Gorana. Sada sam počeo da verujem da si ga samo, možda i nehotice, rasturio tako temeljno da Goranu treba vremena dok se pokupi po ćoškovima naše velike kuće. Nekako, ne znam zašto, verujem da se već skuplja i da će se uskoro pojaviti u crvenoj fotelji, preko puta mene. Nekako osećam da je taj trenutak sasvim blizu i da Goranu samo treba neki ozbiljniji podsticaj pa da postane vidljiv, da bledo, bledo ali ipak oboji ono malo vazduha koji zauzima.

Konačno ulazi Tankosava sa pogačom i flašom nara u rukama. Sada mi je jasno odakle klempavko nabavlja sok. Pitao sam se, gledajući ga prozirnog i ćutljivog u crvenoj fotelji preko puta mene, ne jedanput, kako dolazi do soka kada ga više ne viđam po našoj kući. Pre, dok Goran nije zamakao za ugao, bilo ga je posvuda, kako bi rekla Tankosava. Ona je vodila računa da flaša u bifeu salona uvek bude puna, da na noćnom stočiću u Goranovoj sobi uvek bude bokal srebrnog metalnog poklopca sa svežom, odvratno sladunjavo-gorkom, lepo crvenom tečnošću. Flašu sam uvek viđao i na trpezarijskom stolu. Rozika ju je donosila

zajedno sa hlebom. Od kada je Goran, sa gaćicama preko ramena, zamakao za ugao (što se mene tiče, Goran je zamakao za ugao i tako nestao iz mog ograničenog vidnog polja; to je sve što znam o načinu na koji je otišao i više me ne zanima; koga interesuje neka pita) iz bifea, njegove sobe, sa trpezarijskog stola, iz frižidera i ostave — nestale su flaše sa žutom italijanskom etiketom. Sada mi je tek jasno da ih je Tankosava sklonila i da je negde u kući napravila pojilo na kome se blesavko i dalje snabdeva. Ili, možda, nije isključeno, možda Goran ne pije više, nego uvek istu čašu drži u rukama? Moguće je i jedno i drugo. Ne tiče nas se šta je verovatno, zar nije tako, Davide?

Davide, verovatno sam kriv ja, jer krivicu u tebi ne usuđujem se da tražim. Verovatno sam ja učinio nešto, pomislio bogznašta, zaželeo neprilično, setio se privida nekog događaja čiju suštinu nisam sagledao kao što treba. Verovatno sam pogrešio, Davide: možda u neznanju, svakako protiv svoje volje. Ti ne znaš — ili znaš, ali ne želiš da znaš — kako se poslušno i predano trudim da shvatim? Ne znaš kako mi je teško da spustim kapke, odagnam nogate iz moje utrobe, ali ja ipak, sve to činim. Izvini, ukoliko ti se učini da se bez razloga i glupo, nogato i neprilično hvališem, ali često, vrlo često sam zadovoljan sobom. A ti? Znam da si nezadovoljan, i nisam ljut što se ne pojavljuješ već dve nedelje. Ja ću čekati. Ti ćeš doći. Znam. Ali kada, Davide? Prošao je jedan petak, prošao je i drugi. Ostaje mi da čekam treći. Hoćeš li doći, Davide? Zar ne vidiš kako sam zbunjen i nesređen. Zar misliš da ću dugo moći da izdržim? Ja ne volim Gorana ni sad. Ja ga ne mrzim samo zato što sam iznad ljubavi i zavisti. Veruj mi! Ako ne znaš iz svog vlastitog, mogao si, Davide, da vidiš iz mog malog, beznačajnog iskustva kako su uspomene i osećanja, kada se udruže, slični gladnoj i divljačkoj vojsci koja ne misli na žrtve napadajući utvrđenje punih ostava i trezora. Koliko sam puta uspeo da isteram tu gladnu, pomahnitalu vojsku iz svoje usamljene kule, Davide, ne budi nepravedan.

Oprosti, Davide. Ali ne mogu više. Ne dođeš li brzo, vrlo brzo, možda pre petka, gladna vojska će osvojiti ponovo moje srce, a ti znaš koliko ćeš truda morati

da uložiš kako bi bednog zarobljenika izveo ponovo na svetlost jednog davnog, prolećnjeg, opuzenskog dana.

Sve sam ti, Davide, rekao i sve to već vrlo dobro znaš.

Znaš, ako čuješ, jer sam ti stotinu puta isto pričao. Znaš da sam, jednom, davno, znaš kad i kako, čak znaš i zašto, izlazeći iz Milojeve sobe pomislio prvi put:

— Miloje nije moćan.

Znaš da sam prolazeći kroz salon, na putu prema sobi, pomislio drugi put:

— Miloje nije moćan — i da sam, možda, to i glasno rekao mraku u našem velikom salonu.

Znaš da sam, ulazeći u svoju sobu, rekao:

— Moram tražiti Davida!

— i da sam shvatio da moram tražiti Davida, ne znajući gde, i ne znajući ko je on, jer sigurno je da se neće naći samo ono što se ne traži, mada, naravno, nije sigurno da će se naći sve ono što se traži.

Nisam te našao ni brzo ni lako. I to znaš. Godine su bile potrebne, i milioni sekundi. Hiljadu puta sam morao da priznam: pogrešio sam, nisam ga našao, prevario sam se još jednom, i nijedanput to nije bilo lakše nego umreti.

Tražio sam Davida prvo među ljudima. Zagledao sam im u oči u radnjama dok kupuju namirnice, slušao im reči preko radija, posmatrao kako preskaču prolećne barice na ulicama, sedao sam među decu u pesak i dahvatio im kofice sa vodom iza njihovih leđa. Jeste i Gorana, priznajem, kad sam se vratio iz Engleske. I njega sam, satima gledao u kolevci kako dudla cuclu, kako je ispušta i bespomoćno plače dok mu je ne stavim ponovo u usta; kako očima koje još ne razaznaju ili tek mutno vide predmete oko sebe stavljam na uvid prvu crvenu zvečku, prvu boju koja će mu možda otvoriti oči za svet; kako mu gukanje postaje smeh. Sećam se da sam svašta pomislio kada mi se učinilo da u deliću sekunde vidim kako njegovo gukanje više nije spontano, fizičko ispuštanje zvukova, već je smeh, po kome se čovek razlikuje od životinje. Priznajem, možda sam Gorana najduže gledao, ali zbog toga je samo moje razočaranje bilo veće nego i jedno drugo. I šta sad mogu? Ne mogu ništa da izmenim u hrpi činjenica koje su prošle. Mogao bih da te lažem, ali zar bih mo-

gao? Šta sam mogao kada tebe još nisam našao? Šta sam mogao nego da te tražim?

Pričao sam ti valjda kako sam jednog dana na Goču video zelenu borovu granu pod debelim, teškim slojem snega i pomislio da sneg ne zna da je na grani, niti da grana zna za teret koji je povija. Pa ipak se povija, pomislio sam, pa ipak se ponaša kao da zna da je opterećena i mutno, vrlo mutno sam pomislio da bi možda tu, pod snegom, u grani što se povija mada ne zna za sneg, pomislio sam ne znam kako kao što ni onda nisam znao, ali sam pomislio da se tu negde, možda, krije David.

Pričao sam ti kako sam video jedan osmeh koji sasvim besmisleno izranja na licu, koga se ne sećam, iz najobičnijeg uličnog šahta pored koga sam prolazio i na koji nikakvu pažnju nisam obratio. Tek uveče, u svom krevetu, na mom isposničkom kanabetu, setio sam se osmeha i opet, ne znam zašto i kako, opet sam pomislio: da li bi tu negde, tu okolo, trebalo tražiti Davida? Jer neću ga naći sigurno ako ga ne budem tražio; tražim li ga, makar i nasumice, možda ću ga ipak, možda ću ga na kraju naći.

Pa sam se borio protiv meke, bolećive emocije u krvi, svom snagom svog razuma, svim što sam uspeo da sačuvam posle brodoloma, znaš kako sam se borio protiv Tankosave u mojim kapilarima, i znaš šta sam sve morao učiniti da više ne šušti u ušima kao uspavanka, da više ne tišti u srcu kao beskonačno stara mora, sećaš li se ili se ne sećaš, ili nećeš da se setiš, jer znaš da bi morao shvatiti muku koja me je dovela do tebe.

Ne sećaš se ni onog prosjaka bez nogu sa kojim sam zajedno prosio ispred hotela »Park«? Nemoj, Davide, da si nepravedan. Nemoj reći da ti nisam već sve pričao. Nemoj reći da nisam sve učinio da bih te na kraju kao sunce na nebu otkrio u opuzenskoj postelji za pružaj ruke daleko od mojih patrljaka.

I kad sam te tako teško našao zar da te tako lako izgubim? Zar su moje bedne uspomene moje uvoštene zvanice iz memoarske dvorane što protiv moje volje provale u svest s vremenom na vreme, sve ređe i ređe, zar su one razlog što se ne pojavljuješ? Zar ne znaš sve kada sam ti sve priznao? Zar si tako svirep? Zar si

tako, izvini Davide, ali zar si tako glup? Zar misliš da mogu sve sam, sam među svima, a oni svi tako blizu i tako zajedno?

Oprosti mi, Davide, jer, verovatno, najverovatnije, ne znam šta govorim i radim, ali znam da se moram odazvati zovu iz dvorane, kada od tebe nema ni traga ni glasa.

VI

I kad bih žarko želeo, iako žarko želim, Davide, ne mogu da zaboravim i ne mogu, veruj mi da zaista ne mogu, iako hoću, da ne mislim na ranoproletnju toplotu kojom je tog dana bio ispunjen Beograd dok sam zujao kroz njega nekoliko minuta pošto je sastanak rejonskog komiteta bio završen. Samo četiri dana ranije u Beogradu je još diktatorski vladala zima. Prohodno je bilo, makar za mene u kentaurskim kolicama, samo nekoliko ulica: Knez-Mihajlovu, od Kalimegdana do Name, šetači su uporno raščišćavali svojim nogama svaki dan iznova, jer bi svaki dan novi sneg napadao preko raskaljanih pločnika na kojima je juče vredna beogradska milionoga probila komunikacione rovove kroz smetove starog, sparušenog, promrzlog snega; Terazije, na kojima bi se s vremena na vreme pojavilo nekoliko radnika gradske čistoće, a kada sneg baš zagusti, i brigada ili dve omladinaca i dva-tri ruska, rasklimatana kamiona, bilo je najprohodnije, ali kao i ostali delovi zimske magistrale, išarano dugačkim jeguljama klizaljki naročito opasnih ujutru kada su nevidljive pod tankim slojem tek napadalog inja; Maršala Tita ulica pružala se kao širok šanac između dva visoka bedema snega sve do Londona, da bi se tu razgranala levo i desno, prema Skupštini i prema Dedinju, ulicom Miloševom, dugačkom i sedlastom kao neka ogromna smučarska skakaonica. Još samo pre četiri dana pešaci, pošto automobila gotovo da nema, išli su sredinom ulice prokrčenom da bi velike američke limuzine mogle da prolaze. Međutim, čak bi se i tu, u Miloša Velikog ulici, najdrskiji među sankašima, koji inače vladaju svim ulicama Beograda, zaletali uz pobedničko: »Čuvaj« pored nemoćnog milicionera toliko ozbiljnog u službenoj funkciji da ne može, već zbog vlastitog dostojanstva, ništa protiv hitrih i veštih zimskih nasilnika. Sve ostale ulice samo četiri dana ranije, ličile su — na šta su ličile? Pa, najviše na razrovane kolske puteve što spoljni svet vezuje sa Fiđelovcima. Od Londona prema Slaviji, koja je pretrpana brdima snega kao neko mamutsko gradilište hrpama peska neplanski raspoređenih prema nahođenju nekih nebrižljivih vozača nekih džinovskih kamiona, i dalje prema Crvenom

krstu, na jednu, Auto-komandi na drugu stranu, sve glavne ulice beogradske čuvale su ljubomorno sneg koji je u toku zime stigao da napada. Od Banovog brda i Karaburme do leđenih zmija Dunava i Save, donjih ivica grada, iz kojih se Beograd histerično rasprsnuo u svim pravcima, kroz hiljade malih uličica i ulica, gacao se stazom, samo pre nekoliko dana, dubok sneg što su ga napravile stope Beograđana: male i velike, dužeg ili kraćeg koraka, razmaknutije ili bliže, prešpartale su sve ulice grada, ne preskačući nijednu, ostavljajući za sobom cik-cak sleđene krake velikog živčanog sistema pomoću koga zimski Beograd živi, reaguje, radi. Samo četiri dana pre tog dana, kada sam se, oko tri sata, uzbuđen, ushićen tačkom Razno, vraćao sa sastanka rejonskog komiteta, ljudi Beograda su u ružnim i izgužvanim zimskim kaputima, glava zabijenih u podignute okovratnike, gledajući u zemlju temenom probijali košavu ispred Skupštine i Filipovićeve gvožđare; još je kod Požarne komande bilo opasno prelaziti vetrom uglačanu ledenu ulicu leđima okrenut košavi, podmuklici koja će očas od prolaznika napraviti začuđenu, i uplašenu i zabavljenu, jedrilicu što jezdi tamo gde vetar hoće, a ne tamo gde bi nogati prolaznik želeo. Beograd je, samo četiri dana pre toga dana, pod teškim teretom snega i još težim pritiskom olovnog neba koje prolaznici osećaju na svojim plećima, mada ga ne vide od kuća i sleđene gari u vazduhu, kao neki ogromni medved nepravilnog oblika i slučajne arhitekture, pritajeno i umrtvljeno provodio svoje zimske, dremljive i mračne dane.

I odjednom, kako to već biva u Beogradu, preko noći, dok si rekao puška, proletnja jugovina donesena brzinom košave, možda i na njenim krilima, ošinula je grad svom snagom po njegovim prljavim smetovima, snežnim stazama i zaleđenim olucima. Ceo Beograd se očas pretvorio u sliv malih, žubornih potočića i prljavih, gotovo neprelaznih jezera, u monotono, ali radosno klokotanje oživelih oluka, u uporno kapanje, u šljapkanje i cijukanje jeftinih cipela, natopljenih hladnom i blatnjavom vodom. Dva dana su sa beogradskih krovova uz tresak padale velike gromade zaleđenog i opasnog zimskog tereta, tri dana su gomile snega skorene po površini, vodene i trule iznutra kopnele na asfaltu

kao komad leda u dečijoj šaci, besciljno odolevajući lenjoj toploti ojuženog vetra i neba, četiri dana, samo četiri dana je trebalo proleću da vratove Beograđana izvuče iz masnih okovratnika njihovih zimskih kaputa sa pokidanim zakačaljkama. Kad sam tog jutra pošao na sastanak rejonskog komiteta, kanalizacija je već bila otpušena, voda se povukla sa ulica i besno frkćući kao poražena i osvetoljubiva silnica otutnjala je put mutnih reka u kojima još uvek pliva mnoštvo vodenastih, umirućih santi. Na Kalemegdanu i u Pionirskom parku, u baštama senjačkih vila, u voždovačkim dvorištima iza krivih, prepuklih i krezubih, sivih daščanih ograda, u Košutnjaku i Topčideru, oko Hajdučke česme i Golf-kluba, u Hajd-parku, već gnezdu siromašnih ljubavnica i njihovih nestrpljivih i grubih švalera u nečistim gaćama, u drvorednim ulicama Dorćola, u Profesorskoj koloniji, Bulbuderu, na golom Tašmajdanu oko Markove crkve, u celom-celcatom, velikom, slabo očišćenom, divno svetlom i osunčanom Beogradu, drveće je još golo i suvo pobodeno u vlažnu blatnjavu zemlju. Do pre četiri dana visok i moćan sneg je postojao sve prljaviji, pa je sada uspeo da se sačuva samo na nekom malom ostrvcu travnjaka po kome ne gaze prolaznici, uz ivicu trotoara ili u nezalečenoj rupi na asfaltu kao ružna uspomena na vodenaste, kaljave dane. Već ima suvih delova trotoara što znači da je zima prošla, zanavek prošla, mada prljavi snežni čirevi pod pazuhom mladog proleća tu i tamo još puštaju svoje otrovne zimske tečnosti. Međutim, u svojim kolicima, u svom kožnom kaputu što mi teško i pretoplo stoji na ramenima, vidim, jasno vidim, a i osećam, osećam tako divno, Davide, neću da te lažem, ispunjen bezrazložnim nadama i srećom da je proleće tu, u meni, da su listovi na suvom drveću već pomakli svoje glavice put kore koju samo što nisu probili, da su bledim ljudima i neonduliranim ženama pod zubatim ali sjajnim suncem kaputi već nepotrebni, da će spasti sa njih kao suva zmijska koža sa zeleno olistalih grana.

Ne moraš me upozoravati, jer ja isto tako dobro znam kao i ti, Davide, da je proleće banalna, literarna laž koju nogati već vekovima upotrebljavaju da bi uverili sebi slične u neodoljivost raščenja i ponovnog rađanja. Ne moraš me i ti prekorevati što se uopšte se-

ćam porođajnih napona koje sam, kao trudna krava u stomaku osećao u grudima, dok bih u prolazu, znojav užurban na putu prema kući, zaduvan i srećan, bacao pogled na mališana što tužno korača ulicom vukući za sobom po vlažnom trotoaru sada već sasvim besmislene sanke. Znam i sam sve varke kojima priroda zaluđuje usamljene i uplašene, i sve zamke koje postavlja njihovim nogama. Ali lagao bih te, grdno bih te lagao, što ne smem da činim, kada ne bih priznao da sam žureći prema kući posle sastanka rejonskog komiteta tog dana, doživljavao jedan od retkih trenutaka u kome nesvesni čovek uspeva savršeno da pomiri ono što zna o sebi sa dalekim nagoveštajima onoga što živi nerazumljivo, izazovno i zastrašujuće izvan dohvata njegove svesti.

Jednom rečju sve se, Davide, udružilo tog dana, u tri sata po podne, da me učini srećnim.

Ti, naravno, ne možeš ni pretpostaviti sa kakvim sam uzbuđenjem čekao da se završi diskusija po prve dve tačke:

1. Organizaciona pitanja
2. Prijem novih članova

i da nas sekretar rejonskog, Blagoje, konačno upozna sa sadržajem važnog saopštenja koje je ostavio za poslednju tačku dnevnog reda:

3. Razno

Nije trebalo da nas upozorava na ozbiljnost ove tačke, jer je još na samom početku sastanka rekao da se radi o saopštenju Centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije. Međutim, mada je oglašenje dolazilo sa tako visokog mesta, mada je, znači, drug Tito lično učestvovao u njegovom sastavljanju, možda ga i sam napisao i potpisao, birao reči koje treba upotrebiti, odlučivao koje formulacije treba izbaciti, mada je pismo, dakle, najvažnije i najinteresantnije koje bismo mogli čuti, njegov sadržaj je ipak prevazišao sva naša očekivanja. Sve rejonske komitete partije i SKOJ-a u zemlji i sve forume više od rejonskog CK je obaveštavao o neverovatnom izdajništvu Sretena Žujovića i Andrije Hebranga. Saslušali smo ga koliko zapanjeni, toliko i uzbuđeni, gotovo onemeli pred činjenicom izdaje u forumu tako visokom, od strane ličnosti tako neprikosnovenih. Nije nimalo čudo što sam, žureći se

posle ovog saopštenja kući, gde me je Draga čekala da, kao i svakog dana, prorađujemo marksističku literaturu, mislio sa velikom emocijom, da, Davide, sa zaista velikom emocijom o Žujevićevoj perfidnosti. Bio je, uz Hebranga, prvi iz vrha, koji je otpao neočekivano zbog groznih grešaka, i meni, uverenom da je CK nepogrešiva institucija sazdana od lojalnosti nepodložne ljudskim slabostima, trebalo je nekoliko minuta da ga odvojim od korporativne veličanstvenosti ovog tela i da svoju ljubav prema CK konačno i temeljno razdvojim od mržnje koju sam počeo da osećam prema Hebrangu. Mrzeo sam ga više nego najgoreg grolovskog skota, tog dana oko tri sata, žurno napredujući prema kući. Koja je to perfidnost (reč »perfidnost« prvi put je u tom saopštenju postala deo partijskog rečnika, pa je tako pamtim) morala da bude, mislio sam, kako je on vešt i pokvaren morao biti kada je uspeo da radi za fašističke svinje a da i u ratu i posle njega bude tako blizak Revoluciji, tako istaknuta ličnost u partijskim i državnim forumima! Izdaja vreba na svakom koraku! Bez napora sam se odbranio od intonacije koja je opasno, samo za delić sekunde, nepravilno zazvučala u mojoj sledećoj misli: ako tako visoki forumi nisu imuni od izdaje, kako tek ja moram da budem oprezan u odnosu na svoju okolinu, nesravnjeno manje svesnu od one u kojoj se kretao drug Žujović. O činjenici da ni najviši forum nije imun od velikog, najvećeg zla — nisam razmišljao dalje, već sam se usredsredio na mržnju prema Hebrangu, koja je u meni neodoljivo rasla baš zbog toga što sam potiskivao uvredu nanetu ovim sramnim činom forumu koji je izvan naše procene, jer misli naše odluke, kvalifikuje naše postupke, mera je naše lojalnosti. Uostalom, i sekretar rejonskog, Blagoje, akcenat svog izlaganja stavio je na našu sredinu, na našu budnost. Moramo je povećati, rekao je. Neprijatelj se maskira na sve moguće načine. Revolucija je pobedila, ali on još nije pobeđen. Mislio sam, već znojav i ušmuran od užurbanog okretanja točkova, sa kakvim je bolom, sa kakvim je besom naše rukovodstvo moralo da primi izveštaj o izdaji tih svinja u koje smo se do juče svi kleli. Verujem da im je bilo neprijatno o tome da govore. Verovatno su, utučeni i ophrvani teškim mislima, napustili konferencijsku dvora-

nu vrlo brzo, čim su se dogovorili kako treba reagovati na udes koji se dogodio Partiji. Ako je neko od drugova iz najvišeg rukovodstva rekao nešto što se nije odnosilo na proceduru likvidacije, siguran sam da je govorio o načinu na koji treba iskoristiti ovaj tragični slučaj. Kako bi inače mi bili obavešteni o tome? Mudro i uvek sa konačnim ciljem pred očima, rukovodstvo je odlučilo da ovaj slučaj posluži kao primer. Trebalo je partijske mase, uspavane pobedom revolucije, upozoriti na opasnosti koje vrebaju, sa mesta sa kojih niko ne bi očekivao da će naići.

Još koješta drugo u vezi sa Hebrangom mislio sam dok sam tutnjao, sada vrlo znojav, prema kući, ali sve su to bile ozbiljne misli koje su me intimno pogađale. Zaista. Duboko. Pravo u srce koje je bilo veliko u mojim grudima i pravo-pravcato, još uvek od jednog jedinog, monolitnog komada. Međutim, ja sam ipak bio srećan tog dana u tri sata posle podne. Ne, stvarno, Davide, stvarno srećan, jer vrlo su čudni mehanizmi nogatog prosvetljenja, što ja najbolje znam, jer sam taman dovoljno dugo bio dovoljno nogat da bih danas o tome imao iskustva iz prve ruke. Tog sunčanog, ranoproletnjeg dana, zaista sve se udružilo da me učini nestrpljivo blaženim. Duboko ispod jedne nove mržnje koja je porasla u meni, negde pored uvrede nanesene Centralnom komitetu, koja me je užasno tištala u grudima, uprkos sramote i neverice koja nikada nije prijatna, kliktalo je burno, mada zapreteno, pravo osećanje sreće koja je izazvana upravo Hebrangovim slučajem. Nogati uvek naknadno doznaju da su bili srećni, pa ni ja nisam znao što mi je to u grudima i stomaku tog dana u tri sata posle podne. Pamet ne registruje sreću, jer je suviše gruba mašina, sposobna, vrlo sposobna ali samo za stvari i za osećanja kabastije vrste. Ja tek sada znam, kada je sreća prošla, tek sada shvatam da sam iz Partijinog udesa kao mali nogati pauk pleo svoju sreću jer me je taj slučaj upozorio, naravno, i na opasnosti koje vrebaju sa svih strana, ali i na to da ja ne mogu da izdam, da ja nisam Hebrang, da ja pripadam bez pogovora i zadnjih misli, i da mi je obezbeđena blagonaklonost rezervisana za verne. Nije to prekor tebi, Davide, naš slučaj je drukčiji, ali pošto ti sve pričam, moram ti reći i za nepresušni izvor čiste

sreće koja je u sigurnosti, što čoveku nije data, mada on ponekad, kao ja tog sunčanog podneva, pomisli da je imun od sopstvenih misli i posebnih osećanja.

Srećan što nisam mogao da zamislim okolnosti pod kojima bih mogao da izvršim izdaju i izgubim blagonaklonost rezervisanu za pripadnike, žurio sam tog prekrasnog dana kroz Beograd prema drugom razlogu velike sreće koja me je raspinjala u kolicima i terala da sve brže i brže okrećem točkove. Ni tog izvora sreće nisam, naravno, bio svestan, ali sada znam kako je burno, bolno na najprijatniji način, bilo nestrpljenje sasvim slično sreći koje me je gonilo prema mom sobičku u kome me čeka Draga da joj ispričam neverovatne događaje u vezi sa Žujovićem i Hebrangom. Znao sam već da ću ući u salon sa zabrinutim izrazom na licu koji dolikuje svim komunistima u takvom trenutku. Znao sam da ću malo oklevati pre nego što joj kažem razlog zbog koga mi nije do prorade Staljinovog članka »Trockizam ili Lenjinizam«. Sa malo reči, da bi svaka koju izgovorim dobila na težini i ozbiljnosti, već kako to ja oduvek umem, reći ću joj da je ono što će od mene čuti najstroža konspiracija, ali da se uzdam u njenu izgrađenost i da ću joj zato ipak reći da bi bila u toku događaja. Činilo mi se da je Draga već zasluživala takvo poverenje. Tri meseca je već živela u našoj kući i blagotovni uticaj nove sredine uz moj, svakodnevni trud na njenom teoretskom izgrađivanju učinio je svoje. Mada sam znao da to što živimo pod istim krovom ima svojih prednosti, stalno sam se bojao da naši sastanci ne postanu suviše privatni. Insistirao sam zato da ih održavamo tačno u zakazano vreme kao i pre nego što se Draga doselila. Tačno u tri sata posle podne, svakog dana uključujući i nedelju, dolazila je u moju sobu sa knjigom i sveskom pod njenom, još uvek mršavom dečijom miškom. Ukoliko bi zakasnila, upozoravao bih je na tačnost:

— Kasniš pet minuta. Zašto?

— Izvinjavam se. Zadržala sam se sa Milojem u razgovoru.

— Mogla si Miloju reći da imaš sastanak. On je dovoljno dugo u Partiji da shvati šta to znači. Tačno?

I tako. Draga bi onda skinula cipele, sela na moje kanabe, podvila svoje lepe, dugačke noge već odrasle

devojčice pod sebe, i počeo bi razgovor o poglavlju koje smo pročitali. Bila je vrlo disciplinovan učenik. Nikada se nije dogodilo da ne pročita deo koji bi odredili na kraju svakog sastanka. Uvek je bila u stanju tačno da ponovi o čemu se radi u materijalu. Ne može se čak reći da materijal ne bi razumela. Ona bi tačno shvatila, recimo, da kraj vladavine proizvoda nad proizvođačima može da nastupi tek kada anarhična kapitalistička robna proizvodnja ustupi mesto planskoj privredi, tačno bi razumela da će tek to biti skok čovečanstva iz carstva nužnosti u carstvo slobode. Mene je, međutim, ljutilo što je ona to znala kao što zna i latinsku gramatiku, što ta nova znanja prima i reprodukuje bez strasti, ne kao veru već kao podatke. Meni se makar tako činilo, i zato bih je prekorevao. Ona bi tačno interpretirala Kauckog: »Ako kupim krompira za 100 maraka da ih opet za 100 maraka prodam, ja sam na kraju tačno tamo gde i na početku: ceo proces nema ni cilja ni koristi. On bi to imao samo tada kada bi novčana suma na kraju transakcije bila d r u g a a ne ona na početku.« Draga bi tačno iznela ovaj primer i tačno bi objasnila dublji smisao krompira kao robe. Njoj bi bilo jasno da je razlika koja se u sumi pojavljuje na kraju transakcije ona razlika koja prodavanje krompira čini svrsishodnim u kapitalističkom društvu. Međutim, nju to saznanje nije ispunjavalo vatrom kojom je mene ispunjavalo. A netačno je da čovek može ostati ravnodušan pred kapitalističkim pojavama. Ona ne bi pomislila da upravo razlika koja se pojavljuje između kupovne i prodajne cene krompira dovodi do imperijalističke bestijalnosti zapadnih buržoaskih sistema koji se nalaze pred propašću, a na nama je da tu propast ubrzamo. Zato bih se, pošto je ona sve lepo ispričala, uzvrpoljio na stolici, i besno joj rekao:

— Ante, apud, ad, adversus . . .

i njoj bi bilo jasno koliko je sati.

— Pero, ovo me zaista zanima. Nemoj da si takav!

— Nemoj da si takav! A kakav sam ja to. I kakav bi želela da budem. Kod svog bratića idi pa se mazi, a sa mnom razgovaraj kao što se u Partiji razgovara. Nemoj da si takav. Pazi, boga ti! Pa zar ti ne shvataš da se tu ne radi o krompiru, da to nije onaj krompir koji je skuvala Rozika i koji si ti u slast pojela!

— Zašto nije? Ja mislim da je to baš taj krompir.

— Ma naravno da je to baš taj krompir. Ali to što bi ti taj krompir platila u kapitalizmu tačno dva puta više nego što je proizvođač dobio za njega, i to što bi ona druga polovina (baš ona druga cena o kojoj govori Engels) — otišla tačno u džep nekog kapitalističkog truta koji samo sedi u banci i ubire višak rada ljudi koji krvavo održuju njegov luksuz, ljudi koji su isti kao što smo ti i ja, samo nemaju svest o očajnoj situaciji u kojoj se nalaze — to tebe ništa ne uzbuđuje. Ništa, ama baš ništa ne znači to što si »naučila« ovo poglavlje. Ono se mora zavoleti, Draga, sa njim se mora živeti kao sa svakodnevnim zadatkom. Mi ne možemo biti ravnodušni prema radniku koji u kapitalizmu skapava od gladi. Njegova gladna deca su naša gladna deca. Njegov krvavim žuljevima zarađeni krompir nije neki krompir, već krompir na kome se goje buržuji. Na tu kilu krompira, tačno na nju moraš da misliš kad igraš Kozaračko kolo, pa ti onda neće biti do Baha.

I to Kozaračko kolo bilo je stalni predmet naših razgovora koji se gotovo uvek završavao Draginim suzama. Razvilo se široko i moćno u dvorištu naše gimnazije. Ima ih makar dve stotine u kolu. Sva odeljenja četvrtih i petih razreda skupila su se na prvi sastanak brigade pred polazak na Šamac—Sarajevo.

Jesta jestakoje
Tito zlato moje.

Sve sam to ja organizovao. Ja sam ih skupio tu.

Druže Tito, joj druže Tito, mi ti se kunemo.
Da sa tvoga, joj, da sa tvoga puta ne skrenemo.

Ono »joj« puca kao prangija, kao dve stotine prangija iz dve stotine mladih grla. Ja nisam u kolu, naravno. Sedim u svojim kolicima sa strane, ali se i u meni penje uzbuđenje do grla i tu me boli i muči, jer ne može da izleti napolje kao oduševljeni poklič.

Pavelićka, joj, Pavelićka, rodila majmuna.

I Draga je u kolu. I ona peva. Vidim je svaki put kada prema meni naiđe onaj deo kola u kome se uhvatila između Blagoja, sekretara rejonskog, i Milice, člana rejonskog, koji su došli da prisustvuju prvom sastanku brigade. A kolo postaje sve brže. Onaj grč energije i oduševljenja, koji tera glas da se diže sve više, da postaje sve gromoglasniji, tera i korake u pomamni trk. U početku noge se gotovo leno vuku po zemlji, da bi polako prešle u vrstu još uvek uzdržanog kasa, i na kraju prerasle u divlji galop mladog krda. I što se ogromna, ranjena zmija kola bešnje vijuga po dvorištu naše gimnazije, što su glasovi glasniji, a kolovođe razdraganije, pa im zaokreti postaju opasno nagli i neočekivani, a razvlačenje i hitro skupljanje kola sve burnije — u meni raste kao plima osećanje prave sreće, prave zato što nije potpuna, jer se polako pretvara u nestrpljenje da što pre ostvarimo ono o čemu pevamo u našim pesmama.

Amerika i Engleska-a
Biće zemlja proleterska.

I baš u tom trenutku Draga se ispustila iz kola i došla do mene.

— Nije ti dobro? Sedi tu malo, proći će.

Draga je sela. Kada se kolo završilo otišli smo do rejonskog. Uzbuđeno smo komentarisali miting koji je bio izuzetno uspeo. Hvalili su moj govor. Jasan, ali određen i efektan. Dogovorio sam se sa sekretarom rejonskog, Blagojem, o dnevnom redu skojevskog sastanka četvrtih i petih razreda i pošao sa Dragom prema mojoj kući. Tada još nije stanovala kod nas. Trebalo je da održim teoretski sastanak u okviru mog individualnog rada sa njom.

Draga je već sela na moje kanabe, podvila noge poda se, otvorila svesku sa beleškama — ako se dobro sećam prorađivali smo »XVIII brimer Luja Bonaparte« — ali nije počinjala sa izlaganjem, već se nervozno digla i rekla da bi želela nešto da mi prizna.

— A šta to?

— Meni nije bilo zlo danas kada sam izašla iz kola.

— Nego?

— Nemoj pogrešno da me shvatiš. Ne podnosim tu divljačku muziku. Para mi uši, užasna je, Pero! Ja znam da grešim, znam da nisam u pravu, ali ja volim Baha. Ne znam kako to da ti objasnim. Strašno je primitivna, nekultivisana ta muzika. Ja znam da nisu naši narodi krivi, nego njihova prošlost što im je, kako se kaže, melodic imagination, melodična imaginacija tako siromašna. Pa ipak, ne mogu da se oduševljavam, ta muzika ne može da me uzbudi. Šta da radim, Pero? Kako da se borim protiv tih ostataka mog starog vaspitanja?

Nekoliko trenutaka bio sam nem. Davide, kako sam bio uvređen, kako me je duboko pogodila! Nikakvu razliku nisam pravio između osećanja koje kao vihor zavitla Kozaračko kolo u ludi, mladi trk i osećanja revolucionarne borbene svesti koje me je toliko ispunjavalo da sam se bez ostataka pretvarao u njega. Ona nije napadala Kozaračko kolo. Ona je o meni govorila, ta gospođica koja se vaspitavala na Bahu, i koju sam ja tada već, mada to nisam znao, sasvim kentaurski voleo. Ja sam primitivan, moja osećanja su nekultivisana, moja imaginacija je siromašna. I ja sam hteo, ja sam želeo da Dragu pretvorim u Partiju kako ne bih delio svoju jedinu ljubav! Kada sam se povratio od šoka, nisam počeo da vičem, nisam govorio reči i rečenice, već sam urlao, urlao i pljuvao, pretio i vređao. Rekao sam, toj mršavoj, providnoj devojčici velikih sivih očiju da je bednica, prljava buržoaska svinja, ostatak odvratne prošlosti, religiozna kukumavka, đubre kapitalističko i rođena sestra svog dičnog brata.

Draga je plakala i pokušavala da zaustavi bujicu pogrda koje su mi navirale na usta kao plima ljubomore i pravovernosti, bešnja i razornija zato što je samo osećanje, mutno osećanje koje me je teralo u histeriju, mada mu nisam znao ime. Kao lokomotiva sam se pušio, suze besa su mi vrcale iz očiju, gnev mi se uvećavao, jer nisam mogao da nađem više pogrda u mom, fiksiranom rečniku partijskog aktiviste. Glas je već počeo da me izdaje. Triput sam joj promuklo hripeći rekao da je đubre kapitalističko, dvaput da je buržoaska svinja, imao sam potrebu da makar još pola sata urlam, ali više ni reči ni glasa nisam imao. Ne znam kada je Draga kleknula pored mojih kolica i kako se njena uplakana, izbezumljena glava našla na mojim

grudima. Prenula me je tišina koja je zavladala iznenada u sobi. Ja više nisam vikao. Sedeo sam sa suzama u očima, iznerviran do ludila, u svom kožnom kaputu bled, i polako gladio smeđu kosu te male, providne devojčice u beloj bluzi.

Draga je jecala i stalno ponavljala: »Izvini, izvini, Pero, molim te.« Međutim, kada sam počeo da razumevam šta govori, i kada sam shvatio da je njena glava na mojim grudima, a njena kosa pod mojim prstima, ovoj sentimentalnoj epizodi je bio kraj. Brzo sam se trgao i odvezao u drugi kraj sobe. Draga se digla i još uvek jecajući, sada već mirnije, muvala se ukrug i lomila prste sve dok nije sasvim ovladala sobom. Znao sam da se dogodilo nešto nepredviđeno, za šta Draga nije kriva. Znao sam da sam učinio nešto zbunjujuće, nešto puno posledica, ali nisam znao šta je to. Zujalo mi je u glavi i ušima. Maglilo mi se, bukvalno mi se maglilo pred očima.

— Smiri se — rekao sam joj maksimalno uzbuđen. — Smiri se, Draga. Idi kući i smiri se. Danas nećemo raditi. Sutra ćemo razgovarati o svemu.

Sutra nismo razgovarali ni o čemu. Ni prekosutra. Tek mnogo kasnije, ja bih u afektu, samo u krajnjem afektu, pomenuo Kozaračko kolo, što bi Dragu uvek rasplakalo. Vidim da onda nisam bio sasvim nespreman za život i po tome što o osećanju koje je njenu glavu dovelo na moje grudi, a moju ruku na njenu kosu nisam više razmišljao. Uspevao sam da preskočim tu misao kad god mi se pojavila u pameti. Samo sam uvećao opreznost. To se više nije događalo.

Jeste, Davide, tako je bilo, Davide, ali bilo je tako odavno da bi već mogao da mi oprostiš krivicu koju sam počinio iz gluposti, i glupost koje nisam bio, možda nisam ni mogao da budem svestan. Uostalom, ti znaš kako je bilo sa mnom, a znao si to i pre susreta sa Goranom, pa ti nije smetalo da se pojavljuješ redovno i blagovremeno, ipak dobronamerno, uveren sam, možda roditeljski zabrinut, ali svakako pun lepih želja, svakog petka u mom malom sobičku. Hoćeš li doći za pet dana? Čekaću. I gledaću da ne grešim, jer smatram da moja prisećanja nisu greh, mada te slabije vidim kad god mnogo mislim o svojim nekadašnjim osećanjima i mislima. Zar bi bilo bolje da pred tobom

krijem osećanja koja su mi bila važna dok sam pripadao svetu? Mi smo iznad laži, Davide, pa ti moram, čak i ako ne bih hteo, moram ti priznati da me je i nestrpljenje da što pre ispričam Dragoj neverovatne vesti o Hebrangu, ispunjavalo srećom jer ću moći nešto važno, još nešto što je samo moje u trenutku dok oznojen hitam prema kući, da podelim sa njom, mojom malom, mršavom učenicom, nogu podsavijenih na kanabetu za proradu materijala. Bio sam zadovoljan njom u poslednje vreme, i mislio sam da je već prošla latinsku fazu svog marksističkog obrazovanja. Dok sam ranije radio sa njom dva-tri sata dnevno, sada smo svo slobodno vreme provodili zajedno. Ujutru bi za doručkom komentarisali vesti, na putu do škole govorili bi o organizacionim problemima, a posle podne bi teoretski radili na literaturi. Ni veče nije bilo izgubljeno ukoliko ne bismo učili za školu: odlazili bi ili na neko predavanje na Kolarčevom ili Radničkom univerzitetu, u pozorište ili bioskop da bi na povratku kući još malo diskutovali o problematici koja izrasta iz umetničkih ostvarenja, ili problematici koju je izložio predavač. Međutim, znao sam da nije samo to uticalo na Dragin nagli razvoj. Bitno je bilo što se preselila u našu kuću. Ako nije bila sa mnom, a najčešće je bila, ona je provodila vreme u Blagojevom ili Milojevom društvu, što je za nju, bez ikakvog neposrednog revolucionarnog iskustva moralo biti od velike koristi. Znao sam da joj Miloje ne govori o problemima partijnosti ili o ulozi ličnosti u istoriji. Međutim, njegove priče o hvatanju poslednjih četničkih bandi na teritoriji Kosmeta, o prelazu preko Neretve, o tragičnoj smrti mitraljesca, Ljube Sokoćala u Trećoj neprijateljskoj ofanzivi, bile su, po mom uverenju, u toj fazi rada sa Dragom možda i važnije za nju nego čista teorija kojom smo se nas dvoje bavili svakog dana od tri do pet posle podne u mojoj sobi. Nije čak bilo potrebno, činilo mi se, da Miloje priča neke konkretne poučne priče. Bilo je dovoljno da priča kako su jeli, kako su se skrivali, kako su maršírali po snegu i bespuću, kako su gladovali i pasli travu, bilo je, činilo mi se, dovoljno da Draga vidi kako Miloje sedi, kako traži da mu se doda so za stolom, pa da shvati šta je naša Revolucija. Miloje mi se činio kao Revolucija it self. Milo-

jeva bliskost ili udaljenost od ciljeva i ideala Revolucije ne može se meriti isto kao što se ne može meriti Revolucijina bliskost ili udaljenost od Miloja. Oni su jedno. To i sada mislim. Tako je to i sada. Krene li Miloje malo napred, natrag, levo ili desno, znači da je krenula i Revolucija u tom pravcu. Znao sam to. Miloja sam retko viđao, ali sam tačno znao šta se događa sa njim zato što sam znao što se dešava sa našom Revolucijom, čiji sam deo hteo da postanem. Znao sam da nisam postigao onaj stepen identifikacije kojim Miloje može da se pohvali — bio sam tek u rejonskom komitetu — i zato mi je bilo tako drago što Draga može u intimnom društvu sa Revolucijom, tako reći tête á tête sa njom, na samom izvoru da dozna ono što sam se ja trudio da joj objasnim. Nadao sam se da će, zahvaljujući ovim povoljnim okolnostima i njenoj mladosti — bilo joj je šesnaest godina, i izgledala je sasvim kao devojčica — uprkos njene prošlosti uspeti da postane naš čovek.

Priznajem, mada crvenih ušiju, priznajem, Davide, da me je beskonačnom srećom, pod toplim, uzbudljivim, nadražujućim proletnjim suncem ispunjavalo saznanje da ću je samo za nekoliko trenutaka naći na kanabetu, nogu podavijenih poda se, moju malu partijsku drugaricu — šta tu da krijem — moju veliku, veliku ljubav. Bilo je već prošlo pola četiri kada sam ušio u svoju sobu. Prozor je bio širom otvoren. Dragine knjige su na kanabetu, ali nje nema. Soba je preplavljena blagom, mekom toplotom sunca, omamljujućom kao miris kuvane rakije. Draga me je očigledno čekala. Mora da je otišla samo pre nekoliko trenutaka, pretpostavivši da sam se zadržao na sastanku i da neću skoro doći. Prvi impuls mi je naravno bio da odem do njene sobe i da je pozovem, ali ipak sam se malo kolebao pre nego što sam krenuo. Za trenutak sam zastao i nisam mislio, ne, samo sam se malo pokolebao, samo sam za trenutak zastao ne misleći zašto zastajem, jer nisam smeo da znam razlog koji me je, samo za trenutak, zaustavio i sprečio da odmah poletim prema Draginoj sobi sa svojom velikom i uzbudljivom novošću. Nikoga nogati ne mogu tako dobro da slažu kao sami sebe. Kako sam ja lagao, Davide, kako ja sebi ništa nisam priznavao! Ima sigurno i sada mno-

go stvari pod suncem koje su daleko od mog razumevanja, ali onda!

Zastao sam za trenutak, pre nego što sam pošao iz svoje sobe prema Draginoj, jer sam se setio da bi Draga, u svojoj sobi, misleći da neću doći i da tog dana nećemo proraditi marksističku misao, da bi Draga, s obzirom na sve te okolnosti koje su mi sevnule kroz glavu, mogla da bude u negliżeu. Naravno, ne bih ja banuo u njenu sobu. Pozvao bih je prvo, prvo bih kucnuo na vrata, sigurno ne bih otvorio pre nego što mi ona kaže da mogu ući. Međutim, kada sam to isto učinio nekoliko dana ranije, Draga se nije odazvala glasom na moje kucanje, nije pitala ko je i šta hoće, već je skočila iz kreveta i odmah odškrinula vrata, sasvim malo, tek toliko da bi proturila glavu prema meni, sigurna da to ja kucam. Iako su vrata bila sasvim malo otvorena, tek odškrinuta u stvari, tako da je samo njen nos virio kroz uzani otvor, ja sam ipak, slučajno jer se tako podesilo, video njeno golo mršavo ramence i čvrstu, nabreklu dojku ispod kombinezona od žute svilaste materije. Eto, to je bio razlog koji me je za trenutak zaustavio na pragu moje sobe a da ja nisam znao šta me je zaustavilo. Bojao sam se da opet ne vidim njeno belo ramence i svilasti kombinezon, da opet ne vidim njenu glavu, razbarušenu kosu što me je, onako razbarušena, ne znaš ti kako, kao što ni ja nisam znao zašto me je zbunila i uznemirila.

Međutim, nestrpljenje da Dragoj ispričam fantastični slučaj Hebrang, da sa njom prokomentarišem pitanje budnosti, da joj objasnim kakvi zadaci stoje pred nama u vezi s tim, bilo je jače od strepnje koju ni samom sebi nisam priznavao. I ne pomislivši čestito da ću opet doživeti uznemirenost koju sam uspevao da zabašurim u pamćenju, i ne prizvavši, u stvari, u sećanje sliku Dragine čiste, smeđe kose, raskuštrane nad njenim sivim očima i prozirnim liščem, već sam zujao prema njenoj sobi zaboravljajući čak i da sam se trgao nekoliko trenutaka ranije, da postoji nešto što me je zadržavalo za delić sekunde na pragu mojih vrata. Prolazeći kroz ovaj salon, čini mi se baš tamo pored one komode, koje tada, naravno, nije bilo tu, i drugi put sam zastao, Davide, ili, možda, nisam zastao, ali je nešto u meni pošlo kao da će da zastane, nešto što

danas otkrivam i što znam da nije bio strah, nije bila strepnja da će me kroz odškrinuta vrata Dragine sobe udariti u oči njeno ramence i njena sikica ispod žutog kombinezona. Osiromašeno mi je sećanje, Davide, jer mi misli kojih se sada sećam nisu bile jasne u trenutku u kome sam ih mislio, ali uveren sam, znam pouzdano danas ono što nisam znao zastajući u salonu: sa velikom sigurnošću se sećam malog, krvavog traga zadovoljstva, crvenog izazova u dnu stomaka, vatre u slepoočnicama, koja me je — uprkos straha da ću toplu i snenu, razgolićenu devojčicu videti ponovo raskuštranu u kombinezonu — ipak privlačila, gonila da idem dalje zato što sam želeo, zbog čega sam i zastao, još jednom da osetim ono isto zbunjeno treperenje, ono isto upozorenje na opasnost koja ne ubija već samo preteći zrači sa praga Dragine sobe. Dakle, čak iako sam zastao u ovom salonu, koji je tada bio sasvim drukčije nameštен, čak iako sam se zamislio za trenutak obilazeći veliki pisaći sto, prekriven na sto mesta izgorelim somotskim čaršavom — uveren sam danas da sam zastao licemerno. Ja sam išao da vidim Draginu tek propupelu, nabreklu sikicu, mada je to bila poslednja stvar koju bih sebi tog trenutka mogao da priznam. Međutim, sada mi je to tako jasno, tako je sigurno da sam morao da želim da vidim moju mršavu devojčicu u žutom kombinezonu još jednom snenu i razbarušenu, da pretpostavljam, mada ne mogu sa sigurnošću tvrditi, da sam i na Hebranga zaboravio prelazeći rastojanje između njene i moje sobe. Nominalno, ja sam još uvek išao put njene sobe zato da bih joj ispričao neverovatan slučaj Hebrang, ali da sam išta znao o sebi u tom trenutku ja bih znao da je još na pragu moje sobe Hebrang postao samo dobar, vrlo dobar izgovor da se nađem na pragu Dragine sobe. Kap crne krvi koja se još na Crnom vrhu spustila na dno mog sakatog tela, do vrha ispunjenog čistim revolucionarnim osećanjima, danima, satima i nedeljama, mesecima i noćima, rastvarala se i bojila tamno izvorsku čistotu moje predanosti. Sa pravom nebrižljivošću i zaslepljenošću nogatih, verovao sam da kapi nema, i bio srećan baš tog dana jer me je Hebrangov slučaj podsetio da sam sav revolucija i odanost, i da za druga, posebna osećanja u meni nema mesta.

I zato, mirne savesti, mada veoma uznemiren, nastavio sam put prema Draginoj sobi. Pokucao sam na vrata vrlo stidljivo, samo jedanput, ali toliko tiho da Draga to nije morala da čuje. Mogla je pomisliti da neki, nekim čudom ohrabreni miš grebe zubima prag njene sobe. Mogla je poverovati da je to neki glupavi opnokrilac, zasenjen bleskom stakla, udario u okno njenog prozora. Mogla je jednostavno da ne obrati pažnju na to slabo i uplašeno kucanje, pa sam zakucao još jednom jače i energičnije. Nekoliko puta. Možda sam zakucao samo dva puta, ali sigurno sam zakucao dovoljno snažno da ona čuje kucanje, čak iako je zaspala. Odazvala se posle male kratke pauze:

— Ko je?

Glas joj je zvučao sneno i preplašeno. Bio sam siguran da sam je probudio. Bio sam, u stvari, siguran da nije u svojoj beloj bluzi, i saznanje da joj je rame golo i da su joj grudi nabrekle, da pored one dojke koju sam video na kratak trenutak ispod žutog svilenog kombinezona stoji druga, isto tako obla i čvrsta na njenom mršavom telašcu — prošlo je kroz mene kao električni šok. Mora da mi je glas bio promukao, mada sam učinio ogroman napor da ga kontrolisano ispustim iz sebe, kada sam rekao, progutavši prethodno pljuvačku:

— Otvori! Ja sam.

Svojih misli i pravih osećanja veoma slabo se sećam. Moram danas da ih rekonstruišem, jer se sećam samo činjenica, jer su samo činjenice imale nekog značaja u mom životu. Zato se i ne sećam tačno šta sam osećao i mislio kada sam, promuklim glasom (a činjenica je da je bio promukao, toga se sećam) rekao (pošto sam progutao pljuvačku koje se sećam tako živo kao da je još i sada u mom grlu):

— Otvori! Ja sam.

Međutim, to što sam rekao: »Otvori«, a ne samo »Ja sam«, to što joj nisam rekao jednostavno: »Dođi kod mene, imam nešto važno da ti pričam«, ili, još prostije: »Dođi, kada se spremiš«, ili već tako nešto — jasno govori da sam još pred vratima želeo da ih ona otvori, ne zato, naravno, da bih ušao unutra, nikako zato da bih ostao sa njom golog ramena i prekrivene oble dojke, ali ipak da bih video njenu razbarušenu glavicu, da bih osetio onaj strah, ono rasturanje utrobe,

onaj intenzitet koji me nosio kentaurskim točkovima sve dalje i dalje — priznajem, Davide, ali tako je bilo — sve dalje i dalje od moje prave prirode.

Posle male pauze, vrata su se odškrinula, malo, sasvim malo, još manje nego prethodni put, i Draga je promolila nos, skrivajući sve ostalo iza vrata. Samo sam njen nos video, i deo čela, i pramen raskuštrane kose, i mali, sasvim mali deo golog ramenca, tako mali, da na osnovu njega nisam mogao reći ni da li ima kombinezon na sebi, ili je sasvim gola. Da bih mogao da kucam, nisam stao licem prema vratima, već sam, kao i uvek, iskrenuo kolica bokom kako bih im bio bliže. I to je razlog što sam pored Draginog ramena, kroz usko otvoren prorez vrata, video u pozadini i jednu veliku, moćnu, golu — Milojevu guzicu na Draginom krevetu u suprotnom uglu sobe.

Viđenje Milojeve guzice trajalo je vrlo kratko, možda sekund, možda dva. U prvom trenutku video sam samo da je gomila belog mesa u suprotnom uglu sobe — guzica. Zatim sam shvatio da je muška guzica. Nisam, naravno, u tom trenutku video moćne i tvrde guzove i dlakavu floru koja je izvirivala iz proreza zakrčenog mesom dve velike polutke. Tačnije rečeno i video sam i nisam video sve te detalje. Imao sam vremena samo da vidim celinu, a tek kasnije, verovatno, setio sam se da je posednik guzice ležao porebarke okrenut prema zidu, da je imao skupljena kolena, i zato isturenu guzicu prema meni, odnosno vratima na koja sam zakucao kao glupavi opnokrilac privučen bleskom vatre. Moj otac je ležao okrenut prema zidu, velikog, a moćnog dupeta nekako podsmešljivo isturenog unazad, ali se digao na lakat desne ruke, tako da sam, pomerajući, u poslednjem deliću sekunde pre nego što će mi Dragina kosa zakloniti vidik, moj fascinirani pogled nagore, video Milojevu glavu okrenutu prema vratima. Bele kože već podstavljene naborima sala, iskrivljen kao spirala, budući da je telo okrenuo u jednom, a glavu u drugom pravcu, Miloje je delovao kao velika mrcina. Naravno, sve ja to nisam znao. Ništa ja nisam znao u tom trenutku. U tom trenutku ja sam samo video.

— Šta hoćeš? — pitala me je Draga.

Da sam u tom trenutku znao šta hoću, ili makar da sam znao šta sam video, da sam u tom trenutku bilo

šta znao ili bilo šta video osim zbunjenosti u njenim očima, da sam bilo šta osećao osim uništavajućeg plamena u slepoočnicama, ne bih sigurno rekao:

— Hteo sam da ti pričam o Hebrangu. Dođi — rekao sam, i još sam rekao, i to posle pauze, što mi danas mnogo pomaže da rekonstruišem svoje emocije, rekao sam još — ako možeš — glasom slomljenim, već u tom trenutku dikcijom mrtvog čoveka, mada ću tek kroz nekoliko desetina sekundi umreti. Još pre nego što je izgovorila:

— Odmah ću,

— očiju koje su gađale oko mojih, zatvorila je vrata. Još nekoliko nesvesnih, dugih sekundi nastavio sam da gledam u njih, još uvek ne shvatajući šta sam video kroz prozirno Dragino lice, skrivene sive oči i pramenove razbarušene kose. Tek tad, buljeći tupavo u zatvorena vrata pred mojim nosem, video sam prvo kako se polako otvaraju, da bih kroz njih video veliku belu guzicu, zatim shvatio da je guzica muška i da pripada mom ocu Miloju, da bih na kraju video i njegovu iskrivljenu trupinu i glavu okrenutu prema vratima, kao da je slici trebalo vremena da stigne do mene sa neke udaljene, neverovatne planete.

Ranoproletnju toplotu tog dana, u stvari, Davide, treba shvatiti vrlo uslovno. Tačno je da je sunce sijalo i da su oluci klokotali, ali baš ti varljivi znaci leta koje će nastupiti, namamili su nogate da otvore svoje prozore i da puste prividno topao vazduh u svoja zagušljiva obitavališta. Iako se vrlo slabo i mutno sećam povratka do svoje sobe, dva detalja su se živo urezala u moje pamćenje, u stvari tri, mada za treći nisam siguran da je vezan baš za taj trenutak. Sećam se da su u salonu prozori bili otvoreni i da je bio ispunjen hladnim, prohladnim, ili, najpreciznije rečeno, svežim vazduhom koji je u stvari prijatno prianjao uz moje vrele slepoočnice. Zatim se sećam sebe u kolicima pored pisaćeg stola: hvatam se rukama za njega i tako se vučem kroz prostor, uz pisaći sto, umesto da normalno okrećem točkove svojih kolica. Vrlo je verovatno da za prelazak kroz salon i za put od Dragine do moje sobe mogu da vežem još jednu uspomenu. Jednom sam sigurno, a verovatno je to baš tada bilo (nije, u stvari, isključeno ni da sam sanjao), jedno dva metra desno

od ovih vrata, tamo gde je sada ona velika fotelja otprilike, ne znam, u stvari, zbog čega, sišao iz kolica i nastavio da se vučem na rukama. Vrlo je verovatno da sam to uradio baš tada, vraćajući se ispred Draginih vrata. Sišao sam iz kolica i počeo da se prebacujem metar po metar unapred kao što, uostalom, uvek činim kada se ne vozim u kolicima. Izbacim ruke unapred, zaljuljam svoju trupinu i prebacim je iz zadnjeg u prednji položaj. Zatim sednem na podavijene patrljke, istegnem se unapred koliko mi dužina ruku dopušta, i ponovim prebacivanje. Da li sam tada sišao iz svojih kolica i da li sam na rukama stigao do moje sobe? Ako je to tada bilo, Davide, nisam li već tada, mada nesvestan svojih postupaka, osetio prirodan poriv da svoje kentaurske točkove, potomstvo, život, Revoluciju, Dragu, budućnost, Miloja, svet, stavim pred nemušti oltar hrama koji sam ti podigao u mom ispražnjenom srcu? Ne znam. Zaista ne znam. Možda sam bez razloga napustio kolica i počeo da se vučem na svojim, kožom postavljenim patrljcima, u svom kožnom kaputu, mali, mršav, bled, sluđen vatrom u slepoočnicama i prazninom u glavi.

Sa sigurnošću se obnavlja lanac slika u mojoj memoarskoj dvorani, posle prekida, tek u sobi. Sedim na zemlji, naslonjen leđima na ivicu kanabeta. Ne plačem. Suze mi besno izleću iz očiju i vrcaju na sve strane. Ne mislim ništa. Apsolutno ništa. U desnoj ruci mi je. Tada još nisam znao da je neuobičajeno velik i čvornovat. To su mi znatno kasnije objasnile žene. Velik i čvornovat, prepun nabreklih vena, crvene glave sa velikom rupom na jajastom temenu, boli me i peče u ruci. Ja nisam onanisao. Nisam ritmički i sistematično skidao i navlačio njegovu kožnu futrolu. Ja sam ga kinjio. Stistao sam ga koliko mi je snaga šake dozvoljavala, udarao sam ga stisnutom pesnicom, zabadao u njega nokte, tako da je bio sav ulepljen krvavom spermom. Dva puta je iz otvora na njegovom temenu izleteo rafal žućkasto-bele, smrdljive sluzi, ali on je nastavio da stoji tvrd kao kremen i uspravan kao spomenik ljudskoj budućnosti. Patrljci i tepih ispred mene bili su umrljani spermom, lice mi je bilo vlažno, kao okupano kapima besnih suza koje dobrih pola sata nisu tekle, već su se ot-

kidale iz mojih očiju. Otpuzao sam do malog pisaćeg stola u uglu sobe, stavio kitu na ivicu stolice, uzeo mermernu mastionicu i počeo njom da udaram po njenim veličanstvenim, čvornovatim razmerama, tada još savršeno nesvestan kitinih čari. Bila je sva krvava i natekla kada sam konačno ostavio mastionicu i konačno, počeo da plačem. To sada više nisu bile suze koje frkću kao besan konj, već zaista plač. Plakao sam kao malo, petnaestogodišnje dete. Prvi put sam plakao kao dete.

Divlji kentaur na moćnim točkovima do tog trenutka, postajao sam nešto toliko različito od svoje kentaurske, nogate sabraće, da sam morao prividno da zadržim njihov oblik. Da sam postao bilo šta drugo, ne bih mogao toliko da se razlikujem od njih. Još samo pre nekoliko trenutaka sličan mnoštvu iz ogromnog kentaurskog čovečanstva, predvodnik antropoidnog krda, koje u divljem trku, opijeno životom, lomi krhke privide prepreka koje vekovima zavaravaju nogate, kao Zevsov oblak Herinog obličja mog besnog i pustog deda Iksiona, ili pelionske kobile mog nogatog stvaraoca Miloja — osetiću vrlo brzo kako se nadvisujem nad krdo pronicljivošću izdvojenog iz mnoštva, kao jedini mudri i mirni jedini besmrtni kentaur među kentaurima, kao onaj tragični Kiron, jedina individua koja je kao iskra sevnula iz nogatog kentaurskog topota. Besmrtan još uvek, još uvek u zamahu koji je kotrljao moje kentaurske točkove ka cilju, ja sam već osećao u svojim plećima otrovnu Herkulovu strelu koja će me ljudski grozno tištati sve dok, u strašnim mukama, ne uspem da zamenim svoju besmrtnost za smrtnost onog sa kavkaske stene. Zašto je on pošto-poto na svojim nogama želeo da dospe do Olimpa? U tom trenutku još uvek večit, ali večit sa Milojevom strelom u plećima, sa neizdržljivim bolom u mojim kentaurskim slepoočnicama, a još uvek ne dovoljno mudar da bih se, kao Kiron, oslobodio bola odričući se života, nemirnih kentaurskih nozdrva koje su se još nadraženo širile od mirisa prčevine u Draginoj spavaćoj sobi, postajao sam učenik Artemide i Apolona, Kironov izravni potomak.

Baš tu, na tom mestu, i upravo u tom trenutku s opuštenom, krvavo umazanom kitom u rukama, os-

lepljen suzama, napravio sam prvi korak u mnoštvu koraka koji će me izvesti iz blesavo žustre, glupo zadovoljne, smešno samosvesne svite tupavka Dionizija, koja evo već milenijumima, korača po drugom putu na kome je od jedne obične jednoćelične strukture postao jedan Marks na opšte zadovoljstvo i sreću nogatog čovečanstva. Nisam još znao, ali već sam živo osećao da ću tom aktivnom soju dati svoju besmrtnost sa otrovnom strelom u plećima; i strelu i večnost daću nogatima koji će večito, uz nadčovečanske napore, velike žrtve, samopregor nogatih masa uspevati da regenerišu džigericu kako bi večiti orao večito mogao da doručkuje svoju najomiljeniju hranu: ljudsku džigericu na kavkaski način. Daću mu oberučke svoje kentaurske noge da lakše i brže nosi svoju veliku guzicu u lepšu budućnost, a ja ću miran i mudar sačekati ono do čega će nogati doći, trčeći svoju kentaursku štafetu od mladosti do starosti, od vremena do vremena, iz smrti u smrt.

O, Davide, koliko mi je vremena trebalo da shvatim nogatu glupost mog kentaurskog stanja i da se setim, konačno da se setim obećanja koje sam nesvestan njegovog značenja onda dao u opuzenskoj bolnici tebi, mom učitelju, Apolonovom i Artemidinom magu. »Shvatiću«, rekao sam onda prosvetljen svojim pravim poreklom za koje još nisam znao i osećanjem budućnosti u kojoj ću tek otkriti prirodu nogate zaslepljenosti.

Ta zaslepljenost ne zna za meru i granicu, nogati ne pokušavaju da ih odrede već slepilo zovu dalekovidošću, i tek njoj postavljaju daleke i privremene granice. Po cenu vlastite džigerice prekidaju svest o ograničenosti svoga postojanja da bi taj prekid nazvali voljom za život, za produženje, za samoodržanje. Znam, Davide, veruj mi, da znam sada to. Dođi, molim te, opet, dođi i pre petka da mi protumačiš tvoje postojanje. Zar misliš, zar zaista misliš da mogu da živim potpuno sam? Sam protiv svih? Skromno priznajem da sam ponešto shvatio. Priznaj i ti da se trudim. Mudri Kiron, svetojovanski i mučenički nadnesen nad nogato kentaursko pleme, bez ljutnje sam shvatio, veruj mi, da je kentaurska životna štafeta večitog produženja života misterija bez misterije, pro-

cesija gluposti u kojoj se voljom bez svesti trenutno odlaže konačni cilj koji je u svakom slučaju smrt. Sa splasnutom kitom u rukama, suvih i vrelih očiju, još uvek u kožnom kentaurskom kaputu, još onda sam bio na putu da shvatim taj mukotrpni hod čovečanstva od amebe do Marksa, taj panično užurbani trk ka cilju, to uporno svakodnevno obnavljanje delova džigerice koju u toku noći pojede orao, to dnevno samouništavanje trenutaka sadašnjosti u interesu budućnosti čiju samouništavajuću prirodu nogati neće da otkriju već, trčeći kentaurski ražesteno prema njoj, beže od svesti o konačnosti. O, sa kakvim sam zadovoljstvom već tog trenutka bio podsvesno spreman da svoju besmrtnost ponudim nogatom Miloju i Dragoj, tom uplašenom pelionskom ždrebetu i Melionu koji su sa paničnom životnom voljom upravo pravili Gorana iz sluzi udruženih gluposti i besvesti. Trebalo mi je još nekoliko godina dok sam pronikao u mehanizme nogatog kukavičluka, dok sam u njihovoj borbi za život i samoodržanje otkrio vrhovna merila nogate nesmelosti, a u njihovom nagonu, za takmičenjem i suprotstavljanjem sagledao dečije naivne oblike bežanja od svesti o vlastitoj situaciji.

Gledajući Dragu kako elegantno otvara vrata svoje crvene »Floride« i propušta Tankosavu na zadnje sedište, kako seda za volan i naginje se da otvori vrata sa druge strane, gledajući je kako je diskretno zabavljena paljenjem motora da ne bi primetila da ja ličim na debelu, usopljenu kornjaču dok se uvlačim sa svojim patrljcima na njena četiri kentaurska točka, bez strele u plećima, ali otrovan znanjima kojih su se nogati odrekli — čudi me da sam, gledajući tu elegantnu i efikasnu damu, nezamenljivog referenta u INTEKS-u, tu negovanu omicu sa brižljivo napuderisanim boricama oko očiju i usana — uopšte mogao da pomislim na onu preplašenu, sluđenu devojčicu mršavih dečijih ramena, velikih sivih očiju, koja se, ni sama ne znajući kako, odjednom našla okovana paukovom mrežom mojih škorpionskih principa, dečačkim plamenom moje nogate ljubavi, koju je, verovatno, za razliku od mene, primećivala, ali koju često nije razumela ni razlikovala od mržnje. Postoji li uopšte neka veza između ove dame u crvenoj »Floridi« i one male devojčice, same i sluđene, do juče sapete u električnu mrežu moje histerije, odjednom pritisnute odozgo teškom guzicom mog oca Miloja, raščerečene, krvavo ranjene njegovom nemilosrdno krutom, smrdljivom, fiđelovačkom muškošću. Šta je Draga mislila dok je, mala i uplašena, podnosila na sebi teški teret Milojevog zahuktalog posla? Ne znam. Ne znam ni sada, još manje sam znao onda kada o Dragoj nisam mogao da mislim, onda, u ono staro kentaursko vreme, kada nisam znao da ona postoji i drukčije, ne samo kao potmula bol u mojim plećima, kao nesnosno žiganje u mojim patrljcima. U mučionici moje sobe, za vreme naših teoretskih sastanaka koji su se još jedno vreme nastavili, Draga više nikada nije skinula cipele da bi podavijenih nogu sedela na kauču. Dolazila je još nekoliko puta samo. Nikada, naravno, nismo nijednu reč rekli o Milojevoj guzici. Dupe mog oca Miloja, koje sam ja vizionarski otkrio još u Fiđelovcima, još u trenutku u kome sam se sa strahom u očima izdvajao iz opšteg postojanja u nešto sasvim drugo i usamljeno, to moćno dupe našeg Iksiona, nikad pominjano dupe druga Miloja, stajalo nam je, međutim, oboma, dok je ona pokušavala da objasni razloge građanskog rata u Francuskoj, svom širinom svojih razmera u grlu.

Ne sećam se kako smo prekinuli sa našim izučavanjem marksističke misli. Znam da smo održali još samo nekoliko sastanaka, najviše tri-četiri. Teško mi je, vrlo mi je teško, Davide, da se setim šta sam zaista osećao i kako sam obrazlagao svoje postupke tih dana u kojima se sa treskom rušila velika građevina laži koju su zidali oko mene, uz svesrdnu pomoć kentaurskog krda, dok od zgrade i od sreće što pripadam, nisam video nebo iznad sebe. Veruj mi, Davide, da ne izmišljam već da se zaista mnogo čega jednostavno ne sećam. Neću, zaista, neću bilo šta da prikrijem od tebe. Veruj mi da sam dopustio ovim uspomenama da zaigraju svoj smešni ples preda mnom samo zato da bih te uverio kako o njima — vidiš li moje oči sada? — mogu ravnodušno i superiorno da mislim. Divno nepomičan u sedištu Draginog automobila koji juri ostavljajući ipak mene nepomičnog i stabilnog u prostoru i vremenu, mogu sve da ti pri-

čam. Zato što hoću, Davide, samo zato što hoću, a ne, kao ranije, zato što moram, misliću o Draginom prozoru, da bih doznao kako nijedan prozor na svetu i nijedan prizor koji prozor može da otkrije, ne stiže do mene usamljenog, ali bezbedno podignutog nad malu metalnu jabuku zemljine kugle.

Gledao je na zadnji deo dvorišta. Visoko je iznad zemlje, ali nasuprot prozoru, udaljen jedva tri metra, u njegovoj visini, nalazi se betonski plato preko koga se kroz zadnju kapiju ulazi u garažu, u ono vreme prepunu UNRA sanduka i kartonske buradi od mleka u prahu i kakaoa. Plato nasuprot Draginom prozoru bio je ograđen žičanom ogradom (sada je srušena, kako bi i kroz prednju kapiju moglo kolima da se dođe do garaže). Ograda je bila gusto obrasla u bršljan. Još nismo ni prestali da prorađujemo marksističku misao, Draga je, splašena i ranjena devojčica, prozirna gotovo koliko i njen budući sin, još dolazila kod mene na časove revolucije, kada sam otkrio da mogu dobro sakriven iza bršljana da slušam sve što se događa u njenoj sobi. Vrlo retko bih nešto video. Ograda obrasla u bršljan, skrivajući mene gotovo savršeno nije prečila da vidim prozor i onaj deo sobe koji je prozor otkrivao. Međutim, onda kada me je najviše zanimalo da vidim šta se događa u sobi (priznajem, otvoreno priznajem, vidiš, Davide, da priznajem), Draga je spuštala roletne. Nekoliko puta sam video Miloja golog, uokvirenog u ram prozora, kako diže roletnu u tišini koja bi usledila posle dahtanja u sobi. Samo jednom sam video Dragu. Nije spustila roletnu na vreme, a Miloje je tog dana bio nestrpljiv, tako da sam video posle kako je promakla gola golcijata, od kreveta do stočića na drugom kraju sobe, i natrag, donoseći Miloju cigarete koje je tražio. Istini za volju, po tome što je Miloje rekao hvala, i što sam zatim čuo kresanje šibice, znam da se vratila od stočića do kreveta, ali nisam video svojim očima kako se vraća. Zatvorio sam ih kao čovek koga je iznenada suviše svetla udarilo po zenicama, kao dete koje stavi dlanove preko lica kad vidi kako mu se približava opasnost. Iz svoje romantične osmatračnice, obrasle u gust bršljan, ja sam mahom slušao, jer mi se to činilo veoma važno. Ranjen duboko strelom ko-

ja se, prošavši kroz moja pleća, zaustavila u srcu, dolazio sam na slušanje kad god bih video Miloja da odlazi u Draginu sobu. Svojom sopstvenom rukom okretao sam otrovnu strelu puštajući da mi rana odvratno slini i krvari, jer sam mislio da mi je dužnost da bdim nad Dragom. To što se njoj dešavalo bilo je tako strašno i gnusno, da sam ja očekivao još gnusnije, još strašnije stvari. Verovao sam da će se one neizostavno dogoditi i zato sam želeo da budem prisutan i da joj priskočim u pomoć. Tek kada je budem spasao tog novog, još goreg zla koje joj se sprema, ona će shvatiti šta je u meni izgubila. Spustiće mi uplakanu glavu na grudi, a ja tada neću prestati da je gladim po njenoj mirnoj, smeđoj kosi.

Čekajući na taj trenutak, ja sam danima slušao samo dahtanje i po neku retku reč.

— Lezi, mala — rekao bi Miloje još s vrata, naviknut da štedi reči.

Pretpostavljam da bi Draga odmah legla, pošto nikada nisam čuo da je nešto odgovorila. Ili:

— Oreni se — rekao bi Miloje, i ja sam iza svog bršljana idiličnog izgleda, prosto video kako se ona poslušno okreće. Posle te komande, vrlo često sam čuo Dragu kako pušta krike koji nisu nimalo ličili na Milojeve uzvike zadovoljstva, već pre na krike bola, kao da joj neko skida ulepljeni zavoj sa rane ili čupa dlaku iz mladeža.

Gonjen neizdržljivim tištanjem rane, u tim trenucima jedva sam se uzdržavao da ne uletim u Draginu sobu i prekinem to strašno mučenje. Zaslepljen suzama, prstiju zabijenih u gust bršljan, glave do bola čvrsto pritisnute uz žičanu ogradu, nisam tačno znao na koje mučenje mislim i ko je mučeni, a ko mučitelj. Nisam bio načisto treba li svoje ili Dragino mučenje da prekinem zato što postaje neizdržljivo, ali mi je bivalo jasno da nešto moram preduzeti kako bi se mučenje prekinulo. Kada sam, posle izvesnog vremena, već napamet znao redosled zvukova koji će dopreti iz sobe, sa paničnim nestrpljenjem sam očekivao da Miloje kaže:

— Ajde, mala! — ili
— Kreni, lepotice!

— jer sam znao da je sada blizu kraj mučenja koje je postajalo tako intenzivno da ga duže ne bih mogao trpeti. Odlazio bih ali tek tada, nikada ranije, u svoju sobu i satima ječao na svom kanabetu kao u košmarnom snu iz koga, uprkos strašnih iskustava ne mogu nikako da se probudim, mada sam polusvestan da je to jedini i relativno jednostavan izlaz iz mučionice.

Prvi put mi se obznanilo, kao neverovatno otkrovenje, mada sam, naravno, znao da je roda ptica kao i svaka druga, da iz tog Milojevog i Draginog dahtanja i kričanja može da se rodi dete, kada sam jedno poslepodne video Dragu kako bleda, klecavih kolena, ulazi u kuću oslonjena na Blagojevu ruku. Nije se ni pozdravila sa mnom i Tankosavom, već je uz Blagojevu pomoć žurno otišla u svoju sobu. Tankosava se odmah stuštila za njom. Još nekoliko puta je izlazila iz njene sobe i ulazila u nju sa toplim kakaom, oblozima i novinama. Mesecima nisam mogao da isteram iz sećanja sliku Drage, njenog bolnog i postiđenog, s naporom na blede usne isteranog osmeha koji nam je uputila umesto pozdrava prolezeći kroz salon. Pomislio sam u prvom trenutku da je Miloje, zaboravivši na opreznost, zaslepljen strašću, prestao da obraća pažnju na Dragine bolne krike — upozorenja, pa se devojčica raspukla od Milojevog naboja. Ili tako već nešto. Gledajući njen bledi osmeh, njenu skrhanu figuru obešenu o Blagojevu ruku, spušteni pogled, njen napor da što brže prođe kroz salon i slabost koja ju je prikivala uz pažljivu Blagojevu podlakticu, znao sam da se konačno dogodilo nešto gnusno, ono čega sam se bojao i zbog čega sam dežurao iza žice i bršnjana. Sećam se da mi je pala na pamet priča koju mi je u bioskopu »Takovo« jednom ispričao neki od mojih školskih drugova, čini mi se da je to bio neki Blagoje, koju sam dugo pamtio, a tad prvi put kao što treba razumeo. Sedeli smo, taj Blagoje, ako je on to bio, i ja u drvenoj loži bioskopa na Terazijama i gledali neki kaubojski film koji sam ja iz dubine duše prezirao. U pauzi, Blagoje mi je tmurnom i neraspoloženom ispričao da je u jednoj od tih loža, pre rata, posle predstave nađen pešadijski kapetan slepljen sa služavkom. Ništa nije vredelo što su ih pujdali da se rastave i što je kapetan kao besomučan vukao na jednu, a služavka na drugu

stranu, dok ih je okupljena gomila delom hrabrila, a delom grdila i psovala. Morali su da ih stave u veliki beli čaršav i da ih odnesu u bolnicu. Blagoje nije znao šta se sa njima desilo posle. Mislio sam, gledajući Dragu kako prolazi kroz salon oslonjena o Blagojevu ruku, da se i njoj dogodilo, ne znam tačno šta, ali nešto što i služavki i pešadijskom kapetanu, nešto isto tako sramno i ružno. Sećam se da mi je to palo na pamet zbog osmeha koji je lebdeo na Draginim bledim usnama. Mada služavku nisam video, gledajući taj osmeh na Draginim usnama bio sam uveren da je isti takav, isto tako bled i smeran, morao da lebdi na usnama služavke dok su je u čaršavu pronosili kroz bučni i radoznali špalir posetilaca bioskopa »Takovo«.

Abortus mi ni na pamet nije padao. U svim romanima koje sam do tada čitao, obeščašćena devojka, ili komsomolka koju su silovali Nemci rađa na svoju nesreću dete, a ako neće da ga rodi, ona skače u reku. Tek kada mi je Tankosava rekla šta se u stvari dogodilo, setio sam se da sam u jednoj etnološkoj studiji čitao kako urođenici na Borneu pomoću zašiljene grane ubijaju dete u utrobi majke koja je pogrešila sa čovekom na koga nema pravo. Sledećih dana sam ponovo čitao tu studiju. Nisam mogao nedelju dana da jedem. Povraćao sam i po dvadeset puta na dan.

Međutim, ma kakvo mi to čudno sada moglo izgledati, sećam se vrlo dobro da me je to saznanje, koliko god bilo odvratno i koliko god me teralo na bljuvanje, na izvestan način smirilo. Da li je to prava reč? Ne, nije me smirilo. Saznanje da Draga može da rodi dete pre me je uznemirilo. Tačnije, zgadilo me je ono što se Dragoj dogodilo, ispunajavalo me je istim osećanjem groze kojim me je ispunila i Blagojeva priča o slepljenom kapetanu i služavki iz drvene lože. Međutim, činjenica da Draga može da rodi dete, da je na najboljem putu da ga rodi, da će ga sigurno, kad-tad roditi, toliko je udaljavala od mene tu devojčicu postiđenog i bolnog osmeha iz bioskopa »Takovo«, tačnije rečeno, toliko ta devojčica nije ličila na moju Dragu, nogu podavijenih poda se na kanabetu u našoj sobi za proradu materijala, da sam posle prvog šoka u salonu, već posle nekoliko nedelja, dva meseca najviše, počeo da patim apstraktno. Svoju bol za Dragom, zamenio sam jednom

opštom mukom, strahom od nepoznate smrti od koje je Draga, iznenada, umrla. Shvatio sam da bol ne može da postoji izvan mene i da Draga ne postoji, osim kao deo mojih osećanja i misli. Učio sam se polako kako da gledam u tu devojčicu koja se muva po našoj kući kao posrana antilopa, u taj deo sveta nasuprot koga se nalazim beskonačno sam u velikoj, rastućoj potrebi da se prema njemu odbrambeno utvrdim. Sve te grane, automobili, svi ti bioskopi, sve te knjige, aleje u parkovima, sve učionice, svi ti činovnici na šalterima, vozači u tramvajima koje vidim u prolazu koncentrisane na put ispred sebe, to nebo, ti pašnjaci, sve te stvari pokretne i nepokretne, svi ti ljudi na svojim nogama jedno su; drugo sam ja, sam, savršeno nepokretan u vremenu i prostoru, postojan nasuprot sveta zakovitlanog u neprestano kretanje. Shvativši da sam te pašnjake, te sastanke, to nebo, Hebranga, Dragu i zvezde ja izmislio u obliku u kojima sam hteo da ih vidim, kako se ne bih osećao jedinstven i odvojen, nasuprot svemu, nasuprot Dragoj kao nasuprot bršljanu pored koga veoma blizu sedim beskonačno udaljen od njega, shvatio sam lažnost nogatosti, besmislenost zagrljaja, kentaursku prevejanost beznogih zmija slepića, koje ne videvši svet hoće da ga produžavaju. Nogato pitanje: »Može li Pera da nađe Dragu« počelo je da mi izgleda nedovoljno, pogrešno postavljeno. Nisam se još pitao, postoji li Draga izvan mene, još manje sam znao da postojim samo ja zamišljen nad svojom mržnjom prema nogatom čovečanstvu, mržnjom koju ću prevazići kao poslednje što je čoveku dato da shvati, ali sam već počinjao da gajim u sebi osećanje samostalnosti, već je u meni rastao nagoveštaj vere da čovek može da izmoli nešto od nepoznatog samo ako se udvara samome sebi. Još sam bio daleko od stanja u kome gomilu nogatih vidim oko sebe kao šumu hrastova, reke automobila, kao oči razreda na času matematike, još sam bio, priznajem, Davide, daleko sam još bio od svesti da se predmeti oko mene ne razlikuju međusobno osim po spoljnjem obličju. Još uvek sam učio da mrzim, još nisam ni počeo da učim kako je moguće ne mrzeti, ali sam tad, baš tad, kada sam otkrio u sebi majušni trag zadovoljstva zbog Dragine sposobnosti da rodi, napravio veliki, ogromni korak unapred,

možda najveći na putu prema mojoj sadašnjoj neranjivosti. Kada sad mislim o tom zbunjenom osećanju olakšanja kojim sam se razgaljivao između dva bljuvanja, zamišljam sebe kao majmuna koji je prvi put odigao prednje noge od zemlje. On još nije svestan da mu one nisu potrebne za hodanje, ali već zna da ih može upotrebiti za nešto drugo, nešto mnogo svrsishodnije. On još hiljadama godina neće znati da mu ni zadnje noge nisu potrebne. Kada to dozna, znaće sve što može da se zna. Ostaće mu nepoznato samo ono što može da se oseća, nešto kao život, nešto kao smrt. Kada sam to doznao, kada sam ostao potpuno sam, Davide, ti si mi prvi put posle Opuzena došao u pohode.

Još dugo vremena sam mrzeo nogate. Čak i danas — priznajem, Davide — uhvatim sebe kako sa pomešanim osećanjima gledam njihove odvratne glupe i uobražene noge, njihove mršave članke, njihove dugačke cevke, njihov laki, brzi hod, njihove butnjače. »Ja butnjače imah« — dođe mi da im viknem, kao onaj Francuz, mada, naravno, ćutim.

Njih čuvah, njih pazih!
Četrdeset leta dugih ja ih štrojih.
Na svojoj stolici koju mazih.
Šuma ih označi navek žigom svojim
I kad tvoj prljavi organ jednom spazih,
Kod svih pretplatnika, pajacu, kod smeća
Taj organ što smekša kad ga neko dira,
Daću za budućnost da se retušira!

Stigli smo do groblja. Draga parkira ispred zadnjeg ulaza da bih što manje morao da puzim po prašini i blatu. Nek' idu do đavola. Svi zajedno. Svi. Svega, svega mi je dosta.

Ja butnjače imah, budale nogate, imam i kitu koja nije ništa manje prljava od vaše, ali znam da zbog toga ne treba biti ponosan. Nogu sam se odrekao, kita moja velika zna da bi bilo najbolje kada bi se oklembesila meka među toplim naborima ženke, u mračnoj i vlažnoj, đubretastoj stidnici kojom je šuma zanavek označila, kao žigom gluposti, kao stoku na vašaru, te nogate antilope što svoju matericu nose kao barjak budućih nadanja. Ja butnjače nemam, kreteni nogati, zato što sam ih se odrekao, što mi nisu potrebne, što

neću da imam bilo šta što vi smatrate vrednim posedovanja. Ofarbaću je dunklplavo, i nosiću je kao reklamno penkalo zadenutu za rever sakoa, retuširaću je bojom kojom je budućnost zatamljena, igraću golf sa njom, naduvaću je dok ne postane veća od vaših nogu, pustiću je da se vijori na konopcu iznad moje glave kao dugački plavi luftbalon, iseckaću je u pilav, ali decu sa njom neću praviti, prozirnu, bledu decu koja će zamaći za ugao kao što sam ja zamakao, kao što ste vi zamakli, kao što je čovek zamakao čim je saznao da je to baš on, da je čovek iza bršljana, između zemljanog poda i čađave tavanice sa badžama umesto dimnjaka baš ja, za razliku od noge u čabru, za razliku od svih usranaca i pišalaca.

Ali, šta to vredi. Da li to nešto vredi? Gde sam stigao? Šta će mi misli, šta ćeš mi i ti — nemoj da se ljutiš — šta ćeš mi i ti kada te nema, kada vidim kako se oni drže zajedno a kako sam ja sâm. Svega mi je, osećam kako mi je svega dosta. Bolje je, ipak je bolje, Davide, do tvog ponovnog dolaska da mislim na prošlost. Tebi se možda ne čini tako, najslabije te vidim kada između dva petka najviše o njoj mislim. Ali shvati, shvati tako ti mene, shvati da nešto moram kotrljati kroz prste koji se nisu još sasvim ukočili. Razumej me, molim te, i oprosti, jer znaš kao što i ja znam da se sada retko razboljevam, a da već vrlo lako i brzo ozdravim kada god to zaželim, kada god ti hoćeš malo da mi pomogneš.

Pouzdano se sećam da je prva misao koja me je — doduše kolebljivo i nesigurno — povela na put ozdravljenja, bila u bliskoj vezi sa iznenadnom svešću da u Draginoj plodnosti ima nešto što, ne znam zašto, ne znam kako, može isceliteljski da deluje na moju neizdrživo bolnu ranu. Da nije bilo te misli, svojom smrću bez medicinskog razloga bih dokazao da je bol bila neizdrživa. Ona se nije mogla trpeti. Ona se nije mogla lečiti. Ona se morala hirurškim putem izvaditi zajedno sa celim srcem koje boli. Ne izvadi li se srce na vreme, bol prouzrokuje dugačku i dosadnu smrt. Pouzdano se sećam da je novo osećanje koje se ugnjezdilo u mene zajedno sa mišlju o neizdrživoj boli i sa svešću o Draginoj plodnosti, koja se zauvek i neopozivo odvaja od mene — pouzdano se sećam da

mi je svest o tom odvajanju u mojoj usamljenosti pomogla da gledam Dragu, a odmah zatim i sve ostalo, stvari u našem salonu, prošlost, Tankosavu, nogate lepotane — gotovo sasvim bez bola. Ne, nije baš tako, ne bez bola, već sa bolom koji je svest o njegovoj neumitnosti rastvorio, razblažio zadovoljstvom proisteklim iz njega, iz njegove neumitnosti. Kada bol postane velika kao što je bila moja, ona je uvek pozlaćena nagoveštajem zadovoljstva koje se samo u neizdrživoj boli pojavljuje u obliku jedinog izlaza. Prošlo je vrlo kratko vreme u stvari, i ja sam već bio u stanju da gledam sa nekom iščekujućom mirnoćom Dragu kako se, već pomalo navikla na svoju situaciju, nagađa sa majstorima, kako čita francuske ili nemačke modne žurnale, naručuje Tankosavi šta da kupi na pijaci, uči englesku srednjovekovnu književnost, kako živi sasvim izvan i pored mene. Gledao sam je sa strane, znači, gledao sam je već kao što treba. Naučio sam da gledam čak i Dragu kao što treba. Bio sam na najboljem putu da neizdrživu bol zamenim superiornim prezirom prema svima koji bol usamljenosti ne znaju da podnose, već sve čine da bi na nju zaboravili; prema svima koji na svojim kvrgavim nogama pokušavaju da pobegnu od nje, prema narkomanima koji nisu žrtve neizlečive hašiš-strasti već malog, bednog strahića od vlastite sudbine.

Danas, kada o danima moje rehabilitacije mogu da mislim akademski, mirno i nepomično zavaljen u svoja kolica, nepomerljiv u vremenu i prostoru, vidim da se i tako, napola svesno, moglo živeti. I živeli smo. Kao da se ništa nije dogodilo. Da li se dogodilo? Verovatno nije. Nogat kakav sam bio, zapaljenih slepoočnica i progrušale utrobe, verovao sam da jeste. Ali nije. Očigledno nije. Išli smo po istim sobama, govorili maltene iste reči, ličili na jednu veliku i srećnu porodicu. Kada bi Miloje, posle obilnog ručka, bio naročito raspoložen za šalu, i kada bi hteo sa nama da uspostavi prisne odnose i da stvori drugarsku atmosferu punu uzajamnog razumevanja, on bi, odižući dupe sa stolice, gromoglasno prdnuo. Tankosava, ukoliko je prisutna, nečujno i potuljeno bi se zakikotala u svoja smrdljiva nedra. Blagoje je srećno i zabavljeno viknuo: »Alal vera, maladjec!« Draga, Draga bi

se jedva primetno stresla, ali bi odmah posle toga u obraze isterala slab osmejak ispod spuštenih trepavica. A ja bih, sa zadovoljstvom koje nije za potcenjivanje, pomislio na Baha, upoređujući ga sa bogatstvom Milojeve muzičke imaginacije. Kada Miloje prdi, pomislio bih, vojnici njegove male čete treba da se smeju.

Ni pune dve godine nisu prošle, i ja sam već savršeno vladao tom veštinom. Naučio sam da se smejem.

VII

Dok sam bio mlađi i mršaviji, nije mi bilo teško da se pomoću ruku krećem na svojim patrljcima. Ruke su mi oduvek bile veoma snažne i lako mršavo telo nije bilo ozbiljan teret za njih. Sećam se da sam čak uživao u svom načinu kretanja, da sam ga doživljavao kao posebnu veštinu koju bih, s vremena na vreme, kada sam bio raspoložen, ukrašavao nekim lepim, nefunkcionalnim bravurama. Ispruživši ruke unapred, i prevukavši telo iz zadnjeg u prednji položaj, ne bih pustio da ono ostane prilepljeno za zemlju, već bih u trenutku kada je došlo do krajnje prednje tačke napravio još jedan mali trzaj, telo bi se odlepilo od zemlje, i posle ovog elegantnog skoka nekog vežbača na konju sa hvataljkama, završio bih ciklus koji počinje izbacivanjem ruku unapred. Ponekad bih, opet, dovukavši telo u ravnu liniju sa rukama, pustio da se klati kao ljuljaška nekoliko trenutaka pre nego što bih ga izbacio unapred. Umeo sam da idem i kao »pijani mornar«, makar sam ja tako nazivao tu figuru: povukavši telo obema rukama iz zadnjeg prema prednjem položaju, naglo bih odizao od zemlje jednu ruku, dok bih drugom kontrolisao let tela kroz vazduh. Ako sam u jednom potezanju podigao levu, u sledećem bih podigao desnu ruku tako da je moje napredovanje kroz prostor zaista podsećalo na hod pijanog mornara.

Ništa slično mi sada ne pada na pamet. Sa dvadeset pet kilograma više nego što sam imao pre petnaest godina, ne samo da nisam u stanju da se krećem elegantno na svojim patrljcima, već jedva uspevam da se pomeram. Velike naslage sala na stražnjici i patrljcima teško provlačim između ruku. Ponekad se telo zaglavi, pre nego što pređe kritičnu tačku, ako sam malo ambicioznije ispružio ruke unapred. Mogu da pravim sasvim male pokrete, u jednom predem najviše pola metra. Međutim, iako se krećem sporo, vrlo brzo posustajem i moram često da se odmaram. Guši me salo. Posle deset prebacivanja, ne mogu da dođem do vazduha. Veliki podvaljak popne mi se do očiju i imam utisak da ću se ugušiti. Naročito je gadno

kada počnem da kašljem. Tada mi treba dobrih deset minuta dok se povratim i dok opet postanem sposoban za kretanje. Zato radije zastajem. Napredujem sporo, ali bar ne dođem u situaciju da se zacenim i da nagađam hoću li preživeti napad gušenja ili ne.

Nikako ne želim da priredim to zadovoljstvo Dragoj. Kao neka debela, usopljena kornjača vučem se između njih dve po vlažnim cigljicama grobljanske staze i slušam Dragino neprestano pričanje koje ima samo jedan, nogat i karitativan cilj: Draga se boji da Tankosava ponovo ne obrati pažnju na mene kao maločas kada smo izlazili iz »Floride« i kada je moja besmislena maman predložila da me u ćebetu prenesu do Goranovog groba. Naravno, odbio sam, ali nisam ni toliko glup da poverujem u čistotu i plemenitost Dragine karitativne brbljivosti. Mnogo više nego što mene žali, Draga uživa u sebi što ima noge i takta, što je toliko brža od mene i finija od Tankosave. Zaduvan, kao crv prilepljen za odvratno vlažne pločice grobljanske staze, za noge niži od te dve žene, duboko prezirem i njihove noge i njihov nogati takt i još nogatiju samilost. One i ne slute kako temeljno prezirem njihovu prividnu superiornost i do koje mere se osećam superioran. Šta one znaju o sebi? Šta beslovesna Tankosava ili efikasna i emancipovana Draga znaju o meni stešnjenom između vedrog proletnjeg neba i vlažnih ciglica grobljanske staze? Odelivši svoje mišljenje od osećanja, smirivši se u prostoru i otkrivši na taj način svoju pravu prirodu, zaustavivši se u vremenu, jer je i beskonačno i trenutno i zauvek izvan nogate kontrole, sam, Davide, sa tvojim nemim odgovorima i nevidljivim obličjem, moćan sam, Davide, koliko to čovek može da bude, koliko išta može da bude između neba, optimističkih, belih oblačića na njemu i vlažnih ciglica grobljanske staze. Šta su nogati uopšte izmislili da bi ih uzimao ozbiljno neko iz moje pozicije kornjače, usopljeno zagledane unazad zato što dovoljno dobro gleda unapred? Pa oni znaju samo da se razmnožavaju i da se igraju na svojim nogama, a kada im igra dosadi, izgubi čari jer traje suviše dugo tako da čak i slepićima postane jasno da se monotono ponavlja, oni tada ne znaju da učine ništa pametno, već se razbole. Ennui, ennui! — deru se na sav glas: malaise,

malaise! — izgovaraju sa patetičnim akcentom da bi već samo za nekoliko dana ili dekada izmislili novu igru sa pucanjem ili bez njega, koja im jedino pomaže da zaborave mal du siècle glupo i kratkovido kao što su ga se i setili. Kornjače su zaista mnogo pametnije. One puzu dvesto-trista godina zagledane u vlažne cigljice grobljanske staze, zaštićene oklopom ćutnje koja je jedina prava mudrost. Pa zar bi vredelo, Davide, da nešto govorim? Tankosavi! Zamisli da Tankosavi, uplakanoj pored Goranovog groba na koji posipa sok od nara, kažem nešto o nogama? Gluposti. Ili da Dragoj što stavlja buket belih krizantema pod jednostavni kameni spomenik sa slikom providnog kretenka, da joj u njenim elegantnim maslinastozelenim cipelama odjednom kažem da je bilo koja kornjača ikad rođena mudrija i pametnija od nje!

— Bože, Pero, šta ti je — rekla bi i nastavila da uzdržava suze koje bi ipak curile niz napuderisano i tenirano lice, kao što joj cure i sada dok ćutim i ne govorim ništa, ne pominjem ni kornjače ni njene elegantne, vitke noge sa punačkim kolencetom i lepo modeliranom butkicom čiji deo vidim iz svoje vizure, vizure kornjače zaduvano zastale između dva žbuna šimšira. Nogatima ne vredi govoriti, zaista ne vredi. To čak i oni znaju: kada hoće nešto da kažu, uzimaju batinu, ili rečenicu dugačku kao kandžija i biju, biju, majku im nogatu, dok čoveku srce ne prokrvari, utroba se ne osuši kao đon raskvašene cipele na suncu, dok mu se duša ne stinji kao gumeni semering između dve metalne površine. A zašto biju, Davide, i zašto trpe batine, umesto da navuku oklop i mirno puzu kroz blato dvesta-trista godina — o tome ne znaju ništa, o tome čak i ne misle, već umesto toga drže sastanke, izmišljaju tombole i frišefire, prave bestrzajne topove, vole nežno i strasno, posećuju Mokubengokrakajapovce, briju dlake sa brade, pod miškom i između nogu, dave se u reci i kupaju u moru, pišu knjige o tatati, do it yourself, sakki-u, prinčevima što ne mogu da ubiju očuha, ili sinovima što prave decu svojim majkama. I idu. Idu, idu, idu gordo uzdignute glave pravo u božju mater, pravo na kupanje sa gaćicama prebačenim preko ramena.

Gledam u spomenik na kome jednostavnim zlatnim slovima piše samo: »Goran Prokić« 1950—1966 — ni reč o tome da je bio providan, da je pio nar i pisao sentimentalne priče i pesme — gledam u te dve uplakane žene svestan da me je jedna nosila devet meseci u utrobi i četiri godine na leđima, a da sam drugu otprilike isto toliko ja nosio u svojim kentaurskim venama kao potmulu bol, gledam zatim humku koja se izdiže iz zemlje kao napumpani čovečiji stomak, otrovni mehur, kao čir na metalnoj jabuci pod zvezdama, i hteo bih da se nasmejem iz sve snage, onako kako to samo ja umem, uz inat, smehom koji nesreću pretvara u sreću, silnike u bednike, a neprihvaćene u ćutljive moćnike kojima je jedini posao da se s vremena na vreme nasmeju kao što treba. Gledam ponovo u Dragu, koja je savladala suze i sada efikasno i užurbano uređuje grob: čupa ono malo korova što je uspelo da izraste uprkos plaćenog staranja jedne žene koja je na sam dan sahrane, sećam se, ponudila dostojanstveno tužnom Miloju svoje grobljanske usluge; sklanja praznu flašu nara u sanduk za otpatke od zeleno obojenih letvi; vadi belu i namirisanu, čipkom optočenu maramicu iz svoje zelenomaslinaste tašne i briše Goranovu emajliranu sliku, i sve to vreme izgleda neverovatno deplasirana u ambijentu u kome je sada prvi put posmatram kao što treba. Njene fine napuderisane borice oko očiju, njene taktično suve oči i prefinjeno progutane reči bola, njena besprekorno bela i uštirkana bluza koja se vidi kroz raskriljeni mantil od kamelhara, njene uglačane, maslinastozelene cipele. Mićina frizura na njenoj glavi koja još uvek čuva dva velika siva oka, najfiniji veš ispod jednostavne sive suknje, neverovatno odudaraju od blatnjave staze koja okružuje Goranov grob, kaljavog šimšira pored koga sam se ja smestio, od drveća što tu i tamo natkriljuje humke, plavog, plavog neba i belih oblačića koji se u njemu kupaju kao u prohladnom i čistom jezeru, svežeg vazduha u kome se, neotpornom na veštačke mirise, aroma Draginog parfema nesmetano širi mešajući se sa mirisom zemlje, gnjilošću istrulelog korenja i sladunjavim zadahom groblja. Draga je pravljena i udešavana za veštačko svetlo i zatvorene prostore. Ovde, bačena među dr-

veće, nebo, kaljavi šimšir i blato zemljanih staza, tu, spomenik od krvi i mesa među spomenicima od raznobojnog mermera, Draga deluje nespretno i bolesno, suviše fino za jednostavnost i drevnost ambijenta koji ipak postoji mnogo, mnogo duže nego ona i svi mi zajedno. Uz ivicu tankog đona njenih finih cipela nahvatao se obrub blata, jedna grana očešala joj je čarapu i kaput od kamelhara ostavljajući na njima vitku blatnjavu masnicu, priroda sa svih strana preti Dragoj svojim granama i mirisima, prlja njenu protivprirodnu čistotu i kozmetičku negovanost. U tom blatu i zelenilu, između blata i beskrajnog neba, prekrasno izrađena, kao neka lepa stvar od ćilibara, malo, sasvim malo umorna i istrošena, ali baš zato i baš tako privlačna, Draga mi izgleda kao voštana figura Drage, kao čist beli čaršav u blatu ispod konopca za sušenje veša, kao pudrijera od slonove kosti među polupanim flašama od piva. Još uvek zaduvan između dva žbuna šimšira, miran i nem, nepokretan koliko mi uznemirena pluća i uske nozdrve dozvoljavaju, otkrivam još jednu Dragu, novu, koja opet ne liči ni na jednu od onih koje sam znao ranije. Kakve veze ima ta Draga od slonovače u kamelhar-kaputu, sa uplašenom devojčicom iz engleskog koledža što ništa na Crnom vrhu ne može dokraja da razume? Nikakve, baš nikakve. Otkud njoj, otkud nogatima ta sposobnost da menjaju, i to pred mojim zapanjenim očima, samo za nekoliko sati, ili nekoliko dana, za nekoliko meseci ili nedelja, svoje obličje, boju svoje kože, na mišicama istetovirane hijeroglife svog smisla? Kao da neki nevidljivi operator iza mojih leđa, iza mojih očiju zagledanih u platno života, protiv moje volje i boljeg znanja, odjednom zameni projekciju jedne slike nekom sasvim drugom, ali radi to tako postupno, mada brzo, da ipak vidim trenutak pretapanja, proces prelaska iz jednog stanja u drugo, labilnost osnovne nogate strukture koja pod uticajem spoljnih agenasa prerasta u novo jedinjenje, neku neslućenu emulziju spoljnjeg i urođenog. Ova Draga koju sada gledam, emulzija je emulzijine emulzije one Drage koju sam nosio u svojoj kentaurskoj džigerici kao karcinomnog proždera dugo, vrlo dugo nesvestan njegove ostrvljene halapljivosti.

Onda, Davide, naravno, nisam mogao sve to da znam. Preda mnom se čudo metamorfoze događalo prvi put, i ja sam, naravno, mislio da doživljavam nešto jedinstveno. Ranjena, uprljana i uplašena, sada apsolutno sama pod udarcima debele i tvrde Milojeve kite, bez daha pod teretom njegovog moćnog dupeta, raskrečena i rascepljena devojčica što je još do juče držala svoje vitke noge čedno podavijene poda se na kanabetu u mojoj sobi — postajala je na moje oči gazdarica u kući, smešno mala ženica koja već vlada svojom situacijom. Ona još nije počela da izbacuje stare i da ubacuje nove stvari iz sobe i sobičaka naše prostrane poluprazne kuće, još nije stekla sigurnost koja će od nje napraviti nezamenljivog referenta INTEKS-a, ali je brzo, neverovatno brzo s obzirom na okolnosti, začuđujuće brzo čak i za nogate, prestala da se šunja po našoj kući kao posrana antilopa i da skriva pogled od mene. To, međutim, nije morala da čini. Bez ikakve potrebe bojala se da sretne moj pogled, pošto ja dugo nisam gledao u njena siva, pomućena jezerca na detinjem licu. Gledao sam levo, desno, iznad nje, gledao sam pod sebe, oko sebe, ali nikada u njene oči, čak i kada sam već prestao da je doživljavam kao živu žeravicu u oboleloj jetri. Ne bih umeo da ti kažem kada je tačno bol sasvim uminuo, ali uveravam te da su tvoja sumnjičenja (znam da me sumnjičiš još uvek, da podozrivo gledaš moje gledanje, moje ćutanje, moje prilaženje i udaljavanje Dragoj, možda još pažljivije nego moje povremene susrete sa Goranom), ne bih umeo da ti kažem datum kada sam prestao da se kinjim slikama iz neposredne prošlosti i drugih, iz neostvarene budućnosti. Sve je to išlo tako postepeno, tako neprimetno, kao gladna invazija nogatih lepotana na naš salon i njihove duše. Toliko se stvari dešavalo istovremeno da nijedna nije ograničena u sećanju oštrim ivicama, već su sve pomešane u neku neutralnu boju koja se komeša pred mojim očima sadržeći u sebi ceo dugin spektar, znam, ali spektar u kome ne mogu posebno da razlikujem pojedinačne boje. Sevne ponekad iz sivog, dimljivog oblaka jarkocrvena, ali samo toliko da bi odmah bila zamenjena tamnoplavom, ili maslinastozelenom, ili mlečnobelom, beljom od dimnog sivila. Bilo je sve u meni

toliko mutno i ranjivo, nadraženo jodnom tinkturom novih misli i osećanja koje nisam mogao ni na koji način da izbljujem već sam ih nemoćan i slabouman puštao da razvijaju svoja otrovna isparenja dokle god ih ima u njima; toliko su nove, i zato po mom uverenju bile jedinstvene pojave koje su se dešavale pred mojim očima da nijedna nije imala karakter realnosti, ali je zato sve bilo i moguće i verovatno. Ja se, recimo, uopšte ne sećam šta sam osećao, gde sam bio, kako sam doznao, ko mi je prvi rekao da Hebrang nije jedino đubre izdajničko, već da je fašistička ili informbirovska svinja i onaj, kako se zove — eto vidiš, Davide, više ne mogu da se setim ko je sve bio izdajnik karakterističan za taj period njihove nogate borbe za vlast. Polako i u mukama učio sam se da jedinstvene pojave ne postoje, već da su sve međusobno veoma slične zato što sve pokreće — od kada je sveta i nogatih — nogata ljudska taština.

Sećam se, recimo, da sam već bez ikakve vatre i uzbuđenja prisustvovao burnim sastancima naše brigade kod Neresnice, na pruzi Kučevo—Brodice i užasnom sukobu između dva stava: jednog koji su zastupali sedmi, i drugog koji su zastupali osmi razredi naše gimnazije. Sedmi razredi, predvođeni njihovim najrečitijim i najistaknutijim omladinskim rukovodiocem, nekim Blagojem Dukićem, u otvorenoj diskusiji koja je i preko radija i preko komiteta bila sugerisana omladinskom i partijskom članstvu, bili su protiv Rusa. Nasuprot njima, osmi razredi, predvođeni imenjakom onog Blagoja iz sedmog razreda, nekim Blagojem Patrnogićem, smatrali su da treba razmisliti, jer Staljin, ako se dobro razmisli, neće dozvoliti da mi tu nešto na Neresnici mutimo i petljamo. Sukob je bio ozbiljan i dugotrajan: nijedan od nekoliko sastanaka koji su održani za ta dva meseca akcije, nije se završio pre ponoći, mada je počinjao odmah po prestanku radova, negde oko pet sati posle podne. Jasno je da su se sedmi razredi opredelili protiv, a osmi za informbiro slušajući svoja bolja uverenja, ali sukob je bio utoliko oštriji što je jedan vrlo negativan antagonizam između sedmih i osmih razreda tinjao i ranije. Informbiro je tako bio prilika da se zajedno sa pitanjem za ili protiv Staljina raspravi i pitanje nesuglasica između sed-

mih i osmih razreda naše gimnazije. Naime, Blagoje iz sedmih razreda smatrao je, sa dosta razloga, istini za volju, da je Blagoje iz osmih razreda zauzeo sve pozicije u gimnazijskim forumima i da je na sve odgovorne položaje postavio osme razrede tako da su sedmi bili sasvim zapostavljeni. Sedme je pomalo ljutilo i to što su osmi bili nesumnjivo bolji đaci. Blagoje iz osmih, je recimo, bio skroz odličan, a Blagoje iz sedmih je jednom čak imao popravni ispit iz engleskog. Međutim, dok je Blagoje iz osmih otvoreno tvrdio da je ponosan što ima sve petice, Blagoje iz sedmih je vešto nagoveštavao da je namerno dobio dvojku iz jednog imperijalističkog jezika. Naravno, to je bio samo detalj u oštrom i bespoštednom sukobu koji je plamteo na Kučevo—Brodice i koji se preneo i u Beograd. Sedmi su nastavili da napadaju, a osmi su se nekako sa visine i superiorno branili. Sedmi su tvrdili da već odavno primećuju kako su ruski filmovi glupavi. Osmi su se pozivali na proleterski internacionalizam. Sedmi su govorili da ne možemo svoj nacionalni ponos i slobodu bacati pod noge. Osmi su strahovali da će nas bez Rusa progutati aveti kapitalističkog imperijalizma. Sedmi su odnekud iščeprkali da je i SSSR bio u paktu sa Hitlerovom Nemačkom što nas je sve jako iznenadilo i konačno uverilo da i Rusi mogu pogrešiti. Osmi su odgovarali da je to bilo u interesu socijalizma. Bog sveti zna kako bi se završilo slobodno raspravljanje o dve političke mogućnosti, Davide, i ko bi na kraju odneo prevagu da se nije dogodilo nešto neočekivano. Već su sastanci počeli da gnjave prisutne, već su i sedmi i osmi počeli da ponavljaju argumente kada se jednog dana osmi nisu pojavili na sastanku jer su bili uhapšeni. Tako je bio rešen spor između staljinista i antistaljinista, a istovremeno je bio okončan i spor između Blagoja iz sedmih i Blagoja iz osmih u korist Blagoja iz sedmih.

A vidiš, već tada, mada još uvek nisam znao zašto, ja u sukobu nisam učestvovao. Mislim, intimno nisam. Sedeo sam, naravno, na svim sastancima, diskutovao sam čak onoliko koliko se to od mene očekivalo, ali bez žara i vrlo neopredeljeno. Sam đavo zna na koju bih se stranu ja opredelio, budući da sam

bio iz šestih razreda, s jedne strane, a da sa druge nisam bio zapostavljen, ali mene eto to je jedan detalj i jedan pokazatelj o mom stanju iz tog vremena — sve to, svi ti sedmi i osmi razredi nisu više interesovali. Krug oko mene jednostavno je počeo da se sužava. Prvo sam video svet ograničen u krugu fiđelovačkog čabra čiji je centar jedna samohodna noga. Zatim sam prečnik čabra produžavao po liniji proleterske Internacionale dok 2 r nije postao ravan 12,756.776 km, tako da je obuhvatao ceo rotacijski elipsoid globusa. Posle te kulminacione dužine, prečnik je počeo da se smanjuje da bi prolazeći kroz razne faze obuhvatao moju zemlju, pa moju republiku, pa moju kuću, pa moju glavu, i na kraju se, Davide, kao što znaš, mada ne veruješ dokraja da i ja znam, sveo na razumnu dužinu nule.

U vreme sukoba sedmih i osmih, prečnik se topio kao ledena šipka na suncu, prosto je nestajao: kao fitilj potpaljen sa obadva kraja. Ne znam kada su se dva plamena srela u ništavilu pepela. Možda to nije bio trenutak, možda su plamenovi, prilazeći mestu susreta postajali sve sporiji da bi tiho umrli od svoje sporosti u trenutku kada su združili vatrene usne u poljubac koji ubija ništa manje efikasno nego u sentimentalnim ljubavnim romanima. Mada ne znam trenutak kada se to tačno dogodilo, znam da mi je od tog časa, a nekako u to vreme sam se prvi put i nasmejao, lako da mi bude sve svejedno. Mene više ništa ne ume da posrami, iznenadi, zaboli. Ne može ništa izvan mene da tišti, kao što je tištalo dok nije izgorelo, da bi iz pepela mrtvo ali novo izraslo. Kada je to bilo, ili kada će to biti, mislim da nije ni važno. Trenuci mog života su ionako ispreturani u vremenu kao srca i bundeve u dobro promešanom špilu karata.

Međutim, sa dosta sigurnosti mogu tvrditi da je sukob sedmih i osmih bio već rešen u korist sedmih kada sam prvi put primetio da je Dragoj narastao stomak. Sećam se dobro: sedela je posle ručka u novoj, originalnoj čipendeil-stolici od mahagonija, prvom lepotanu koji je dojezdio u našu kuću, i čitala neki modni žurnal, kada sam, prolazeći žurno kroz salon, odjednom zapazio da su joj noge vrlo mršave, video sam kako su joj se ruke neprirodno stanjile, pa liče

na grisine, a stomak joj narastao kao kod trogodišnjeg deteta iz pasivnih krajeva. Znao sam da je sada neće više izbaciti u čaršavu, kao onu iz bioskopa Takovo, jer je kasno da se dete ubija sredstvima savremene medicine. I mada sam brzo izašao iz sobe i zastao već u hodniku da razmislim o Draginom stomaku, mada me neko uzbuđenje koje nisam mogao da nazovem određenim imenom malko, ipak malko treskalo, znam da je to već bilo uzbuđenje na samrti, da je Draga već postala nešto drugo, trbato i samouvereno drugo. Ona još nije smrdela, ali je već bila leš. Već je bila sahranjena u mojoj stomačnoj duplji, čestito opevana ječanjem na mom kanabetu. Znao sam već sve što treba da znam, trebalo je samo da povežem svoja nova znanja u zajedničku sliku. Osećao sam da se i sâm nalazim pred porođajem koji će nastupiti pre Draginog i biti značajniji od njenog: Goran se raščio u vremenu i prostoru i bez moje pomoći više ne može da se sakupi u svoje nogato obličje, a moj smeh još uvek živi. Zar je važno kada je nastao? Naravno, ja se sećam nekoliko prilika u kojima sam se smejao, a to što početak mog smeha vezujem za jedan datum i jedan smeh, stvar je konvencije. Važno je da u vreme kojeg se sada sećam, da sam u trenutku pobede sedmih nad osmim, i danima u kojima su Dragoj ruke postajale sve tanje, noge sve duže, a stomak sve naduveniji, ja u sebi imao već sve što će se dogoditi sledećih dana, godina i sati. Mada se, možda, još nisam smejao u to vreme, ja sam već znao da ću se smejati. Vraćajući se sa sastanka šestih, odlazeći još po nekoj inerciji na sastanke sedmih, čitajući mnoge knjige, kalupeći Milu, zamišljeno pušeći na klozetskoj šolji, zureći u beslovesnu prirodu kroz prozor svoje sobe, učeći za maturu rastavne sveze napamet, skidajući se pre i oblačeći se posle spavanja, za vreme spavanja — ja sam već znao sve što će biti, već sam video da će Miloje, nabrana čela, bremenit problemima, ući u moju sobu jednog, skorog dana, mada posle toga više nikada neće, kao što ni pre toga nije ulazio kod mene. Vrlo određeno sam već znao da ću jednog dana, pre tog dana kada će Miloje ući u moju sobu, recimo, sedeti oko devet sati ujutru u salonu čitajući novine, i da će Miloje užurbano završavati svoj doručak koji će

se sastojati od komada sira i komada ljute domaće kobasice. Ja ću se praviti da čitam rubriku »Protiv kleveta i dezinformacija«, a Miloje se neće praviti, već će zaista jesti, zalažući kobasicu i sir tako velikim komadima hleba da će mu se obraz, čas levi čas desni, naduti kao da je trudan, i da će, gutati veliku balu sažvakane hrane, morati svaki put da klimne glavom kako bi pomogao gužvi da prođe kroz usko grlo na putu do spremišta. Znao sam već da će Miloje reći poslednju stvar koju bih očekivao da će reći ustajući od stola, mada mu ja neću dati nikakav vidni povod za takav predlog. Sećam se da sam, znajući već sve, znao i da će Miloje kazati:

— Bi li ti išao na jedno godinu dana u Pariz? — jer šta bi drugo Miloje mogao reći dižući se još uvek punih usta, kada je to zaista i rekao, mada ništa slično nisam od njega očekivao, ali sam već bio navikao na njegove besmislene poklone, na škrte dokaze ljubavi i neočekivane napada stida; jer šta bi drugo mogao Miloje da radi nego da mi, stidljiv, spuštena pogleda, s mukom u grlu, bolom u očnim dupljama, a jak, još uvek vrlo jak, gotovo svaki dan dođe sa nekim novim upaljačem, gomilom engleskih ili francuskih knjiga koje mi nizašto nisu potrebne, paketom američkih cigareta, jegerkom od najfinijeg antilopa, japanskim tranzistorom, avionskom kartom za Udbino odmaralište u Miločeru, najlon-kaišem, vešću o oduševljenju mojih profesora znanjem koje sam pokazao u seminarskom radu, sve novim i novim dodacima za moju stolicu koji bi se pojavili bilo gde u svetu, kockastim košuljama, patent-olovkama i raznobojnim inostranim sveskama, ranjenim srcem na prosjačkoj šaci njegove snažne ruke koja je ispružena prema meni, dok mu je glava sa pogledom okrenuta u drugom pravcu, dok su mu reči zaglavljene u škrtom grlu iza tvrdoglavo ispupčene čeone kosti. Možda i nisam znao još da ću mu ja odgovoriti, na izgled mirno i ne iznenađeno:

— Radije bih u London

— ali sve je ipak tako bilo, ipak je sve bilo kao što sam u to vreme već znao da će biti. Miloje se digao od stola, pošao prema vratima, ali je zastao pre nego što je stigao do njih i pitao me:

— Bi li ti išao na jedno godinu dana u Pariz? — a ja sam mu odgovorio:

— Radije bih u London

— kao da već danima očekujem Milojev predlog, mada mi ništa slično — ni London ni Pariz — nije padalo na pamet. Međutim, zamišljen na klozetskoj šolji, miran pod svojim pokrivačem na kauču, ja sam znao da će Miloje, pošto će ući u moju sobu jednog dana nabrana čela, bremenit problemima, doneti vesti o mom putu u Englesku. Zato ću ćutati. Praviću se kao da je njegov dolazak u moju sobu stvar veoma obična, pa mu neću reći ni: »Zdravo«, ni: »Otkud ti«, ni ništa što bi mu pomoglo da sačuva svoju zabrinutu odsutnost (on je kao tu, ali misli su mu kao negde oko opšte državnih briga), već će morati da izađe sa svojom pričom pred moj mirni, kontrolisano upitni (nikako ljubopitljivi!) pogled. Eto, i to sam čak znao.

— Slušaj, momčino — reći će mi Miloje, nemajući kud pred hladnom upitnošću mog nemog pogleda, reći će — sa tvojom stipendijom je u redu. Dobio si stipendiju. Dvanaest meseci — reći će umorno. — Ako budeš hteo — reći će poslednjim atomom snage zadržavajući još uvek dragocenu pažnju na tom predmetu — isposlovaćemo još neki.

Znao sam već tog trenutka da neću moći da mu kažem hvala, mada me njegova bol, velika bol mog moćnog oca Miloja muči koliko i moj sopstveni rak u mojim sopstvenim crevima, peče koliko i jegerka na ramenima, steže koliko i najlon-kaiš oko pasa. Neću moći tog dana, kada će ući u moju sobu, neću nikako moći da kažem hvala koje zgrušano i zgrčeno stoji negde u mojoj, još uvek vreloj, vreloj potrebi da imam oca i da budem sin, već ću samo, na izgled mirno i ne iznenađeno reći — ne: »Hvala, oče Miloje«, ne: »Miloje, nije potrebno, ne vredi, oče«, neću ni slučajno pustiti da jabuka što stoji u grlu izleti kao tane, provali kao čir, posle čega nastupa olakšanje, već ću reći ravnodušno, bledo, prožderavši sve druge reči:

— Ja bih krenuo odmah.

— Možeš vala kad 'oćeš, možeš i sutra.

Misliću da će otići posle te rečenice, ali će on, protivno svemu što ću predviđati, početi da šeta zamišljeno po sobi, pa ću zaključiti da će hteti još nešto do mi kaže. Shvatiću da je vest o stipendiji bila

samo izgovor, a da će mi tek reći pravi razlog koji će ga dovesti u moju sobu, koji će ga naterati da malo svog vremena ukrade od službe opštim ciljevima. Tada ću se uplašiti, panično ću se uplašiti gledajući ga kako zamišljeno i uznemireno šeta po sobi, uplašiću se na smrt, jer će mi u glavi porasti strepnja da Miloje hoće sa mnom da razgovara o Dragoj. Znam — biću spreman da ga najgrublje prekinem, da ga udarim bokalom koji će mi biti na dohvat ruke, ukoliko pokuša da mi se izvinjava zbog toga što je rasturio moju providnu devojčicu, ali znaću da ću ga ubiti, sigurno, ukoliko počne da mi objašnjava, kao detetu, kao pedagoški, da je dahtanje i kričanje iz Dragine sobe stvar prirodna, da sam ja još mlad, da je on već dugo zreo, a da je mladost proveo po šumama i gorama sa puškom i da nije imao čak ni tamburu. Znaću, konačno, da ću se ubiti na mestu ukoliko i o smrdljivoj počne nadugačko da raspreda, ako će mi reći da Tankosava meni jeste majka a njemu nije žena, što bi bila ordinarna laž, i jedno i drugo, i sve drugo, i treće što će mi Miloje možda reći kada prestane da šparta sobu uzduž i popreko. Zatim ću se malo primiriti: pašće mi na pamet da ni Miloje ni Draga ne znaju da sam ja prema njoj gajio posebna osećanja, ali ću se odmah još više uplašiti jer ću pomisliti da će Miloje, možda, baš tako početi svoj govor. Možda će me prvo pitati da li sam ili, da li sam bio potajno zaljubljen u Dragu? Sav ću se narogušiti, mali i bled u svom kožnom kaputu kao razljućena i uplašena kvočka nad svojim dobro sakrivenim jajima. Biću kao struna pred pucanje, biću kao metak. Biću kao nož izvađen iz kanije. Miloje će prekinuti svoju nervoznu i zamišljenu šetnju po sobi i sešće na kanabe, podbočiće se laktovima o svoja krupna, korenovita kolena koja će se jasno ocrtavati ispod engleskog štofa njegovih besprekorno sašivenih pantalona.

— Moram da te zamolim za nešto — reći će Miloje i još jednom će zamišljeno zaćutati produžavajući tako moju paničnu usplahirenost koja ni po čem neće moći da se otkrije, koju ću već umeti da sakrijem ispod svog novog, pancirnog, neranjivog lica. To što će Miloje zaćutati još jednom, neću znati po koji put u toj prilici ili u životu, neće me iznenaditi, jer će ta

kratka pauza, jedna od kratkih pauza kojom će Miloje razdvajati svoje zabrinute misli pretvorene u gramatičke oblike vrlo nesavršene vrste — podvući, izvući na videlo tešku magmu odgovornosti u njegovoj glavi. Kada god bi govorio o važnim privrednim i partijskim stvarima, Miloje je na licu negovao taj zabrinuti, umorni izraz, taj nagoveštaj beskonačnog tereta odgovornosti koji pritišće njegova moćna rukovodilačka pleća, taj trag besanih noći koje vlasnik odgovornog i zabrinutog lica provodi nezamenljiv, dragocen za stvar socijalizma i sreću naroda. Znam da će taj izraz imati na licu kada bude napravio pauzu, ali ako znam tako dobro da će nekoliko trenutaka ćutati on, znam još bolje da ću ćutati ja ne nekoliko trenutaka, već večno, ako toliko dugo Miloje bude ostao u mojoj sobi. Možda će Miloje očekivati da mu pomognem tako što ću nešto, bilo šta reći, ali meni neće ni na pamet pasti da otvorim usta.

— Treba da mi pomogneš u rešavanju jednog problema — ponoviće Miloje ono što će već reći ranije, ali pri tom neće izgledati kao čovek koji će odmah preći na stvar i ja ću znati da ću morati da izdržim još nekoliko njegovih umornih i zabrinutih pauza pre nego što ću doznati zašto će Miloje doći u moju sobu. Međutim, primetiću, znao sam onda da ću tada sasvim jasno zapaziti da Milojeve umorne i zamišljene pauze — barikade prema novom svetu u koji je upao i na koji se bez uspeha već decenijama navikava, od koga se brani svojom ćutljivošću, od koga strepi jer ga već dugo ne razume, pa zato ne misli o njemu već sluša, sa seljački tvrdoglavim otporom i besom jakih, ali sluša njegova naređenja — čuću sasvim jasno da pauze ovog puta nisu deo vrlo proste afektacije koja mu pomaže da se sakrije, već da su ispunjene dubljom i zlokobnijom, nekom pravom mukom, raspinjanjem kome njegova slaba i spora glava može da odoli samo zahvaljujući teškoj i upornoj snazi, zlokobno zapretenoj iza ćutnje i masivnih mišića. I ponovo ću se uplašiti, više od njegove muke i moćnog raspinjanja koje osećam u pauzi nego što bih se ikada mogao uplašiti od bilo koje muke koja je samo moja, koju ne delim sa svojim moćnim ocem. Biće me stid. Biće me strah. Bljuvaće mi se od gađenja dok ga gledam, od vrtoglavice mržnje i ljubavi koju mučno

porađa sudar moje i njegove muke, naših muka koje su različite i iste, i sramne, za mene tako sramne da ne mogu čak ni sad da ih pretvorim u reči. Tada će se Miloje dići sa kanabeta i počeće da kruži oko mojih kolica, glave pognute, očiju prikovanih za neki problem ispisan na parketu moje sobe, kružiće i kružiće kao jebeni vuk, jebem li mu majku krvavu, pa će na kraju sročiti rečenicu koju sam već znao, mada tog nisam bio svestan, dok sam čitao mnoge knjige i išao po inerciji na sastanke sedmih:

— Ti znaš da se Draga i ja volimo — reći će, a ja ću ćutati užasno intenzivno, pa će on morati, očajan što je kriv, ali siguran da od njegovog života ne postoji ništa važnije na svetu, uveren čak da se on i ona mala rasturena devojčica zaista vole — moraće još jednom, posle još jedne pauze da nastavi bez moje pomoći.

— I da će Draga da rodi — reći će, a biće, dok će to govoriti, negde iza mojih leđa nepokolebljivo, stameno okrenutih prema njemu i svetu.

— Ja Dragom ne mogu da se oženim — nastaviće logično i razložno, obilazeći moja kolica i gledajući me sa prednje strane — jer sam već oženjen, je l' tako? — reći će, i zaista će podići obrve upitno kao da postavlja pitanje, a ja ga neću gledati, znaću da će moći sto godina da čeka na moj odgovor i da ga nikada neće dobiti. Tako će mi se činiti. Ćutaću tada strasnije nego ikada pre ili posle toga dana, tog trenutka među trenucima mog vremena, pa će čak i Miloje morati da uvidi kako su mali izgledi za razgovor između nas dvojice o bilo čemu, i kako su upravo nikakvi kada je u pitanju tema koju će pokrenuti. Shvatiće Miloje da mora reći:

— Ne bi bilo zgodno da se rodi nezakonito — pa će gotovo ljutito, durnovit valjda zato što ne dobija nikakve odgovore od mene, još dodati — ti znaš na kakvom sam položaju, i sve to — reći će pre nego što će poslednji put napraviti pauzu, i pre nego što će sa mukom, biće to sa mukom i uzdahom, zamoliti sina za uslugu:

— Mislio sam da se ti oženiš Dragom.

Predložiće mi to kao neko, doduše, neočekivano, ali dobro kadrovsko rešenje. Reći će mi to glasom

sovjetskog generala koji u nekom ratnom filmu, svestan rizičnosti svoje mudre odluke, mudre zato što otvara izlaz iz bezazlene situacije, saopštava mladom poručniku da je njega odredio za odgovorni zadatak. Kao: mislim da si ti najbolje rešenje. Ti ćeš to bolje obaviti nego Blagoje, mada je on stariji po činu. Kao otprilike: stvari stoje ozbiljno, ali Partija se nikada nije plašila prepreka. Ili: pred nama su nerešivi problemi, ali mi ćemo ih rešiti: kad smo mogli Švabe da tučemo toljagama, možemo valjda i devojčice kitama. Ostavimo se sitnoburžoaskih i liberalističkih predrasuda, važno je da se stvari kreću napred, kao što je jedna takva žrtva prema četvorogodišnjem stradanju naših naroda, ili nije važno kako, već je važno kakva se budućnost ostvaruje. Tako će mi i sve će mi to reći Miloje tom rečenicom, i reći će još jednu koja će jasno pokazati da će na sve misliti pre nego što će se odlučiti za taj izlaz iz bezizlaza:

— Oboje ste punoletni. Zakonski — sve je u redu. Razmisli — reći će, ali posle tih reči neće uspeti još ni da šmugne iz sobe kao jebeni vuk, kao usrani lav, a ja ću pored svih drugih misli u mojoj glavi, drugih znanja koja možda ni tada nisu bila u vezi sa mislima, znati da je glas generala iz sovjetskih filmova laž, da je moj otac, ostavljajući za sobom u kolicima odavno rasturenog sina, otišao iz sobe rasturen, i da samo samsonska fiđelovačka snaga, ko zna odakle pokupljena, ko zna na kome izvoru hranjena, ko zna kako začeta, održava kohezitet njegovog nogatog obličja. Plavo će mi biti u glavi, belo će mi biti u očima, crveno će mi udariti u slepoočnicama, ali ću i ja — i ja sam njegov sin, kurvin sin, kurvinu mu majku njegovu, ćutati, crći pre nego što će čuti od mene i jednu jedinu reč, pre nego što će doznati šta ja mislim o zakonitosti tog kadrovskog rešenja. Šta si mislio, Davide, onda, da li si znao šta ću ja reći i učiniti, mada se još nismo sreli i ukrstili naša iskustva? Ja sam, Davide, ćutao. Ćutao sam tako poneseno, ćutao kao venčački mermer, skamenjen u ćutanju kao dalmatinska planina. Ćutao sam jedan minut, jedan sat, jedan dan, jedan vek, jednu nedelju, jedan tren, jedan milenijum, jednu svetlosnu godinu, ćutao sam takvim oduševljenjem i srećom, jer sam već osećao kako u meni zvoni i narasta, kida spone

i okove veliki isceliteljski smeh. Ćutao sam, Davide, pripremajući se za svoj veliki smeh, tetošeći ga u sebi, mazeći ga svojom mekom utrobom, dopuštajući da miluje moja izranavljena pluća i creva. Još se nisam smejao, ne, još nisam nikome pokazao da sam otkrio smeh, ali sam znao pre nego što je Miloje izašao iz sobe, da sam ga otkrio, da je tu, da će mi on otkriti razlog zbog koga patim, da će mi tek on otkriti patnju koja je moja jedina suština. Imam li ja išta drugo, Davide? Ima li išta drugo na svetu za nas bez četvrte, vremenske dimenzije, za nas okljaštrene gromom svesti, ostavljene na golom vulkanskom brdu, za nas stidno bele i nage na crnoj pozadini upepeljene prirode? Po neka reč, jedan ili dva pokreta, nekoliko ispreturanih trenutaka u vremenu okrenutom naopačke, sićušni bol, malo taštine, malo iznenadne i zaludne vere, po neki zrak svetla koji osvetljava tamu — to bi bilo sve, to i jeste sve za one koji nisu otkrili smeh što umrtvljuje pokret ili dva, iznenadnu i zaludnu nadu, vreme okrenuto naopačke i sićušne boli u jednu veliku, ali zato bar neizlečivu, večitu bol — jedino nogato osećanje sa dimenzijom koju nogati nemaju.

Šta misliš, Davide, šta sam učinio pošto sam razmislio? Šta misliš, da li sam razmislio? Šta sam rekao ako nisam razmišljao? Ništa. Da, da, ne znam da li me čuješ ili ne čuješ, ali ako me čuješ dobro si čuo: ništa. Ništa nisam ni učinio ni rekao. Ja sam ćutao. Ćutećki sutra ujutru sam ušao u salon, jer tada smo još doručkovali u salonu, u njemu smo i ručavali i večeravali, i seo za veliki pisaći sto koji nam je još uvek služio za obedovanje. Miloje je jeo kobasicu i sir, Draga meko kuvano jaje, pognute glave, a Rozika je, čim sam ušao, otišla da mi napravi hemendeks. Misliš li da sam tada nešto rekao? Ne. Čak ni Miloje ni Blagoje, koji je takođe bio za stolom, nisu ništa rekli. Čekajući na hemendeks, ja sam na male komadiće hleba mazao puter i to sam ravnodušno žvakao, u stvari i ne znajući da žvaćem, pošto sam osećao u sebi hladne, bujne slapove smeha kako se slivaju niz zapaljeno tkivo moje utrobe. Tek kada mi je Rozika donela hemendeks i kada sam ga skoro već pojeo, Miloje je, ne gledajući u mene, ne gledajući čak ni u Blagoja kome se obraćao, ne gledajući u stvari

ni u šta, rekao bez akcenta i intenziteta, obično, ni tiho ni glasno, pre tiho nego glasno, jer je tišina u salonu bila takva da se svaki šum mogao čuti:

— Da li je u opštini sve u redu? — pitao je Miloje, a Blagoje je odgovorio, čim je progutao gutljaj kafe koji mu se u tom trenutku zadesio u ustima:

— Aha.

Miloje je sačekao da pojedem poslednji zalogaj šunke koji je ostao u mom tanjiru, strpljivo je sačekao da zapalim cigaretu, sačekao je čak da je onako mali i sićušan sa cigarom u ustima popušim dokraja i da je ugasim u tanjiru ispred sebe pošto na stolu nije bilo pepeljare, i tek tada je rekao, ali sada gledajući u mene, mada se obraćao svima, a ne samo meni:

— Hoćemo li.

Blagoje je rekao:

— Možemo — a Draga i ja nismo ništa rekli nego se ona digla od stola i krenula za Milojem i Blagojem, a ja sam mirno pošao svojim kolicima prvo malo u rikverc, pa onda pravo prema vratima. Interesantno je da se ne sećam puta do opštine ni puta iz opštine do kuće. Sećam se, međutim, da su me Milojev šofer Blagoje, koji samo što nije postao moj drugi kum, i Blagoje, moj prvi kum, preneli zajedno sa kolicima nekoliko stepenika do međusprata gde je bila matičareva kancelarija. Sećam se da je matičar bio veoma razdragan i srećan što se ja ženim, i da delikatno nije obraćao pažnju na Dragin stomak. Sećam se da Draga takođe nije rekla ni jednu jedinu reč već je, čim smo ušli u tu prostoriju, kao konj u svoj obor stala pred sto matičara, prekrstivši svoje tanke grisine od ruku preko naduvenog stomaka. Mada je trebalo obaviti još neke formalnosti, nisam obraćao na njih pažnju već sam prišao i ja stolu i stao levo od Drage. Ona je gledala u zemlju, a ja u zid iznad matičarevog stola, dok su matičar i moji kumovi iza naših leđa nešto potpisivali za malim stočićem u uglu sobe. Matičar je bio rumen, ćelav po sredini glave i mali rastom. Blaženo nasmešen i dobronamerno zagledan u nas dvoje — otrbatelu devojčicu, i bledog dečaka u kožnom kaputu — čitao je nekakav tekst na koji zaista nisam obraćao pažnju,

ali se ipak sećam da je bilo reči o tome kako nas dvoje, Draga i ja, moramo od sada deliti dobro i zlo, imovinu koju zajednički budemo stekli, budućnost koje ne možemo da se odreknemo, decu koju ćemo izroditi što je bilo očigledno i matičaru i mojim malim svatovima, postelju u koju Draga i ja nikada nećemo leći. Pokušao sam, jednom ili dvaput dok je trajalo čitanje, da uhvatim Dragin pogled, ali to je bilo nemoguće. Da sam joj makar jednom video oči tog dana, znao bih danas bolje šta je Draga mislila dok je postajala moja žena ceremonijom koja sigurno spada među najlepše koje sam u životu doživeo. Uspela je da me ne pogleda ni kada je čitanje bilo završeno i kada je matičar, prvo njoj pa zatim meni, pružio svoju malu debeljuškastu ručicu, srećan što nas je baš on usrećio za čitav život, i što smo baš njemu priznali jednim kratkim: »Da«, da nema te sile koja će nas u životu razdvojiti. Prvi mi je potom prišao Blagoje, čim je bilo završeno čitanje one glupe opštinarske lektire. Čvrsto, muški, svatovski veselo, Blagoje me je zagrlio i poljubio, ali kada se okrenuo da poljubi i Dragu, ona je već zamicala prema vratima bednog kancelarijskog sobička koji je još bednije izgledao zbog nekolikih prepotentnih komada nameštaja bez ukusa nabacanih u nisku, pet sa četiri veliku prostoriju novogradnje. Miloje je zamišljen, zagledan u pod, pošao prema vratima, pa ni nama nije ostalo ništa drugo nego da ga sledimo.

Sećam se zatim da nas je na vratima naše kuće dočekala sablasna i groteskna prilika moje zabrađene majke. Zastali smo svi kao ukopani. Čak sam i ja bio šokiran videvši je, histerično i nemo iscerenu na vratima naše kuće sa velikim poslužavnikom na kome je držala hleb i malu činijicu sa solju. Nisam je pitao zašto me je rodila, ni kako mogu da je volim kad je baš ona učinila tu nesmotrenu budalaštinu nesvesna drugih mogućnosti, nisam je pitao ni zašto me je na leđima četiri godine nosila, već sam joj samo bio zahvalan. Tako je bilo. Ništa je nisam pitao, ni ja, pogotovu nije ništa pitao niko drugi, jer niko sem mene nije mislio na Tankosavu, na moju mamu, ni na to da li ona nešto razume i vidi, ili ne razume ništa i ne vidi oko sebe, slepa kod očiju, moja zabrađena mama, ali moja, pomislio sam, moja Tanica. Tako je

bilo, Davide, nema tu šta, tako sam pomislio. Zaljubljena u Dragu, pomislio sam i setio se kako bludi po kući kao utvara na koju niko ne obraća pažnju, posluje po kujni nešto izvan naših pogleda, pored prisutnih očiju, moja mama, pomislio sam, sećam se vrlo dobro da sam pomislio još jednom pre nego što sam joj prišao — ali moja pomislio sam. Morao sam ja jer nikome nije padalo na pamet da pomisli na nju kada su se rešavali ozbiljni problemi u kući, osim, možda, Dragoj, ali ne bih smeo ni to da tvrdim, pošto joj tih dana nisam viđao oči, pa nemam pojma šta je ona mislila ili osećala. Tana, panično iscerena i preplašena na vratima sa unapred pripremljenom rečenicom u stegnutom grlu, prišla je prvo mojoj maloj supruzi, poklonila se pred njom i, pružajući joj poslužavnik, rekla:

— Dobro došla u našu kuću, snajo!

Da smo svi bili oduzeti njenom utvarskom pojavom na vratima, njenom rečenicom i poslužavnikom, nema nikakve sumnje. Odjednom im je postalo jasno da Tana govori i da nas je godinama zavaravala. Sve to vreme — njima je postajalo jasno — ona je gledala, slušala i razumela, što je vrlo neprijatno pošto su se ponašali pred njom kao da ne shvata ništa, kao da ne postoji čak i kada je nedvosmisleno prisutna svim intenzitetom svog smrada. Ali, nije se imalo kud. Jedno po jedno prilazili smo njenom poslužavniku i uzimali so i hleb. Kada je, na kraju, uzeo so i hleb i moj drugi kum, Tankosava se poslednji put poklonila i rekla onim istim stegnutim i mrtvačkim glasom:

— Rakija je na stolu.

Tog trenutka smeh je u meni postajao prevelik za kavez u kome je još uvek bio sputan. Počeo je da me boli u grudima, pretio je da mi rasturi utrobu, da me raznese iznutra u hiljade parčića, ukoliko mu ne dozvolim da izleti kao burevesnik mog očajanja. Posedali smo oko stola, sada prekrivenog šarenim somotskim čaršavom, a Tankosava je zaređala sa poslužavnikom od jednog do drugog, služeći nas čašicama žute, verovatno fiđelovačke rakije. Niko, naravno, osim mene, još nije mogao da se povrati od šoka. Gledali su u Tankosavu, ili nisu gledali u nju, kao u povampirenu sablast, kao u mutavicu kojoj se odjednom

povratio dar govora, kao u Isusa Hrista koji je protivno svim zakonima prirode digao Lazara iz groba. Prvi se snašao Blagoje. Počeo je da priča, u opštoj tišini koja je zavladala pošto je Tankosava završila svoj sablasno dostojanstveni krug oko stola, smešne priče o nekom gluvom engleskom lordu koga je upoznao u Njujorku, a odmah zatim o nekim našim ekonomistima koji su u Parizu greškom kupili konzerve sa hranom za pse i u slast ih pojeli. Toliko im se svidela ta hrana, ako je verovati Blagoju, da su nastavili da je jedu i pošto je jedan od njih slučajno doznao šta znači reč chien. Sećam se te priče i dan-danas, i blagonaklonog, ali uzdržanog smeha kojim je Miloje propratio i jednu i drugu Blagojevu anegdotu, i ljubopitljivosti mog drugog kuma Blagoja, koji je bio zgađen nad činjenicom da u inostranstvu proizvode i konzerve sa hranom za pse, a toliki milioni u svetu gladuju, i Drage koja nije bila ni blagonaklona, ni zainteresovana, i Tankosave koja se, skamenjena, oporavljala od svog herojskog čina, zapanjena sada već i sama da je smogla hrabrosti za svoju veliku fiđelovačku demonstraciju, sećam se čudesno živo svih nas okupljenih oko velikog pisaćeg stola sa stolnjakom od šarenog somota, sećam se svih pauza u razgovoru i dužine svake pauze koja bi se svaki čas preteći nadnosila nad naš trpezarijski pisaći sto, sećam se mirisa žute rakije u našim čašicama, svega se sećam, jer je nedostajalo još samo nekoliko trenutaka pre nego što ću početi da izvodim svoju malu šalu i pre nego što će sputani tigar smeha u mom stomaku provaliti vrata kaveza i grunuti među nas opasno iskeženih čeljusti.

Svi su već mislili — video sam im to po licima — da je najgore prošlo. Blagoje je mislio da će ispričati još jednu anegdotu, Miloje će se još jednom blagonaklono nasmejati, svi ćemo izdržati još minut-dva i onda ćemo se razići po svojim sobama da bi u miru zaboravili ovo neprijatno jutro. Smišljajući svoju malu šalu, još juče posle podne sam je smislio do poslednjeg detalja. Razmišljao sam ko će prvi prekinuti svadbenu sedeljku i predložiti da se odmorimo pred ručak. Nisam mogao da budem siguran, ali mislio sam da će to učiniti Miloje. Nekako sam mislio da bi njemu kao komandantu parade, kome samo što se nije rodio unuk i sin, ocu koji je upravo oženio sina nje-

govom nezakonitom maćehom, dakle, jednom čoveku od akcije, najlakše bilo i najviše odgovaralo da dâ znak za polazak. Verovatno bi tako i bilo, verovatno bi se Miloje digao i rekao nešto, kao, sve je to lepo ali treba posle podne raditi, ili već nešto u tom aktivnom maniru da je Draga mogla da izdrži još nekoliko trenutaka, jer samo nekoliko trenutaka nedostajalo je Miloju da bi sa potrebnom dostojanstvenošću mogao da izgovori svoju poslovnu rečenicu. Draga, međutim, nije mogla da izdrži. Očigledno nije. Video sam odmah da neće izdržati, i zato sam čekao na njen šlagvort da bih počeo sa izvođenjem svoje male šale.

Pitao bi me možda, Davide, kako sam ja to video da baš Draga ne može da izdrži i zašto sam bio siguran da će ona prva pokušati da pobegne iz našeg malog i srećnog porodičnog kruga? Ne znam. Ne mogu da ti kažem učinila je to i to, ali rekla je ovo i ovo, jer Draga nije ništa ni učinila ni rekla. Uzela je čašicu žute rakije sa Tankosavinog poslužavnika i držeći je u ruci sve vreme ovog kratkog svadbenog posela sedela je sa stegnutom čašicom u šaci vrlo uspravno i kruto u svojoj stolici. Nije gledala ni levo ni desno, već u šareni somotski čaršav ispred sebe, a tanka ručica bila je potpuno ukočena u vazduhu. Ni ona, ni njena lako pognuta glava, ni pogled prikovan za šaru na somotskom stolnjaku, ni ruka, ni šaka, ni žuta tečnost u rakijskoj čašici — ništa se nije micalo, pa sam, možda, zato pretpostavio da će ona prva pobeći sa razbojišta našeg salona. Učinilo mi se verovatno, a ispostavilo se da sam bio u pravu, da tako ukočena ne može dugo više da izdrži, i da će nešto morati na njoj da se pomeri inače će doći do prskanja njenog slabašnog materijala od prenapregnutosti. Valjda zato, ali nije ni važno zašto sam to znao kada se ispostavilo da sam ispravno bio uveren da će Draga prva prekinuti mučninu što se kao bezobzirno uporna, smolasta paučina obmotavala oko nas i velikog pisaćeg stola. Jednostavno, došao je trenutak, jedan među trenucima, i Dragoj je bilo pisano da kaže:

— Idem malo da se odmorim — rekla je, ali pre nego što je stigla da se digne sa stolice, pre nego što je uspela da spusti svoju punu čašicu rakije na sto, pre nego što je, u stvari, završila svoju rečenicu, prvu koju je izgovorila od jutros — ja sam, zategnut kao

otkačeni oroz na pištolju, na izgled ravnodušan i savršeno miran, a razapet od divnog smeha koji je još uvek nečujan treštao u meni, ja sam, sasvim meterofektli, kao najprirodniju stvar na ovom svetu, postavio svoje pitanje Tankosavi. Tankosavi? Zašto Tankosavi, pitao bi možda ti ako slušaš, zašto ne Dragoj, zašto ne Miloju, zašto — Pero moj, zašto prijatelju i brate moj, zašto Tankosavi? Juče i jutros mislio sam još da ovo pitanje postavim Dragoj, to je činjenica. Međutim, kada sam bolje razmislio i detaljnije zamislio situaciju u kojoj će moje pitanje, moja mala šala, biti izvedena, shvatio sam da će Tankosava ipak najviše da se zbuni. Miloje bi možda našao neki odgovor na moje pitanje, koji bi umanjio njihovu zbunjenost i moje zadovoljstvo, pa mi se učinilo — i opet se ispostavilo da sam bio u pravu — da je najbolje beslovesnu Tankosavu dovesti oči u oči sa mojim nestašnim, dobro smišljenim pitanjem. Zato sam, Davide samo zato, dakle, zbog efektnosti moje unapred režirane šale, pitanje postavio Tankosavi, ne dopustivši Dragoj da završi rečenicu, da se digne sa stolice, ispusti čašicu iz ruke, a kamoli da ode iz sobe pre nego što čuje moje pitanje koje ću sasvim mirno, čak napadno tiho izgovoriti:

— Tankosava, hoćemo li Draga i ja da spavamo u njenoj ili u mojoj sobi?

Pitanje, Davide, normalno i na svom mestu. Nova situacija u kući traži i novi raspored njenih stanara. Tankosava, međutim, nije imala smisla za logičnost mog pitanja. Bogzna šta je ona znala i zamišljala! Možda nije ni čula, ili, ako je čula, možda nije razumela moje pitanje pošto je još uvek bila udrvljena i oduzeta od napora koji je uložila u svoj malopređašnji ispad. Zurila je u mene kao tele, jadna moja Tana, kao gluv čovek koji hoće po izrazu lica svog sagovornika da razume ono što nije čuo. Videvši da od nje neću dobiti odgovor, ponovio sam pitanje:

— Pitam te, Tankosava — ponovio sam ne može biti normalnije — pitam u kojoj ćemo sobi sada Draga i ja spavati?

Tankosava ni tada nije razumela već je nastavila da bulji u mene preplašena na smrt potrebom da odgovori na pitanje koje ne razume kao što ne ra-

zume gotovo ništa od onoga što se dešava među nama. Međutim, ako ona nije, razumeli su svi ostali, vrlo dobro su razumeli svi šta pitam i kakav odgovor očekujem. Miloje je baš podizao polupraznu čašicu rakije prema ustima kada je moje tiho pitanje stostruko odjeknulo kroz naš salon, i sada je držao čašicu na pola puta između usana i stola, toliko obuzet mojim pitanjem da nije mogao da se odluči da li da je vrati ili da je ispije. Razumela je Draga, koja je isto kao i Miloje — i to je zaista, objektivno, faktički, bilo smešno — držala svoju čašicu gotovo u istom položaju u kome i Miloje, samo što je ona pošla da je ostavi na sto, a ne kao Miloje da je prinese ustima. Blagoje je zavukao glavu među ramena, i zverao je levo i desno kao uspaničena veverica, a moj drugi kum Blagoje, osetivši da nešto nije u redu, šoferski mudro je gledao u tavanicu. Moje pitanje je u opštoj tišini visilo iznad stola kao veliko crkveno zvono koje sam iz sve snage zaklatio da trešti zaglušno, strahovito veselo i glasno, ali ipak ne glasnije nego što je treštao smeh u meni dok sam prelazio mirnim pogledom preko skamenjenih lica mojih najbližnjih. Napinjao mi je grudi kao mehove za raspirivanje plamena, besno navaljivao na sigurnosni ventil grla, i kada više zaista nisam mogao da izdržim njegov pritisak, ali ne pre toga, pustio sam da provali u salon. Kakav je to prasak bio, Davide! Kako su čašice na stolu zazvečale! Svojom ogromnom snagom počeo je da prkosi jeci zvona koje je treštalo zajedno sa mojim smehom, mešalo se sa njim u božanski orkestriranu simfoniju zaglušne jačine. Toliko smo se glasno i raspojasano smejali zvono i ja da se smeh dvonožaca okupljenih oko našeg porodičnog pisaćeg stola gotovo nije čuo, mada su se, svi moji svatovi, svi osim Drage, čak i Tankosava, trudili iz sve snage da učestvuju u velikoj svečanosti koju smo moje zvono i ja priredili meni i mom zvonu. Bedan je izgledao njihov smeh prema našem. Sasvim bedan i ništavan. Oni su naravno, bili presrećni kada sam počeo da se smejem, užasno spremni da moje pitanje prime kao izvrsnu šalu, vic godine, sto puta smešniji od Blagojeve priče o našim ekonomistima i konzervama pseće hrane. Sa olakšanjem koje je bilo očigledno, prvi se mom smehu pridružio Blagoje. Počeo je sitno da se hihoće, ali

nekako njegov smeh, nije ličio na smeh, a njegovo lice kao da se nije krivilo od smeha, već od bola prouzrokovanog žiganjem bubrega. Činilo se takođe, da Miloje ne ispušta zvuke smeha iz sobe, već samo održava usta otvorena u položaju u koji ih je namestio zubar tutnuvši mu dva velika tampona između desni i unutrašnje strane oba obraza. Tankosava, ne razumevajući ništa, ali videći da se svi smeju, zabila je glavu u nedra kao što uvek čini kada imitira ljudski smeh, srećna i ona, verovatno, što će smeh skrenuti pažnju sa njenog fiđelovačkog rituala. Bilo je, Davide, o, Davide da znaš kako je bilo smešno! Izgledalo je na prvi pogled da se svi smejemo Dragoj, jer ona je jedina ostala nema, nepomična, i dalje polupognute glave, zagledana u šaru na somotskom čaršavu, sa rukom skamenjenom na pola puta između stola i svojih usana, jedna od onih voštanih figura Drage, koje mi se svremena na vreme ukazuje kao otkrovenje.

Presrećni, u prvom trenutku posle gromovitog pucnja mog pitanja, što sam počeo da se smejem, svima se vrlo brzo učinilo da naše smejanje traje suviše dugo. Svima osim zvonu i meni. Nas dvoje, zbratimljeni u jedinstveni tresak smeha, smatrali smo da smejanje tek počinje kada je njima već uveliko izgledalo da nijedan vic, ma kako dobar, ne može da izazove smeh koji će trajati večito. Iako su se zaista trudili, sa dirljivom usrdnošću, da što je moguće duže slede zvono i mene u pobedničkom pohodu našeg smeha, ipak su jedno po jedno, nerado doduše, ali ipak su morali kad-tad, pa su na kraju Miloje, pa Tankosava, pa jedan, pa drugi Blagoje prestali da se smeju. A zvono, Davide, šta da ti kažem, zvono i ja smo, tek tada, kao da nam je to samo nedostajalo, kao da smo samo na to čekali, nastavili smo, Davide, nas dvoje tako da treštimo, da bacamo talase našeg smeha o zidove i tavanice u izbuljena i iscerena lica mojih svatova, do neba, Davide, pa opet nazad do zemlje i mojih svatova koji su, nesposobni da se smeju dalje, jedva čekali da nas dvoje prestanemo. Ništa im, naravno, to nije vredelo. Oni jadnici nisu znali, takvi, budalasto nogati oko mene, nisu imali pojma da neću prestati da se smejem sve dok budu živeli u mojoj uspomeni, sve dok budem u stanju da pamtim i mislim.

Radost zbog smeha, koju sam u svom velikom smehu otkrio, radost zbog smisla koji je zvono razglašavalo, radost je bila tako velika u meni da je čak i naš ogromni i zaglušni smeh počinjao da mi biva pretih. Pokušavali smo još glasnije da se smejemo, da još razdraganije upućujemo naše salve prema nebu, i da ih još spremnije dočekujemo u naručju kada nam se vrate kao jata crnih kljunatih ptica. Možda naše smejanje njima više i nije ličilo na smeh. Po svemu sudeći oni su čak bili uvereni da to što zvono i ja uprkos svega nastavljamo da radimo, i nije smeh. Verovatno im se moje smejanje uz zaglušnu pratnju zvona činilo kao vrištanje. Da, da, nema nikakve sumnje, oni su verovali da ja to vrištim, i da ne mogu da se zaustavim, a ja sam se u stvari smejao i nisam hteo da prestanem. Ništa me se nije ticalo što je njima postajalo sve nelagodnije, nimalo nisam vodio računa šta oni misle o mom smehu, jer njima se ja nisam ni smejao, ja sam se smejao sebi i za sebe, smejao sam se kao što se Japanci klanjaju izlazećem suncu, ili možda kao dete što odmah po izlasku iz majčine utrobe počinje da vrišti zato što su ga šamarima naterali da živi.

Znao sam ja, Davide, još juče sam znao da oni neće moći da izdrže moj smeh. Znao sam da će poskakati i da će se zabezeknuti, da će se poplašiti i uznemiriti. Sve sam ja to znao, pa pošto više nisam uopšte obraćao pažnju, čini mi se da ih nisam više ni video, jedva da sam čuo i primetio kada je Miloje skočio sa svoje stolice i više dreknuo nego što je rekao:

— Pero, bogamu, prekidaj više! — viknuo je koliko ga grlo nosi, verovatno, ali zvono i ja smo nastavili da se smejemo kao da se ništa nije dogodilo, ili još više, kao da nam je ta jedva čujna i gotovo neprimetna Milojeva reakcija dala veću energiju i novi podstrek za smeh. I nastavila se naša zvonjava, još snažnija i gromoglasnija, tako da je Draga stavila ruke na uši, da, da, Davide, baš ruke na uši kao da je u zvoniku Bogorodičine crkve, svoje mršave ruke na male prozirne uši i istrčala iz sobe glavom bez obzira. Tada se i Blagoje digao i krenuo za njom, užurbano i poslovno, verovatno zato da bi ostavio utisak kako je pošao za Dragom, a ne u bekstvo pred našim smehom. Tada je Miloje naredio

pokretom ruke da svi izađu iz sobe, a sam je ostao, prsa u prsa sa zvonom, kao poslednja odstupnica pred najezdom mog strahovitog smeha. Misliš li da sam tada prestao da se smejem? Ja ili zvono? Bože sačuvaj! Misliš li ti da sam ja uopšte video Miloja zaslepljen suzama koje su mi curkom curile niz lice? U stvari video sam, ne mogu reći da nisam, ali nikakvu, ama baš nikakvu pažnju nisam obraćao na njega. Uostalom, tačno je da je on na izvestan način pomogao da moj smeh bude izazvan, ali u toj fazi moj smeh nije imao više nikakve veze sa Milojem. Video sam ga kako se povija pred naletima mog smeha, kao slamka na vetru od milion bofora u Otrantu, besmislen u svom herojskom i glupom naporu da izdrži ubitačnu zvučnu frekvenciju koju smo zvono mog pitanja i ja ostvarivali u salonu, ali on me se u tom trenutku najmanje ticao. Konačno, on je preplašeno, postajući svestan snage koja se krije u mom smehu, počeo unatraške da se približava izlaznim vratima, u nadi noja da se može sakriti od mog smeha, da bednom drvenom pregradom može sprečiti prodiranje našeg ultrazvučnog, supersoničnog smeha.

Tako je to bilo, Davide, i sećam se još, pa hoću da ti pričam: u salon sam ušao ponovo tog dana tek oko ponoći, možda i kasnije. Nisam mogao da spavam. Stomak koji je satima skakao po mom kanabetu, smirio se u duplji, umorna pluća više nisu mogla da uhvate vazduha za veliki smeh. Mirno sam ležao nekoliko sati u mraku moje sobe, ali nisam mogao da zaspim, već sam u neko doba, bila je ponoć, možda je i prošla, ko će to znati, krenuo put salona, ni sam ne znam zašto. Otvorio sam vrata i zagledao se u veliki tamni prostor pred sobom naslućujući pogledom ali ne registrujući pameću tamne obrise stvari, planine, delove i kuće, što se, mračnije od mraka, uzdižu na nekom preistorijskom reljefu kao sićušne, zanemarljive prepreke divu koji putuje daleko u čizmama od sedam milja. Stao sam. Gledao sam da ne vidim, i nisam slušao, pa ne znam kako sam odjednom postao svestan da je tu odmah pored mene, kod samih vrata, moj otac Miloje. Bilo je dovoljno da okrenem glavu ulevo, što sam i učinio nesvestan da je okrećem i da gledam, pa da ga vidim kako sedi na zemlji, leđa prislonjenih uza zid, velikih nogu,

presavijenih u kolenu, bosih slonovskih stopala sa dva vitka gležnja i jedanaest prstiju skvrčeno zabijenih u prljavi, hladni pakret salona. Bio je u pantalonama i košulji koju je izvukao tako da mu je pokrivala celu veliku trupinu, sve do mesta na kome počinju njegove moćne noge. Glavu je zabacio unazad, prislonio je uza zid i spavao je otvorenih očiju. Ja sam makar mislio da spava, mada su mu oči bile bele i otvorene u mraku, jer ničim nije pokazivao da me primećuje, iako je gledao u mom pravcu. Mislim da se dobro sećam kako su izgledale njegove otvorene oči, jer se sećam da sam zgodnije okrenuo kolica i da sam se zagledao u taj, najprazniji od svih pogleda, pa da ni tada nisam uspeo da otkrijem u njima ništa od živog pokreta, nijedan treptaj koji bi razbijao monotonu, mrtvu beslovesnost. Tek pošto sam dobro razgledao njegov prazni i beli pogled, njegovu glavu zabačenu unazad, moćne noge ispružene prema sredini salona, tek kada sam primetio da je između nogu, na zemlji flaša, i tek tada sam zaključio da je Miloje u oblaku žutih rakijskih isparenja, budan, žut i umrtvljen. Prvi put sam ga tad video pijanog i nisam znao ono što sada znam tako intimno i napamet da je Miloje bio pijan i da je u poslednjoj, petoj fazi pijanstva u kojoj mu se oči uvek isprazne, postanu bele od ništavila i volovski velike od ukočenosti. Tada to nisam znao, nisam poznavao njegovu petu fazu pa nisam znao da ona traje veoma kratko i da može da se završi dvojako: ili se Miloje onesvesti, posle čega mu treba trljati zatiljak hladnom vodom dok ne promumla prvu reč, ili se trgne iznenada, vrati s dalekog puta što se prelazi u čizmama od sedam milja, pa progovori teško i kratko, uvek teške reči što su potonule najdublje u njegovu kabastu seljačku svest.

Ne znam kako, Davide, u mraku salona, mršav, mali, histeričan, stomaka što je tek prestao luđački da skače, pluća — isceđenih mokrih krpa, vrelih i suvih očiju, sa pijanim ocem ispred točkova mojih kolica, osetio sam, ne znam zašto, ne bih te lagao kada bih znao, nego zaista ne znam zašto sam osetio da je mom moćnom Miloju što menja ritam stvari, rastura ljubav, ruši prepreke tvrdom glavom i napetim snažnim nogama, ne znam kako i zašto, ali znam da sam osetio strah i sažaljenje, dva sasvim nova osećanja koja su mi paralisala pokrete, a moj histerični pogled i usplahireni mozak zaustavila u savršeno mrtvoj tački. Gledao sam kako Miloje, i dalje zavaljen unazad, počinje da miče usnama, da pomera glavu levo i desno, kao da traži vode ili vazduha, kao neka velika suvozemna riba što se odjednom našla u mutnoj crnoj vodi.

— Da donesem vode — pitao sam, rekao sam jedine reči koje su mi automatski došle u suva, vrela usta, ali nisam ništa preduzimao da bih mu nabavio bilo vazduha, koji je tražio svojim nemim pokretima glave, bilo tečnosti da ublaži izranjavljena nepca. Možda bih i krenuo po vodu, možda bih otišao do prozora i širom ih otvorio da moj otac ne bi skapao u uglu salona sa gotovo praznom flašom rakije među nogama, da je Miloje bilo čime pokazao je li me čuo ili nije, da nije i dalje, kao da ne zna da postojim i pred njim se nalazim, samo mahao glavom i nemo otvarao usta slično gladnom detetu što traži majčinu sisu. Sećam se dobro da je na kraju moj mozak iz mrtve tačke u kojoj su ga zaustavili strah i sažaljenje, ili samilost i očajanje, svejedno, ili saznanje, jednostavno — saznanje — da Miloje nije baš tada učinio prvi pokušaj da se digne. Okrenuo se telom prema zidu, naslonio rukama na njega, a nogama se odupro o zemlju i, naprežući sve umrtvljene i neposlušne mišiće u svom velikom telu, pokušao je da se odlepi od parketa. Nije uspeo. Noga mu se okliznula i on je, padajući i dočekujući se na ruke, srušio flašu sa ostatkom rakije. U drugom pokušaju je uspeo, uz moju pomoć. Približio sam mu se sasvim i pružio mu ruku, ali je nije prihvatio. Dohvatio se naslona moje stolice desnom rukom, levom se podbočio o zid, srećom se jednom nogom odupro o točak kolica, pa se naglim trzajem uzdigao i uspravio na noge klateći se i oslanjajući se, povijen, o naslon pored moje podlaktice. Napipao je rukom stolicu koja mu je, srećom, bila na dohvatu ruke i teško se spustio na nju. U mraku smo tako sedeli. Ćutali. Moj otac na stolici, pokleknule glave spuštene na grudi, kao srušena kuća pod oblačnim noćnim nebom, i ja, sluđen saznanjem ali čudno miran i potreban, nasuprot njega, u mraku, ne znam koliko smo dugo sedeli i gledali se ne videći jedan drugog, ali osećajući pri-

sustvo i bliskost koju nikad, ma kako svetlog i jasnog pogleda, neću moći da otkrijem ponovo ni usred najsunčanijeg dana. Možda smo sedeli tako jedan minut, možda jedan sat, dok nisam progovorio:

— Da donesem vode — pitao sam ponovo, a on je čuo, prvi put nešto čuo od kada sam ga zatekao u uglu sobe sa flašom rakije među nogama, čuo i podigao pokleknulu, tešku glavu na grudi, prvi put me u mraku pogledao kao da sam tu, i da je on tu zbog mene sve vreme našeg susreta u mraku našeg velikog salona. Video sam njegovu glavu, video zamućen pogled i napor zenica da se usredsrede na jednu tačku, video sam misao, jasnu i duboku misao u pijanim očima, i znao sam da će progovoriti mada je — on pijan, ja potreban — mada smo obojica znali ne znajući da išta znamo, znali da nema reči za naše misli, jer je toliko raznih osećanja spleteno u liniju naših pogleda da samo ćutnjom, ako ikako, mogu sve boje duge da se svedu na jedno osećanje, na jednu reč, sivu i bezbojnu za svaki pogled, nečujnu za svako uvo, prebogatu za svaku misao.

Osetio sam to. Vrlo dobro znam, Davide, šta govorim, osetio sam to, kažem, mada to nije ni osećaj, ali kažem osetio sam zato što znam da ništa nisam shvatio, već sam samo znao da je on pijan, ja smiren do mrtvila, da nas dvojica sve što se može znati već znamo bez reči i rečenica, bez osećanja i apstrakcija, pa sam rešio da ga odvedem do njegove sobe, nežno koliko god mogu nežnije spustim na njegov krevet i prekrijem najbeljim čaršavom koji ću naći u plakaru.

— Hajdemo, oče — rekao sam i pružio sam mu ruku — hajdemo odavde, rekao sam, i Miloje je prihvatio moju ruku, ali ne zato, bar ne još zato da bi se digao sa stolice i krenuo iz salona, već da bi me zadržao i prisilio da ga čujem.

— Pero — rekao je, pa zastao ne skidajući pogled sa mojih očiju koje nisu bežale ispred njegovih — sine — rekao je — nije bilo vredno — rekao je, i, mada nisam razumeo na šta misli, znao sam šta je hteo da kaže, pa sam mu rekao:

— Sve je u redu, oče — mada sam znao da ništa nije u redu, i ponovo sam hteo da ga podignem sa

stolice, ali sam video po odlučnom klimanju njegove glave da se Miloje neće dići dok ne završi misao:

— Nije trebalo ni da krećem — rekao je, pošto je prikupljao misli nekoliko trenutaka, pa se zatim zagledao u mene, u mraku, u kolicima, u našem salonu, i još pitao kao da mu je to veoma važno, najvažnije na svetu:

— Shvaćaš?

— Shvatam — rekao sam mu kao detetu, i zato što sam znao na šta misli i zato da bi se Miloje digao i krenuo prema svojoj sobi u krevetu u koji ću ga nežno položiti i prekriti belim čaršavom. Izgleda da ga je moj odgovor zadovoljio, ili je digao ruke, ili je i sam shvatio, ko će to znati, tek ustao je teško sa stolice i oslonjen o moje rame krenuo preko salona prema vratima koja vode u hodnik ispred njegove spavaće sobe. Nismo žurili. Teško je stajao svojom rukom na mome ramenu i teško koračao preko salona. Polako smo išli, kao u procesiji, svečano smo koračali, ja bez nogu, on na klimavim nogama, kroz mrak. Polako sam otvorio vrata, pa smo se zajedno, ja u kolicima, on tesno pripijen uz njih sa rukom na mom ramenu, provukli prvo u hodnik, pa u njegovu sobu i došli do kreveta. Za moju ruku se uhvatio da bi se spustio na krevet, i još jednom rekao, dok sam ga prekrivao belim čaršavom:

— Shvaćaš?

Ostalo, Davide, ne moram da ti pričam. Znaš ako čuješ, jer sam ti stotinu puta isto pričao. Znaš da sam izlazeći iz Milojeve sobe pomislio prvi put:

— Miloje nije moćan.

Znaš da sam, prolazeći kroz salon na putu prema mojoj sobi, pomislio drugi put:

— Miloje nije moćan — i da sam, možda, to i glasno rekao u mraku u našem velikom salonu.

Znaš da sam, ulazeći u svoju sobu rekao:

— Moram tražiti Davida! —

i da sam shvatio da moram tražiti Davida jer sigurno je da se neće naći samo ono što se ne traži, mada, naravno, nije sigurno da će se naći sve ono što se traži.

Tako sam počeo da tražim Davida. Tako je to bilo.

Tako je to bilo, moj Davide. Ili će biti? Ili jeste? Možda nije ni važno. Čini mi se uvek da ti tome pridaješ više značaja nego ja, ali ne vidim zašto. Zaista, ne vidim, Davide. Morao bi, ipak, morao bi da mi objasniš ako hoćeš da shvatim bolje. Ja jednostavno mislim da trenuci vremena koje sam ispunjavao, ili koje ću ispunjavati, lete pored mene kao ove kuće u Ruzveltovoj ulici što lete unazad, dok Dragina »Florida« stoji u mestu. Kada je do nas stiglo raskršće kod Vukovog spomenika, Draga je primetila da su ulice izuzetno puste, a malo kasnije — Pravni fakultet je upravo prolazio pored nas — objasnila je to sebi i nama: nedelja je, i treći je maj. Sav svet je pobegao iz grada. Zatim će leteti radnje u bulevaru, pa drvoredi u Miloševoj i dok si se okrenuo pred Draginu »Floridu« će stati naša kuća.

Kolica me čekaju ispred nje. Mirna i verna kao dresirano kuče. Hoću brzo da izađem, i izlazim što mogu brže da ne bi Tankosava došla da mi pomaže. Jest, đavola. Evo je već. Nek' ide do đavola. Nek' mi pomaže. Majka mi je. Brže ću stići do svoje sobe, a to jedino sada želim. Draga, ne izlazeći iz kola, viče za mnom: »Zdravo, Pero«. Ja bih hteo da joj odgovorim, ali me mrzi. Zaista. Već mi je krenula reč iz pluća prema usnama, ali, evo, nemam energije da je isteram. Sadašnjost je tako trenutna da u njoj nema vremena ni za šta. Ako kažem to prokleto »zdravo«, ono će već biti ranije rečeno, ili će tek biti kazano. Šta ima da se zdravim sa njom.

Dobro je da sam konačno u svojoj sobi. Treba još samo na kauč da se prebacim. Da se prebacim? Ili da ostanem u kolicima? Nešto me mrzi da se preprtljavam na zemlju, pa po zemlji do kauča, pa na kauč... Ostajem u kolicima. Spuštam naslon. Pokušaću da zaspim. Pokušaću da spavam. Danas mi je dosta preprtljavanja. Dosta, zaista dosta.

Gle, zaspaću!

VIII

Usne su mi suve kao hartija. Jezik uštavljen od duvana, crn i zadebljao u ustima bez pljuvačke. Grlo peče oprljeno alkoholom, vrelo. Glava mi je čudno laka i prazna na lomnom, neispavanom telu. Budan sam i vidim bistro, ali nekako suviše, grozničavo budan i neprirodno dalekovid. Kao da sam bez težine, a opet sam težak u svojim kolicima, nepokretan i debeo u našem salonu. Još ne mogu da shvatim ono što znam da se dogodilo, jer se do maločas događalo kao u snu, tako neverovatno i neobično. Misao mi klizi prelako kroz bistru i praznu glavu, po uglačanoj površini mozga da bi izvetrila na oči i uši pre nego što se spoji sa nekom drugom mišlju koja takođe usamljena luta kroz provetrenu prazninu moje lake, rastresite glave. Ne mogu dva pojma da vežem. Ne mogu ništa da shvatim osim da se dogodilo nešto neshvatljivo. Ne znam kako je moguće. Tankosava! Da je bilo ko drugi, shvatio bih, mislio bih čak da je to prirodno. Ali ona, moja mama! Pa to je ipak suviše smešno da bi se čovek smejao. Dođe mi da iz ovih stopa odem do nje i da je, ne znam šta, išamaram ili izljubim po očima, u svakom slučaju na mrtvo ime.

Kada sam je poslednji put video? Bili smo zajedno na groblju. Video sam je kako poliva nar na Goranovom grobu. Cvilela je. Zatim smo došli kući. Ona mi je pomogla da pređem iz Dragine »Floride« u moja kolica. Tada sam otišao do svoje sobe. Zaspao sam. Kad sam se probudio u sobi je bio potpun mrak. Nisam se probudio naglo. Prvo sam osetio da me tišti vrat, ali još nisam bio svestan svog tela. Osetio sam tištanje nezavisno od vrata. Tako nekako; ili vrat koji nije moj već samo tišti i ja znam da je to na vratu. Pomakao sam glavu iz nezgodnog položaja u kome se našla, nesvesna sebe, i shvatio da je to moja glava na vratu koji me tišti. Shvatio sam da je reč o meni, da sam to ja negde. Zaspao. Čim sam postao svestan da spavam, bledo se pojavila u glavi misao da postoji i jedno drugo stanje — da bih mogao da budem i budan. Valjda iz želje da proverim ovu anemičnu, ne agresivnu pretpostavku, otvorio sam oči i

odjednom primetio da je tamo potpun mrak, dok je ovde kod mene svetlo. Brzo sam ih zatvorio, ali sada je već bilo suviše problema koje je trebalo rešiti da bih mogao da se vratim u stanje mira. Morao sam da izađem iz svetlosti svog postojanja u nemirni mrak sobe. Naravno, nisam odmah znao da je to moja soba. Morao sam prvo da se setim šta je prethodilo mom postojanju izvan realnosti. Interesantno, prvo sam se setio Tankosave kako mi pomaže da izađem iz automobila. Onda sam išao unazad nekoliko trenutaka. Stigao sam »floridom« do Ruzveltove ulice, pa se brzo vratio do naše kuće. Tu sam već bio u kolicima. Prejurio sam u jednoj misli prostor do sobe i konačno stigao do sebe u mraku. Znao sam da sam zaspao u svojim kolicima, pošto sam se vratio sa groblja. Kad? Pomislio sam — kad je to bilo? Kada bih znao, pomislio sam, kada je bilo možda bih znao kada je sada. Da li je sada juče rano ujutru, ili sutra kasno u noć? Koliko sam postojao izvan mojih kolica i moje sakate telesine? Koliko je trajao moj izlazak iz samog sebe? Da je dan, pomislio sam, mogao bih da se orijentišem u vremenu, naravno, relativno, tek toliko da kažem da li je danas uveče ili sutra ujutru. Međutim, bio je mrak, a nisam imao pojma koliko sam dugo spavao. Znaš da sat nikada ne nosim jer je najblesavija od svih mašina koje su nogati izmislili, pa tako nisam nikako mogao da znam koliko je sati. Misliću da je na Draginoj nogatoj kuckalici bilo četiri kada smo se vratili sa groblja. Mislim da je sada proleće, mislio sam, dakle, dani su se produžili zato da bi se kasnije opet skratili, ergo, ne može biti manje od devet sati, ali može da bude više. Beskonačno mnogo više. Možda je već devedeset devet puta devet i više od devet, pa je zato, možda, sada manje od devet, jer su se dani skratili zato da bi se kasnije opet produžili. Mislio sam: ko će to znati, Davide! Digao sam ruke od računanja, sada već gotovo sasvim budan, ali mnogo manje živ nego maločas, iza kapaka, nekako trom, ušinutog vrata.

Odlučio sam da se okupam. Teško sam sišao iz kolica i odvukao se dašćući i kašljući do tuš-kupatila preko puta moje sobe. U kupatilu sam se skinuo. Prljave gaće i majicu, kao i kaljave pantalone bacio sam u ćošak, a košulju i džemper sam stavio na belu

stolicu. Setio sam se tek tad da sam zaboravio da uzmem čistu majicu, gaće i pantalone. Jedan trenutak sam se odlučivao, pa sam rešio da golišav odem do plakara u hodniku. Sećam se da sam sâm sebi, onako nag i zahodan, ličio na nekog debelog, belog mekušca u bekstvu. Brzo sam se vratio sa vešom. Seo sam pod tuš i pustio vrlo vrelu vodu. Polako sam dodavao sve više i više hladne. Kada sam se istrljao sunđerom i palmolivom, osušio se velikim ubrusom i obukao u čist veš, osećao sam se sasvim svež.

Osećao sam se sasvim svež, osećao sam se sasvim svež, osećam da moram sačekati da prođe bol koja se zabila u prazninu moje isušene glave pre nego što nastavim da mislim, pošto bol ode uvidevši da nema što da traži u mojoj sparušenoj, izgoreloj glavi u kojoj sigurno miriše na ispražnjenu a neprovetrenu, rashlađenu i neočišćenu kafanu u praskozorje; pošto taj nož u slepoočnici dokono zaključi da se mozak u mojoj lobanji ugljenisao kao jezgro sasušenog oraha iza tvrde i zdrave ljuske. Osećam kako se povlači iz slepoočnice, kako razočarano vetri u vasionu bola odakle će opet, možda u drugom sastavu, jačem ili slabijem, krenuti put dostojnije žrtve.

Osećao sam se sasvim svež, istrljan palmolivom, obrisan grubim velikim ubrusom, šuštav i uštirkan u čistom vešu. Još dok sam sedeo pod tušem setio sam se svega. Znao sam da su u salonu Miloje i Blagoje, namirisani i okupani, u čistim košuljama i besprekorno ispeglanim odelima. Nisam znao koliko je sati, pa nisam bio siguran da li je stigla Mila sa devojkama i samo zato — nikakav drugi razlog nije postojao — samo da bih doznao da li su devojke stigle, ili su možda već otišle, ili su upravo u Milojevoj sobi ili nisu mogle da dođu, samo zato da bih doznao šta je sa devojkama, jer one, nepoznate, pojavile su se u mom osveženom telu — samo zato sam video Tankosavu.

Znam tačno kako je bilo. Krenuo sam prema kuhinji samo zato što su se nepoznate devojke pojavile u mom osveženom telu. Hteo sam da doznam koliko je sati pre nego što odlučim da li ću se pridružiti zabavi koju Miloje već godinama priređuje za mene, zbog mene, znao sam to, naravno, mada moj otac

nikada ne bi priznao da su ženske zbog mene i za mene dovedene i prošlog, i pretprošlog i ovog trećeg maja, i da je treći maj datum koji se zbog bilo čega razlikuje od svih drugih datuma u mom, Milojevom i Taninom životu. O tome se ne govori. To je jedna od onih stvari koje se znaju. Ženske su jedna od onih stvari koje se znaju. Ženske su jedna od onih Milojevih besmislica koje se ni po čemu ne razlikuju od nepotrebnih engleskih knjiga. Zato, znao sam, niko nije došao u sobu da me probudi, zato bi pustili i da prespavam zabavu koja je zbog mene i za mene priređena. Siguran sam. Nema nikakve sumnje, zato što danas jeste treći maj. Druge zabave koje je Miloje priređivao u našem ili Milinom stanu, možda, nisu priređivane samo za mene, mada su i one zbog mene pravljene, ali ovu zabavu, trećemajsku, rođendansku, Miloje je pravio za svog sina bogalja, nema nikakve sumnje, mada se o tome ne govori ni po koju cenu, ni po cenu toga da zabavi ne prisustvuje slavljenik.

Prošao sam kroz hodničić ispred moje sobe, ali nisam skrenuo prema salonu već nadesno, prema predsoblju ispred sporednog ulaza u kuću, pa dugačkim hodnikom, pored Tankosavinog sobička prema kuhinji. Zastao sam ispred njenih vrata u nameri da oslušnem da li je unutra, ali video sam da gori svetlo u kuhinji i setio se na vreme da tamo može da bude samo Tankosava, pošto je Ivana otišla kod svojih u Sloveniju. Tada sam je video. Sedela je sama na hoklici pored šporeta, laktovima se oslonila o kolena svojih raskrečenih nogu. Buljila je u jednu tačku. Nije čula da dolazim, pa sam je nekoliko trenutaka posmatrao sa vrata. Tišina je umrtvila sve oko nje. Čulo se samo kako se vreme, monotono tiktačući, razliva po kuhinji. Učinila mi se neverovatno sama. Znam da sam se čak zapitao šta li Tankosava radi sada kad ne radi, kad je sama? Kada sam ja sam, ja mislim, ili čitam, Draga prelistava žurnale, ili piše pisma, Miloje traži društvo kad je sam, svejedno koga, svejedno kad, jer sam već godinama ne može da bude, ali šta radi Tankosava, pomislio sam, šta radi kad ne radi a ne zna da čita, ne zna da misli i nema koga da traži? Nije imala maramu na glavi, pa sam tada prvi put video da joj je kosa neuredno

povezana u tanke pletenice pričvršćene ukrug velikim crnim harnadlama i da je gotovo sasvim seda, ali nekako bezbojno seda, što me je iznenadilo. Nisam nikada mislio o njenoj kosi — ko bi još na Tankosavinu kosu mislio — ali znao sam da je crna kao ugljen, masna i debela. Sada se stanjila, izgubila je boju, nije toliko ni posedela, koliko je izbledela nekako, šta li. Sedela je sasvim nepomično. Pomislio sam da tu sedi tako nepomična već satima, jer sam video na vekerici da je tačno jedanaest. Pokušavam, jer je vrlo važno, da se setim svih detalja; svih mojih misli svestan opasnosti da bih, izgrižen do tuposti, prazne glave i srca, preliven nekim hladnim i suvim očajanjem kao brdo debelim zamrznutim snegom, mogao početi da izmišljam. A neću. Nek' boli koliko hoće. Nek' pukne ako hoće, ali znam da sada ne smem da lažem, dovijanjima da se branim. Ima da staneš, Pero, mislim tako, prsima da sačekaš šta je bilo. Međutim, ipak sam rekao, stvarno sam rekao, i to dosta nežno, jer — ne lažem ovog puta, zaista mi je knedla zastala u grlu kad sam je video onako samu, istanjene kose, podbočenu u praznoj i tihoj kuhinji?

— Ne spavaš, stara?

Prenula se, i odmah mašila marame sa krila da bi je vezala oko svoje, nekako sramno ogoljene glave. Preko njenog zabrađenog lica prelio se srećan osmejak. Tankosava je bila zadovoljna što sam došao. Tankosava je bila srećna što je naišao njen sakati i nesrećni sin. Tankosava je znala da sam sakat i nesrećan. Tankosavi je bilo teško da bude sama. Godinama. I godinama sam ja to znao kao što sam znao i sinoć ulazeći u kuhinju i pitajući je ogoljene glave:

— Ne spavaš, stara? — mada sam znao da čeka mene i da me čeka zeljanica u rerni, koju je Tankosava napravila zato što je sinoć bio treći maj.

— Jok, kaki spavam — rekla je vezujući maramu, čekajući ozarena lica da li ću ući u kuhinju ili ne.

— Oni su već večerali — rekla je pokazujući upadljivim, širokim pokretom glave prema salonu tako da mi je odmah bilo jasno da su devojke došle sa Milom, i da me Miloje nestrpljivo čeka, mada ni-

zašto na svetu ne bi došao i pozvao me na zabavu na koju me je Blagoje, siguran sam — po njegovoj instrukciji, već podsetio odlazeći u podne iz našeg salona.

— Ovde ću nešto da pojedem — rekao sam Tankosavi, i znao sam i video da je neverovatno srećna zbog toga, a siguran sam, sasvim sam siguran da bi joj bilo svejedno zbog čega sam se odlučio da jedem u kuhinji kad sam mogao tražiti da mi donese jelo u salon; znao sam da mi ne bi zamerila što sam odlučio da ostanem ne zato da bih njoj učinio prijatnost, nego zato što mi je trebalo vremena da razmislim hoću li ići na zabavu za mene pripremljenu, ili ću ipak, ili ću ipak izdržati, ili ću na kraju krajeva samo zovnuti Milu, ili čak ni nju neću zvati, već ću otići u svoju sobu i čitati knjigu dok ne uspem da zaspim. Ne verujem da je Tana i pomislila da zbog nje ostajem, ako je uopšte o tome mislila, ako je mogla da misli o razlozima koji me zadržavaju u kuhinji, kada je bila toliko srećna što ostajem sa njom, pet minuta — pet minuta, svejedno, vreme joj nije bilo važno, ali je ipak pritrčala, hitro kao da joj je dvadeset godina, do mojih kolica i sasvim nepotrebno mi pomogla da ih doguram do stola. Zatim je uspaničeno, kao da kuća gori, počela da vadi zdelice iz frižidera, zeljanicu iz tople rerne, hleb iz plakara, posuđe iz fioke i da sve to stavlja pred mene. Pri tom je celo vreme pričala, srećno i razdragano o tome što radi, ništa značajnije, već o tome da je zeljanica kao duša, da je pašteta sveža, da je slaninu iz Fiđelovca doneo Blagoje, da probam i paprike — sama ih je ukiselila, i sve tako nešto što me nije zanimalo i što istini za volju nisam ni slušao. Sekla mi je hleb, gurkala tanjire bliže meni, i svaki čas skakala od stola i prinosila sve nove i nove zdelice sa salatama, ribicama, sirom, puterom, kajmakom, kobasicama, paštetom, guščijom mašću i šta ti ja znam kakvim sve đakonijama iz frižidera i visećih ormana na zidu. Pošto je, valjda, izvukla sve što je u njima bilo, sela je preko puta mene, nalaktila se na sto i gledala me tako zaljubljeno da sam morao, priznajem, da sam morao da spustim pogled koji je ona htela po svaku cenu da ulovi. Ne lažem, tako mi svega, ne lažem, nema mesta za la-

ganje, nije vreme za dovijanje, bilo ga je i suviše, trešti uspomena na laž u mojoj praznoj glavi — hteo sam da joj kažem lepu reč, bolela me je u grlu i grudima dok sam je gledao srećnu i raspričanu, majke mi moje Tane — hteo sam da joj kažem nešto, ali stid, ali znanje, ali znanje mi nije dalo to da učinim. Koliko bi mi bilo lakše da jesam, da mi se jezik ukoči, dao bog dabogda što nisam, što nisam rekao: »Odlične su ti paprike, Tano«, makar da sam to rekao, ali nisam, priznajem, ćutao sam i jeo. Nisam je, doduše, ni oterao, a mogao sam, naravno, da sam mogao kao što sam učinio više puta, kada bi mi nežna reč u grlu pričinjavala suviše bola, jer ne mogu da je izgovorim. A nisam. A mogao sam. Bez posledica. Mislim da se ne varam: ona je očekivala da bude oterana. Video sam strah u njenim nasmejanim i raspričanim očima, jer je znala da svakog trenutka mogu da prekinem njeno slavlje. A eto, nisam je oterao. Slušao sam njeno pričanje i mislio svoje misli, rešavao svoju dilemu.

Toliko sam umoran i tako mi je prazna glava, tako laka na ramenima da mi ne pada suviše teško ovo priznanje: išlo mi se u salon, jer me je moja sramotna, nelepa muškost opasno mučila. Mila nije dolazila dve nedelje, ni Mila ni bilo koja druga ženska, pa sam se poslednjih dana tri puta ružno i lepljivo budio usred noći, kivan i zgađen na sebe. I sad, dok jedem paštetu i slušam Tankosavino ćeretanje (ili ću tek slušati pričanje, ili ću tek jesti paštetu, tek biti prazne glave u salonu posle noći koja je upravo prošla, ili ću tek slušati i sedeti u kuhinji, dok Tankosava trčka oko mene), dok odsutno znam da je srećna i malo, sasvim malo poplašena da ću joj sreću prebrzo okončati, sama pomisao na salon kruti moju palicu među nogama. Glupo je to, znam, ali tako je. Sve znam šta će biti u salonu i ne ide mi se tamo gde znam da ću biti očajan i zgađen kada Mila zaspi pored mene u krevetu, gde će me nove devojke potajno gledati sa ljubopitljivošću u dnu očiju i sa malo, sasvim malo straha u osmejku, sve znam ali ipak sam, rešavajući se da li ću ići u salon, znao da ću sigurno, neizostavno otići i sve izdržati i Milojevu strepnju da me neka od cura ne uvredi, i provalu njegove pohote, i Blagojevu debe-

ljuškastu, nekako prljavu, užurbanu nestrpljivost, možda prenemaganje devojaka koje tačno znaju zašto su došle, sve ću izdržati da bi moja do bola tvrda kita omekšala među debelim i mlohavim Milinim butinama.

Mislio sam — biće Miline, dok sam mislio o salonu jer toliko je lakše, Davide, toliko je lepše mojoj izmučenoj glavi da misli o Mili nego o prošloj noći, da sam u stanju da mislim, verovatno bih pomislio, što se tebi naravno ne bi nikako svidelo, verovatno bih znao ono što sada pomišljam i što je nedvosmisleno: mojoj praznoj glavi sa ružnom uspomenom u njoj najlakše je da misli o Mili, večitoj Mili koja je izvan okolnosti, bez biografije, mada zauzima mesto u našim životima već blizu dvadeset godina. Nije Mila lepa, mada nije ružna. Nije Mila pametna, nije glupa, nije Mila, razmislim li bolje, nije ni mila ni draga, već je nešto što zauzima prostor u našem salonu, u nečijem krevetu, u mom ili Milojevom životu, vidljiva kad treba, opipljiva kad hoću, odsutna kad zažele bez težine na savesti i u svesti.

Tako je lagodno misliti o Mili! Nema čoveka koga sam sreo u životu, a koji me nije prisilio da posle dve reči uočim okolnosti koje ga okružuju. Nema nijednog i nijedne o koju sam se očešao u životu, koga sam preko pogledao, koji me je udario u pleksus, pljuno u potiljak, nema čoveka na koga sam pomislio ili koji je čuo o meni, čak iako ništa ne zna o tome, nema nikog koji me nije opteretio svojim okolnostima. I ona najgora prostituka iz ulice Aleksandra Glišića, što krezuba prima od dva do šest, i ona što će zatražiti da joj se unapred plati, ni ona ne propušta da me upetlja u svoje okolnosti makar bežao glavom bez obzira čim istresem iz džepa duplu cenu kao specijalnu taksu za beznoge, i ona stigne da mi ispriča svoj strah od gazdarice koja od petnaestog hoće da joj otkaže sobu, svoju želju da dovede kćerku sa sela gde je baba tuče, nesreću svog života koji je počeo u krevetu nekog prebogatog stranca kome na kraju krajeva žena nije dala razvod braka. Nema nogatog koga sam u životu zapitao kako je, a da mi nije ispričao da nema para za drva, nema prosjaka kome sam dao banku, a da me nije upoznao sa svojom željom da i meni takav kakav

sam bog vrati milo za drago, nema sreće među nogatima, nema mira među tolikim okolnostima. Čitavu vasionu je obmotao beskonačnim brojem svojih pipaka neki ogromni polip što se hrani ljudskim životima a zauzvrat ih povezuje besmislenim okolnostima. Nogati su upetljani u okolnost kao pile u kučine, i što se više trude da razmrse čvorove i čvoriće, to se više upetljavaju u sve nove i nove konce i končiće tuđih okolnosti koje pristaju da budu tuđe i mene sapinju ni krivog ni dužnog.

Ne bi bilo nogatog izvan okolnosti da nije Mile na ovom svetu. Mila je bez prošlosti, bez budućnosti, bez ljubomore, bez morala, bez griže savesti, ona je sušta sadašnjost, ako tako nešto može da postoji, onda je to van svake sumnje Mila.

Već godinama je Milojeva sekretarica i najodanija ljubavnica. Ona je uvek tu, kada druge nema, Mila je uvek spremna da uskoči u ulogu koja joj se dodeli, srećna i nasmejana, srećna zato što je živa i neopterećena okolnostima, nasmejana zato što uvek ima kita koje se pod čarobnim dodirom njenih nasmejanih usana krute nebu pod oblake. Sve se menja, ali Mila ostaje i volim što je u mojoj opustošenoj glavi kroz koju zvižde rečenice o Mili, reči bez boje i mirisa, ispražnjeni redenici smisla. Ni bol, čak ni bol neće više u nju, već beži razočaran ka bogatijim sadržajima, i nož se povlači uplašen prazninom iz moje slepoočnice ostavljajući ceo vakuum lobanje melem-mislim o Mili izvan okolnosti, Mili bez težine na svačijoj savesti, Mili koja je tako laka da se ne oseća u svesti.

Još odavno je Mila postala i moja ljubavnica. Nije prestala da dolazi kod nas sa raznim spisima i porukama, po narudžbine i zadatke, ni kada je Draga već uveliko stenjala i njištala u svojoj ili Milojevoj sobi. Nisam siguran, međutim, da je Miloje nije čak i tad, dok je mojoj devojčici rastao stomak a ruke se stanjivale, da i Milu nije ponekad, onako u prolazu, opalio iz rasejanosti ili potrebe. Možda i nije, doduše, možda se stvarno prvi put sa njom ponovo spanđao baš onog puta kad ih je Draga uhvatila u garaži. Draga je tada otišla, ali je Mila ostala, uvek vesela i spremna, bez predrasuda, verovatno zadovolj-

na što se ta mala, formalna smetnja uklonila iz naše kuće. Nisam je nikada pitao kako je to u garaži bilo. Nisam pitao Milu ni da li je Miloje lagao tvrdeći da ju je posle Draginog dolaska u našu kuću prvi put onda, u garaži, ili ju je još poneki put dok je Draga bila trudna, ili možda i ranije, ili posle, dok bi Draga bila sa Goranom na moru ili u Sloveniji. Nisam je pitao nikad ni da li ju je Miloje prvi put poslao u moju sobu, jer sam znao da jeste. Bilo mi je sasvim svejedno da li ju je ili je nije. Mogao sam, naravno, da je pitam, ali nije me interesovalo. Bilo mi je važno samo to što Mila ne pravi nikakvu razliku između mene i onih sa nogama. Nisu, naravno, ni druge nikada govorile da primećuju nešto čudno na meni. Bile su mahom zadovoljne, ali uvek, ili skoro uvek primećivao sam na njihovim bledim licima, u njihovim očima iza spuštenih kapaka, u smirenom disanju posle, naročito u nestrpljivosti Milojevih pulenki za mene dovedenih, navaljivanju da se sa milovanja pređe na posao, uvek sam primećivao malo sramote na njihovim zajapurenim jagodicama, nešto gađenja u njihovim uzdrhtalim bedrima, nagoveštaj otpora i u njihovim velikim, raskvašenim vaginama. Primećivao, naravno da sam primećivao, i pravio se lud. Nisam hteo da gledam kako ne gledaju u moje patrljke, u moju belu, veliku stomačinu, u debele, neformaste gomile sala na bedrima i guzici, u mlohave sise koje mi se spajaju sa stomakom kao kod orangutanke dok doji. Toliko sam dobro poznavao ponašanje malog i velikog ženskinja, mahom pijanog i možda uprkos volje i boljeg znanja zadovoljnog za vreme, kad ne misle — da mi nikako ne bi promakao ni najmanji znak nestrpljenja na Milinom licu da se ikada pojavio. Ali nije. Mila je zaista uživala sa mnom, i moji patrljci joj nikada nisu smetali. Čak, evo, sećam se sada da je sve i počelo od mojih patrljaka. Nisu, doduše, bili ni izdaleka ovako debeli kao sada, niti je na mom telu tada bilo sala. Bio sam, verovatno, mršaviji nego ikad ranije i posle toga. Mučen Draginim prisustvom za stolom, nisam praktično ni jeo. Probrljao bi nešto po tanjiru i odlazio od stola što brže mogu. Nisam spavao. Sačekivao sam jutra ječeći na kanabetu.

Ako se dobro sećam, upravo sam se vratio iz kupatila posle košmarne noći, kada je Mila ušla u moju sobu. Pravila se kao da joj je dosadno.

— 'El' ti smetam? — pitala je ulazeći.

Sela je na kanabe pored mene i započela razgovor. Rekla je da čeka neki telefonski poziv za Miloja, koji možda neće ni stići, ali ona ipak mora da čeka. Pitala me kako u školi, i pričala da je umrla od straha pre dve godine kada je polagala diplomski na trgovačkoj akademiji. Rekla mi je da se ponekad budi srećna što više nikada neće morati u školu. Pričala mi je da je bila uvek gladna i neispavana, dok je trajala škola. Posle se zaposlila kod Miloja. Sada je dobro. Nije više gladna, a nema više ni škole. Zatim mi je, iznenada i obično, rekla da bi volela da vidi moje patrljke. Ukočio sam se sav. Međutim ona je govorila o mojim patrljcima obično, kao da je reč o nogama. Polako sam se raskravljivao. Rekla mi je da nikada nije videla patrljke, a da bi baš volela da ih vidi. Videla je toliko nogu, a nijedne patrljke. Ponudila mi je konačno razmenu: ona će da mi pokaže svoje butine, a ja njoj svoje patrljke, i pre nego što sam rekao pristajem li ili ne, ona je već stojala preda mnom bez suknje, samo u nekakvim čipkastim belim gaćicama. Tada sam ja skinuo svoje pantalone. Prvo je malo zagledala jedan po jedan od moja dva patrljka, a zatim je smešeći se nekako začuđeno i ljubopitljivo počela da gladi desni, malo duži od levog. Pravila se kao da uopšte ne primećuje moju ogromnu kitu koja se ustobočila u gaćama još pre nego što sam skinuo pantalone. Zatim se zgodnije namestila na kauču, pa je stavila moj patrljak među svoje butine i počela polako da ga trlja pogledajući me u oči s vremena na vreme. Mora da je videla da sam već jednom svršio, ali pravila se da ne primećuje. Ponašala se kao da uopšte nemam kitu, već samo patrljke. Nastavila je da ga masira, a onda se namestila još zgodnije, i nasela je sasvim na njega, mada je moja kita nastavila da stoji uspravna kao crnačko božanstvo, uprkos tome što sam i drugi put svršio. Zaklopila je oči i počela teško da diše. Polako se vrtela ukrug na mom uspravnom patrljku držeći ga obema rukama među svojim mekim, belim butinama. Zažmurio sam i ja. Treći

put smo svršili zajedno. Dok smo svršavali, pala je sa mog patrljka po meni i zagrlila me čvrsto. Mili zaista nisu smetali moji patrljci. Tek kada je, deseti ili petnaesti put došla kod mene, Mila se setila da imam kitu i počela je nju da upotrebljava, mada se i tada često vraćala na patrljak. Mila ga je zaista volela. Volela je i moju kitu, doduše, ali nekako uvek sam verovao da više voli patrljak. Nešto joj se to sviđalo. Kažem sviđalo, jer već odavno ne izvodimo burgije sa mojim patrljkom, ali znam da Mila još uvek voli da se preprtljava sa mnom. Ne propusti priliku da pohvali veličinu i čvrstinu moje kite. Često priča o njoj dok radimo. Tepa joj, i moram priznati da mi je milo što to radi dok radimo. Tek posle, kada je sve gotovo, i kada Mila zaspi, a ja ostanem budan i ispražnjen, zgadim se sebi, pomislim da više nikada neću, ni sa Milom ni sa bilo kojom drugom. Dođe mi da je vređam, ali se najčešće uzdržim. Ukoliko ipak progovorim nešto, Mila zna šta treba da uradi. Pokupi se i ode iz moje sobe i nikada posle ne kaže da se seća neprijatnih reči koje sam izgovorio. Ukoliko zaspi pre nego što iz mene provali bujica pogrda, ujutro opet radimo. I opet je mrzim posle toga, mada ujutro najduže traje i mada je tada i Mili i meni najlepše. Ipak volim da ode odmah uveče, jer se bojim da ne ponovim ono što sam, istini za volju samo nekoliko puta učinio, ali što uvek hoću ponovo da uradim: nekoliko puta je Mila zaspala pored mene, a ja nisam mogao da se uzdržim nego sam, zaspalu, počinjao da je tučem. Jednom sam je tako gurnuo u stomak da je morala četvoronoške da ode iz moje sobe, jer nije mogla da se ispravi. Zato ipak volim da ode ranije da ne bih došao u iskušenje. Ne mogu reći da mi je posle žao, ali čini mi se da nema smisla. Ne vidim zašto bih to radio, kad ne moram. Pored toga, uvek to učinim pijan. Kada sam trezan, mnogo lakše podnosim njeno prisustvo posle, mada mi treznom obično nije tako lepo kao kada sam pijan. A znao sam, polazeći iz kuhinje, znao sam da ću večeras biti pijan, i da neću sa drugom nego baš sa Milom, i da će mi biti lepo, jer odavno nije bilo, i da ću posle biti besan, pa sam se samo nadao da ću uspeti da se uzdržim. Sve sam, dakle, znao, još pre nego što sam ušao u salon. Znao

sam sve što je bilo i ono što će isto biti. Pa ipak, ništa nije bilo isto. Ispalo je sve sasvim drukčije.

Tako mi je lepo i lako bilo sa Milom koja se sutra ujutro ničega ne seća, koja sve prašta i zaboravlja da bi živela kao ptica, ili kao alga obdarena svešću što ne zna da kombinuje već samo živi znajući da razlikuje prijatno od neprijatnog! Međutim, iako mi je glava prazna, iako sam bez misli, znam da sa Milom ne mogu ostati beskonačno. Znam to na mučan način, ali ne intenzivno mučan, jer ništa veće snage ne može da se zadrži u mom mozgu, sasušenom orahu, koji, mada sasušen i vreo zna da se mora vratiti u kuhinju i pogledati što Tankosava radi.

Osmelila je Tanu moja blagonaklonost, toliko joj je bilo stalo da ostanem još kod nje da me je, ne malo iznenađenog, upitala molećivo videvši da polazim prema salonu:

— Ostani još malo — pa kada sam je začuđeno pogledao, dodala je ipak preplašeno: »Samo još malo«, ali nisam sačekao da podigne pogled koji je pri tom spustila ka zemlji već sam bez reči odzujao prema salonu. Mogao bih, znam da bih mogao misliti o tome šta sam mislio, o onome što sam osećao, o razlozima zbog kojih sam potiskivao misli i osećanja, znam da bih mogao, znam kako se to radi ako nešto znam, ako sam nešto naučio, ali to ništa ne bi izmenilo činjenicu: bez reči, bez osvrtanja — odzujao sam prema salonu.

Još na vratima me je zapahnuo miris jela sa blagom aromom dobrog duvana i slabim, ali tako karakterističnim štihom viskija. Sva svetla su gorela: veliki luster na tavanici, i šte-lampe u obadva ugla i električne sveće levo i desno od ogledala. Sedeli su za stolom, a Mila je upravo krenula prema kuhinji sa velikim poslužavnikom na koji je pokupila posuđe od večere. Kasno su počeli sa večerom, vidim. Dugo su čekali na mene. Mila me je prva primetila i obradovano me pozdravila. Znam da je bila obradovana. Mila je volela da me vidi. Znao sam da nije lagao vesili osmeh u njenim očima, koji sam sigurno video dok je prolazila pored mene. Mila je dobro pamtila lepe trenutke koje smo zajedno provodili, a, izgleda makar, lako i sasvim zaboravljala na

neprijatnosti koje bih umeo da joj priredim. Nikada ni jednom rečju nije pominjala sutradan moje ružne reči ili udarce, već me je uvek sretala veselih očiju kao da smo se rastali u najboljem prijateljstvu. Toliko je njena radost prilikom susreta sa mnom bila uverljiva da sam se ponekad i sam pitao da li sam sanjao svoju grubost ili bio zaista grub prema njoj?

Priznajem da me je malo oraspoložio osmeh u njenim očima, mada me je pijana i glasna dobrodošlica, koju su mi ostali priredili, podsetila na sve neprijatnosti kroz koje ću morati da prođem. Odmah sam primetio da su dosta popili. Miloje je već bio bez sakoa, koji bi uvek skidao u prvoj fazi pijanstva, a već je i hozntregere smaknuo sa ramena, što je uvek činio na putu prema drugoj fazi. Blagoje je bio u sakou, ali on ga nikada nije skidao jer je znao da suviše smešno izgleda u pantalonama koje jasno otkrivaju njegovu veliku zadnjicu, male debeljuškaste nožice i uska ramena, hermafroditski trapez zaobljenih uglova i lučnih ivica. Dok sam prilazio stolu, dok sam se rukovao sa devojkama i sipao viski, stigao sam već da ih osmotrim. Starija je imala oko dvadeset godina, zvala se Zorica, i bila je dosta bujna, ali na pomalo opušten, mekan način. Mlađa, rekla mi je da se zove Minja, mogla je da ima jedno osamnaest godina, jednu manje ili više, bila je vitka i visoka, plave kose i plavih kao različak očiju. Video sam da me potajno krišom posmatraju, kao dve male zverčice, da me njuše kako bi doznale odakle sam sad pa ja pao sa svojim kolicima, i kakvo je sada pa moje mesto u tom društvu.

Bože, pomozi mi da prođem kroz ovu pijanku! Pomozi da mi uspomena na nju ne raznese uglačani mozak kao bomba staklarsku radnju! Sâm sam u salonu. Nikoga nema. Kad bi bio neko ovde, pričao bih. Govorio bih i možda bih mogao da ne mislim. Pomozi mi da učinim ono što moram, da prođem kroz ovu noć i stignem čitav do sebe u kolicima.

Stresao sam prvi viski naiskap, bez leda i vode i odmah napravio drugi sada sa ledom. Miloje je pričao devojkama o meni. Rekao je da sam njegov sin. Pričao je da sam načitan, da engleski govorim kao srpski, a ja sam stisnuo zube i trpeo. Popio sam i drugi viski i odmah nasuo treći, nadajući se da će

Miloje skoro da prekine i da će dozvoliti devojkama da nastave sa kikotanjem, makar ono bilo i preveselo i preglasno da bi bilo sasvim iskreno i zaista razdragano. Nadao sam se da će Miloje brzo savladati svoju nervozu, jer je i sam već bio pijan, i da će uveriti sebe kako je meni sada sjajno, tako da može i sebi dozvoliti malo zabave. Lako je to Miloju polazilo za rukom. Znao sam da to za njega nije bilo suviše veliki problem, naročito kad je u prvoj fazi. Znao sam da se Miloje uvek posle ponovo seti, i da mi onda kupi prvu englesku knjigu koja mu dođe pod ruku, ali dok je Miloje pričao, to nije imalo nikakvog značaja, pošto je sada, tog trenutka, trebalo izdržati njegovu nervozu, njegov napor da priča, trebalo je preživeti njegov efikasni i poslovni način okajavanja greha, a ne provrištati na uvo, na slabinu ili kroz čvrsto stisnute zube.

Osećao sam kako mi žuta mirišljava magla obavija mozak i kako ivice stvari i ljudi gube oštrinu. Bio sam miran. Grč koji mi je stegao vilice kao vert-hajm-bravu počeo je da popušta: znao sam da će treći viski, koji sam upravo sipao u ono leda što je ostalo od drugog, urediti stvari potpuno. Znao sam da će mi posle njega, makar jedno vreme, makar dok se ne otreznim, biti sve svejedno. I zaista, kada se Mila vratila iz kuhinje, već je sve bilo u redu. Cure su posle kratkog prekida nastavile da se kikoću, pristale su na mene ćutljivog i sposobnog da u tako kratkom vremenu popije tri viskija, naiskap. Miloje je prestao sa pričanjem da bi zabrinuto, kradom pogledao prema mojoj čaši koja se vratolomnom brzinom praznila, ali, naravno, nije stavljao nikakve primedbe, ja sam ćutao u svojim kolicima i slušao Blagojevo brbljanje i devojačko kikotanje i znao da samo još jednu stvar treba da uradim pa da se Miloje prividno mirne savesti posveti jednoj od devojaka — njemu je obično bilo sasvim svejedno — jednoj od onih koju ja ne uzmem za sebe.

Sve je, dakle, išlo loše i teško, kao obično, ali ne može biti bolje. Moja bojazan da će se cure prenemagati budući da dolaze prvi put, pokazala se ovog puta neopravdana. Već na početku, čim sam ušao u salon, video sam da neće biti onih mučnih scena, najmučnijih od svih, kao što vam je, pa šta vi mislite

o meni, pa nisam tako mislila, koje su se, naravno, uvek završavale u Milojevoj ili mojoj spavaćoj sobi, ili ovde, u salonu, među nestrpljivim i debeljuškastim nožicama mog kuma Blagoja. Devojke su bile neočekivano raspoložene i svesne svojih dužnosti. Među mnogim ludim noćima u našem salonu, bila je to ipak najluđa.

Vitka, dugonoga Minja je odjednom, bez nagovaranja, pre nego što je bilo ko od nje ma šta tražio, skočila od stola, popela se na crvenu fotelju u kojoj obično sedi Goran, i hitro, dok si udario dlanom o dlan, skinula je sa sebe siromaški džemperčić, a odmah zatim, neverovatno veštim pokretom, kao mađioničar, i brushaltere, da bi našim mutnim i užagrenim pogledima otkrila začuđujuće velike grudi na malom, gracilnom grudnom košu. Mila i Blagoje su njeno: »Voila«, pozdravili burnim aplauzom, dok smo Miloje i ja ćutali, ne zato što nismo bili oduševljeni prizorom i postupkom male Minje, već zato što nam je suviše velika narasla knedla u stegnutom grlu. Zora, Minjina starija drugarica iz kancelarije, nije htela da izostane. Minja još nije ni prišla stolu posle svoje uspele tačke, a Zora je, dok smo bili obuzeti Minjinim striptizom neprimetno skinula suknju i gaćice, i pritrčala Minji. Tako poluobučene odnosno polunage, sele su za sto.

Priznajem da mi se, pijanom i napetom, mada to nisam hteo, Minja veoma dopala. Sećam se i šta mi se dopadalo, odnosno šta me je izazvalo, mada mi je sada, praznom i rastresitom, neobjašnjivo uzbuđenje koje me je kao laka drhtavica obuzimalo čim bih pogledao u njene velike grudi. Dopadalo mi se što su te velike, zrele grudi, čvrste, doduše, ali toliko velike da su se ipak malo opuštale nadole, što su tako agresivne i podatne, na onako malom, detinjem, slabom telašcu. Međutim, nije samo to bilo posredi, već sam ja, dok se Minja skidala, primetio nešto što niko drugi nije zapazio. Učinilo mi se, naime, da brzina i iznenadnost, sa kojom je Minja pristupila izvođenju svoje numere, krije nešto iza prividne raskalašnosti njenog neočekivanog striptiza. Učinilo mi se da je Minju ipak malo sramota onoga što čini, i da ne uživa u svom činu onoliko koliko hoće da mi poverujemo. Kada sam kasnije, sučajno, naišao na njen

džemperčić i brushaltere i video da je džemper na tri mesta vrlo pažljivo krpljen, a da je brushalter veoma otrcan i prljav po šavovima, shvatio sam da se Minja nije onoliko žurila da ukloni tragove svog siromaštva sa sebe samo zato da njih ne bi primetili, već i zato što je htela po svaku cenu da ostavi utisak na ovaj svet što ima tako mirišljav salon i tako lepe stvari. Učinilo mi se, jednom rečju, da je Minja ambiciozna, a da je ranjena, da je spremna na sve, a da se stidi svega što čini.

Možda sam sve to izmislio. Verovatno jesam. Vidim, naravno, naš osvetljeni salon, vidim Minju, vidim Milu, Blagoja, vidim trenutke kako u galopu promiču sa jednog na drugi kraj prostorije, znam da je sve bilo, do jednog momenta, vidim čak i jasno da bi se tek kasnije slika zamutila, ali ipak moram o svemu da mislim brzo, jer klize slike bez smisla po uglačanoj površini mozga kao đaci na klizaljkama po ledu veštačkog klizališta. Međutim, nema nikakve sumnje: gledajući Minju velikih grudi i krupnih, razlivenih bledih bradavica na njima, činilo mi se da mi se veoma dopada i da bih rado, vrlo rado proveo noć sa njom.

Duboko i teško bije alkohol po venama, hoće kucavica kožu da probije, ćutim još uvek i još uvek gledam, ali već znam da to nisam ja što gledam i ćutim, već da neko, skriven u maloj kabini za automatsko vođenje smrtnika, činovnički precizno, sistematično skida jednu po jednu kesu peska sa naduvenog cepelina koji odlazi sve dalje i dalje od zemlje. Još vidim pod sobom, i znam da sam još dužan Miloju jednu reč ili neki postupak koji će dokazati da sam srećan i veseo. Možda Minja, mislim, i zagledam se u nju ne bez zadovoljstva, da uzmem Minju, pomišljam, ali suviše sam blizu zemlje još uvek da bih pošao u takvu avanturu koja može da me košta velikog poniženja. Da li će hteti? Zna ona sigurno da je Miloje ovde glavni, zna da ju je Blagoje dovezao velikom crnom limuzinom sa stranom registracijom, znam da sam sakat i debeo i da sam njen poslednji izbor i mada verujem da će pristati da pođe sa mnom ako ne bude imala drugog, još uvek živi u meni svest o sutrašnjem sramu koji ću morati nedeljama da okajavam.

Teško mi je da mislim o tome. Prsnuće prazna glava na ramenima. Gadno je bilo, ali tako je bilo, ni gore ni bolje, ni dublje ni površnije, nego baš tako, pre svega, što se još nije desilo, ali se već zahuktalo dešavalo oko nas, da bane, samo što nije banulo zeleno sa zadahom smrti. Moram dalje, znam da moram dalje, korak po korak, detalj po detalj, jer možda je to vrlo važno, možda na osnovu onoga što je bilo, može da se sazna šta se i kako se događa. Milion puta sam se uverio u suprotno. Davide, ali sada više drugog izbora nemam. Napred, pa makar crko od praznine i očaja.

Rešio sam da se odužim Miloju za zabavu koju nisam tražio. Rešio sam da ispoljim interesovanje za Minju, mada nisam bio siguran da ću otići sa njom iz straha, još uvek živog straha u zamagljenoj svesti, straha od rumenila na jagodicama, nestrpljenja da se počne, zgađenog drhtaja u slabinama. Treba ostati sa njom sam. Oči u oči, mada je pijana, da će biti pijana, treba ipak, mislio sam, ostati sa njom sam, mada pijan, treba izdržati tih nekoliko treznih trenutaka, ćutljivih i užurbanih, svestan svega, svestan svega što misli i što mislim.

Pa ipak, učinio sam nešto, Miloju za volju koji je kriomice pogledao u mene postiđen što njegov poklon primam sa takvom ravnodušnošću. U jednom trenutku kada se veselje malo utišalo, predložio sam da Zora i Minja izmenjaju kostime. Nek' ide do đavola, pomislio sam čim sam to predložio, uradio sam, rekao sam sam sebi, i odmah mi se smučilo, kada sam čuo grohot Milojev, kada sam osetio kako me je tresnuo velikom šakom po leđima i rekao da sam kučka, kao samo u knjige buljim, a vidi ga molim te, ali sam stisnuo zube, nešto blaže i manje nego pre, ne znam koliko viskija koje sam istresao u sebe, stegao sam ovlašno vilice i osećajući samo blagi nadražaj na bljuvanje gledao sam kako društvo sa oduševljenjem sprovodi moju ideju u delo. Obavile su presvlačenje iza čaršava koji su Blagoje i Mila držali kao pozorišnu zavesu i pojavile se u novim kostimima izigravajući neki istočnjački ples. U jednom trenutku, Miloje ih je uhvatio za ruke i doveo do mojih kolica, ne! Ne mogu, ne smem! Doveo ih je do njegovih

kolica, onog koji sam sinoć bio ja, tog u kolicima, njega su uhvatile svaka za po jednu ruku, pa su ga blesavo nasmešenog okretale po salonu u ritmu svoje igre uz burno odobravanje nedorasle publike. Da idem dalje? Moram li zaista? Moram li da kažem i ono što je samo on, blesavo nasmešen, znao? Moram li baš, moram li sve?

Bio je blažen. Razdragan.

Prošlo je. I to sam rekao. Tako je bilo.

Sećanje mi se tu negde sasvim muti. Ne sećam se više šta je i kada bilo. Iz velikog žutog, alkoholnog kumulusa, što preti pustinjskim gromovima bez kapi kiše, suvim, peskovitim orkanom i zemljotresima, sevne po neki događaj pojedinačno i nezavisno, deo slike, pola rečenice, kikot, zveket razbijenog stakla na koji niko ne obraća pažnju, ali ne mogu više da uspostavim vezu između događaja koji su se odvijali, jurili, paralelno sa drugim događajima o kojima ništa nismo znali, koji su tihi, u samoći, tutnjali nadohvat naše ruke, nevidljivi i baš zato, baš zato stvarni, tako stvarni i postojeći pored prividne vidljivosti našeg istočnjačkog baleta i Milojevih priča.

Ne znam da li je Miloje počeo da priča pre nego što je neko predložio da se pojede supa, ili je to neko predložio kasnije, kada je Miloje izašao iz treće faze. Nedvosmisleno, međutim, znam da je neko predložio da se pojede supa, i da je Mila otišla da skuva, ali se odmah vratila i rekla da će je Tankosava spremiti. Znam — nisam pomislio na nju. Nisam pomislio da je budna, da pliva, bez marame, po talasima nemog tiktakanja vekerice u kuhinji. Nisam pomislio ništa. Tako je bilo. Znam, takođe, da je Miloje ušao u treću fazu u kojoj, posle dve vesele i razdragane, još uvek ćutljive i uzdržane, Miloje počinje da priča. Ne znam kako se ispostavilo da je Minjin i Zorin direktor Milojev dobar prijatelj i da ga Miloje zna iz Treće ofanzive.

Direktor iz Treće ofanzive podsetio je Miloja na jednu epizodu koja nije baš bila u vezi sa direktorom — ja bar nisam mogao da vidim u kakvoj su vezi direktor iz Treće ofanzive i Milojeva priča — ali je Miloje ipak svoju priču ispričao, polako i temeljno, od početka do kraja.

Da se i nje sećam? Da li baš moram? Da li se zaista sećam priče? Ona zaista nije važna. Nije ni mučna, ali ipak mi je ostala u pijanom i nesigurnom pamćenju.

Dve godine odsečen od glavnine snaga, podivljao u šumskim zemunicama, poluotvorenih očiju i kada je u najdubljem snu, njihov odred se konačno sreo sa glavninom. Ili već tako nešto. Veselje je bilo veliko među borcima, a i narod je odmah promenio raspoloženje. Prestrašeni, užurbani susreti sa poslednjim pomagačima, koji bi im tutnuli zavežljaj sa malo hrane negde iza kuće u selu, ili u nekoj skrivenoj vododerini (možda je ovo iz neke druge priče, možda sam pobrkao, mada mislim da nisam) bili su već stvar prošlosti. Bili su vojska, moćnija nego ikada ranije, prava vojska sa glavnim štabovima, odredima i brigadama. Rat se bližio kraju.

Tada je u posetu njihovom odredu, jednog dana, došla jedna drugarica iz štaba — nije važno koja, rekao je Miloje u trećoj fazi. Drugarica je govorila borcima, zatim je sa njima igrala Kozaračko kolo, a posle su borci pošli na kazan po kupus sa ovčetinom, dobar kupus, mastan, dobro pripravljen, a komandiri četa i štab sa drugaricom iz štaba na prase koje se za njih vrtelo na ražnju. Miloje je pošao sa štabom i drugaricom na prase, ali ga je, majku mu, sve nešto mučilo, sve mu je nešto bilo nezgodno. Nije da je bila glad, znao je on da je kupus odličan, i da će svaki borac dobiti i po komadešku ovčetine, nije dakle stvar u tome, nije više ni on mislio da je vreme isto kao i onda, gore u šumi, kada su delili svaki zalogaj na ravne delove, i streljali ako bi neko sam, krišom hteo da pojede nešto što je moralo da posluži za održavanje svih života u jedinici, pa ipak nešto ga je mučilo kao da mu je ona prasetina bila bljutava, zastajala mu je u grlu kao da je skočanjena, majku joj njenu i prasetini. Elem, diže se Miloje od štapske sofre, ode na kazan, uze kupusa i komad ovčetine pa ti se lepo vrati među komandni kadar i mirno poče da jede kupus, dobar kupus, mastan, sa ovčetinom. Pitaju ga šta jedeš to Miloje, a Miloje kaže da jede kupus i dodaje, odličan kupus, mastan, ovčetina ka' bog, debela, a drugarica mu kaže, ne voliš prasetinu, druže Miloje, i Miloje

odmah odgovara, ali mirno, kao da ništa nije posredi, da više voli sa kazana. Jedva ostade živ od kritike i samokritike. Jedva ostade živ.

Nismo bili načisto da li je Miloje završio priču ili nije. Prestao je da govori, ali nije gledao u bilo koga od nas, već je zamišljeno zurio pred sebe, pa bi, taman kad bi neko od nas hteo da pokrene razgovor, opet progovorio da je jedva ostao živ, nekako zabavljeno, kao da je zalutao u šumi detalja jedne uspomene koju ne može da nam prepriča jer je suviše komplikovano sve sada objašnjavati, i Miloje to zna, ali ne može ipak da se iščupa iz slika koje su mu banule u pamćenje. Konačno, kada je sve to postalo pomalo neprijatno, Miloje reče, valjda završavajući put kroz uspomene koje su za nas ostale skrivene i nevidljive iza njegovog čela: »A drugaricu sam, godinu dana kasnije, ili tako, trćio da su joj oči ispadale.«

Jadni Miloje.

Bio je to signal da devojke počnu da se kikoću, pa sam pomislio da će ga tim zvučnim tragom koji ostavljaju za sobom povesti iz njegove treće faze u neko prikladnije raspoloženje. Vrlo retko je Miloje pričao svoje uspomene iz rata, jer je uopšte vrlo retko pričao, a kada bi ih pričao bilo je sigurno da se nalazi u trećoj fazi. Ispričao bi tako neku priču, ne mnogo zanimljivu, a prećutao bi sve druge priče koje su mu se, izgleda, u trećoj fazi rojile po glavi kao pčele u proleće. Miloje se, dakle, nije pridružio Zorinom i Minjinom kikotu, pa su i one posumnjale da je drugarica kojoj ispadaju oči neka naročito smešna stvar. Zamro im je smeh, trajao je samo onoliko, koliko je trebalo da prestane, a da izgleda prirodno što je prestao, kada je Miloje sam, ipak brže nego što sam se nadao, izašao iz ozbiljnog i zamišljenog raspoloženja. Rekao je, i tako nam on zna Zorinog i Minjinog direktora, mada nikome nije bilo jasno kako ga on to zna, a samo sam ja pretpostavljao da se direktor vezivao za neki deo priče koji Miloje nije ispričao, da je upadao u nju, negde između činjenice da je Miloje jedva ostao živ, i trenutka kada su drugarici počele oči da ispadaju. Međutim, to zaista nema veze, sve to zajedno nema

nikakve veze. Toliko se puta dešavalo. Istanjilo se sasvim kroz istoriju. Pričam samo zato što je bilo, zato što svega, svega hoću da se setim.

Naravno niko nije insistirao da se objasni veza između priče i direktora, ali su Zora i Minja primile sa snishodljivom zahvalnošću Milojeva obećanja da će razgovarati sa njihovim generalnim. I hoće. Znao sam da će Miloje stvarno učiniti nešto za devojke kao što je uvek činio. Moj otac zaista nije bio mufljuz, a cure su bile sasvim zgodne i vrlo predusretljive.

Mislim da je ovaj razgovor koji smo svi, pijani i sa pola pameti, slušali nestrpljivi da što pre bude gotov, prekinulo Tankosavino kucanje na vratima salona. Ne mogu da tvrdim, ali mislim da je tako bilo. Možda je i Miloje sam od sebe prekinuo priču napuštajući treću fazu pijanstva, ne znam, ali znam sigurno da je Tankosava u jednom trenutku zakucala na vrata salona, i da sam ja izašao da primim od nje zdelu sa čorbom. Stajala je u mraku hodnika ispred vrata držeći obema rukama poslužavnik sa činijom i tanjirima.

— Evo, donela sam — rekla je i pružila mi je poslužavnik a kada sam ja požurio da se vratim, jer se u salonu razlegao smeh zbog nečeg što sam propustio da čujem, duboki, ozbiljni smeh Milojev, hihotavi smeh Blagojev, i cičavi smeh devojaka — Tankosava me je, nosata, zabrađena, sablasna, uhvatila za lakat i prošaputala:

— Sine, da pitam nešto.

Bio sam nestrpljiv i brzo je upitah šta hoće, uveren da je reč o nekoj njenoj dilemi, da li, recimo, da donosi i sir, ili je dosta samo supa, ili već tako nešto, kada ona nastavi sasvim drukčije: doslovce je rekla, sećam se, kako se sada sećam toga:

— Šta to, Pero?

— Šta to?

— Pa to —

rekla je, i to je sve što smo progovorili. Odmahnuo sam glavom, možda sam rekao: »Ma pusti me bre«, a možda i nisam, mada sam tačno to mislio, i vratio sam se u sobu ne misleći više ni jednog momenta na šta je to Tankosava mislila i šta je zapravo htela.

Znam sad dok sedim rastresit i tup na blagom jutarnjem, tek na horizontu izniklom suncu što probija staklo svojom aprilsko-majskom svežom toplinom, da ću sigurno jednom znati da bih obratio pažnju na pitanje koje je Tankosava postavila, zato što je ona postavila pitanje koje se moglo različito tumačiti, da nisam bio u onom povišenom stanju pijanstva, na samoj granici nesvesti, usta punih slanog ukusa Minjine razlivene, blede i čvrste bradavice. Ali šta mari što sam već nekoliko dana ili godina znao da ću to znati, kada ću isto tako znati i pre i posle toga da sam ostavio Tankosavu u mraku predsoblja bez odgovora koji je, izgleda, za nju bio veoma važan tako da je pitanje, po svemu sudeći, pripremala čitavih četvrt veka da bi ga postavila baš onda kada je bilo najmanje izgleda da će na njega dobiti bilo kakav odgovor. Možda, naravno, njeno pitanje nije ništa značilo. Možda se odnosilo na supu. Kako bih voleo da u to mogu verovati! Možda je Tankosava pitala što uzimamo supu tako kasno ili rano, a što je nismo uzeli ranije ili malo kasnije. Kako bih voleo da ne znam! Znam, međutim, da je Tankosava zaista postavila pitanje na koje je želela odgovor, jer nikako nije mogla sama da ga nađe. Možda je ona zaista želela da joj se odgovori »što to«, nikako zato što je mislila da ne treba tako, naravno, već zato što nije znala zašto treba baš tako. Mogu li posle svega što se sinoć dogodilo verovati da Tankosava nije prosuđivala naše postupke i imala moralne rezerve prema njima? Kako je lako reći: svakako. Ali moguće je da je ona, nevična mišljenju, dvadeset pet godina radila kad ništa nije radila baš na tome, sve te godine provela trudeći se da shvati zašto treba to, pošto je znala da treba, jer mi tako činimo. I ja sam znao to, svih dvadeset pet godina sam znao za njeno neizgovoreno: što to? Pa je pitala što to, jer nije mogla da smisli više za četvrt veka i da objasni bolje dilemu koja je muči u stomaku, sapinje silinom pitanja i očaja što uprkos svih napora ne može da nađe objašnjenje koje bi makar i prividno pomirilo fiđelovačka znanja sa iskustvima što stiče gledajući bez razumevanja. Ko to zna i ko će ikada znati šta se događalo u Taninom mozgu sa jednom jedinom zaoranom vijugom, zaraslom u korov davno

napuštene, neplodne livade. Ko bi sad oplevio taj korov kada je četvrt veka divlje šikljao dobro hranjen južnim vetrovima prirode koja porašćuje bez razloga, ravnodušno stvara i ruši, bez plana daje i bez razloga oduzima. Kad nije dala znanje, zašto je Tankosavi dala pamćenje? Šta će joj pamćenje koje ne može da postane smisao i objašnjenje, šta će nogatima pamćenje kada ga koriste samo zato da bi zaboravili veliko iskustvo predaka koji se — kao ni ovi danas, ni oni sutra — nisu setili da će se njihovog iskustva držati, ali da ga niko neće pamtiti, kao što su i preci učinili sve da ne primete da njihovih predaka doduše više nema, ali da je uprkos iskustva koje su zaveštali nogatom čovečanstvu, priroda ipak nastavila da radi svoj beslovesni posao na isti način kao pre nego što je prvi predak u kosmosu bio zapamćen od prvog potomka. Mrzim prirodu, jer me kao sečivo u vlastitom mesu podseća na Tankosavu kad sedi u kuhinji zagledana u jednu tačku, ponavljajući po pamćenju sve ono što je već bilo, nesposobna da bilo šta izmeni, nesvesna svoje nesposobnosti.

Ali zar to nešto dokazuje, Davide? Šta to uopšte znači? Ne znači li samo da sam po pamćenju ponavljao želju koju mi je zaveštao neki nerazumni Mičurinov kalem? Tačno je. Naravno da je tačno i ti znaš kao što i ja znam dok sada mislim na ono što sam znao, mada o tome nisam mislio, već sam samo užagreno gledao kroz maglena isparenja viskija, slep za svet i sve što se u njemu vrti, slep za sebe i bez znanja, samo sa uspomenama na noge, koju čuvaju moji patrljci, slep za Tankosavu i gluv za njeno pitanje, okat i vidovit samo dok gledam u Minju, Bože Gospode, u Minju i njenu mršavu razgolićenost! Ali to nije važno, nije makar nešto što ne bi mogao da razumeš, i oprostiš (kada bi mi tvoj oproštaj nešto značio sada), uveren da ću se osloboditi i tih predrasuda čim umrem. Evo, već sada se ne sećam šta se događalo samo pre nekoliko časova. Znam na čudan način, ne sećajući se, da sam digao ruke od Minje i svojih strašljivih želja kada je u sobi počela da bledi svetlost lampi jer je zora počela da se uvlači kroz prozore i pore debelih zidova koji su nas bez uspeha štitili od prirode. Popio

sam svoj poslednji viski i bio užasno pijan, umrtvljen pićem, tako da nisam davao znake života, mada sam gledao otvorenih očiju kada mi je Mila prišla i upitala hoćemo li na spavanje. Videvši da ne odgovaram i da se ne pokrećem, digla je ruke od mene. Bilo mi je muka, ali sam razorenom svešću ipak znao da neću moći da povraćam, jer nikada u životu nisam povraćao od pijanstva. Parčićem sačuvane svesti dokonao sam da bi bilo najbolje da odem do frižidera i da popijem nešto hladno i vrlo tečno, jer sam osećao da će mi žestina ogromne količine viskija u stomaku progoreti duplju i debeli pojas sala oko stomaka, da će zatim progoreti bez po muke tepih iz Avganistana i medeni parket i da će se, možda, zaustaviti tek na podrumskom betonu ispod nas. Sećam se da sam s naporom konstatovao, ne gledajući oko sebe, ne osećajući ništa, da je soba puna ohlađenog duvanskog dima suvog, prašnjavog zadaha pikavaca, da je vazduh pepeljav i da guši kao najfinija prašina, nevidljiva ali ubitačna. S mukom sam pokrenuo točkove svojih kolica i krenuo prema vratima. Pogodio sam ih tek iz trećeg pokušaja i sledeći ideju pijano fiksiranu negde u mozgu koji se nije pokretao, krenuo sam hodnikom prema kuhinji. Umesto da u dnu hodnika skrenem desno i uđem u kuhinju u kojoj je frižider, ja sam nastavio pravo, došao do zida i tu se zaustavio polako pomerajući ideju o nečem hladnom i vrlo tečnom dok nije konačno uskočila u žleb koji ju je vezao za frižider. Okrenuo sam se od zida i primetio da su vrata od kuhinje zatvorena tek kada sam udario u njih.

Da se ubijem? Da ne domislim preostali deo puta?

U drugom pokušaju sam se dohvatio kvake i nasmešio sam se srećan i ponosan što mi je to pošlo za rukom. Otvorio sam vrata i pre nego što sam video frižider, koji je bio desno, video sam levo na prozoru uže za sušenje veša koje je gornjim krajem bilo vezano za kuku zakucanu u zid iznad prozora, a donjim krajem za Tankosavin vrat. Nekoliko trenutaka, šta ja znam koliko, buljio sam sam u uže. Shvatio sam da je to Tankosava obešena o uže, čak mi se i ta reč pojavila u glavi. Čini mi se da sam

konstatovao činjenice, da sam glasno rekao: Tankosava se obesila, ali mi ta rečenica ništa nije značila. Gledao sam u obešenu, veliku ženu, koja je u ramu prozora ličila na čudan predmet izložen u izlogu, na redak lovački trofej u vitrini društva za utamanjivanje i punjenje divljači, i pomislio sam da to ne mogu da shvatim i da ću sutra razmisliti o tome šta znači ono što sam sigurno pomislio ili rekao: »Tankosava se obesila«.

Obesila se moja Tana. Obesila.

Jednim delom svog mozga shvatio sam da je tu nešto čudno i da je smešno što ne mogu da shvatim ono što mislim, kao što ne mogu da izvedem pokret koji precizno i usredsređeno planiram. Tri puta sam gađao bravu frižidera dok sam ga konačno otvorio, a trebalo mi je još duže vremena dok sam izvukao flašu i uspeo da skinem sa nje hermetički čep. Ne znam koliko dugo. Prvo sam pokušavao da izvedem to kao da je u flaši običan pampur, pa sam ga vukao nagore bez ikakvog efekta. S vremena na vreme, umoran i obeshrabren, zastao bih i pogledao u Tankosavu na prozoru, i kad god bih pogledao u nju, ponovio bih rečenicu: Tankosava se obesila, ali nijedanput mi ta rečenica nije zazvučala poznato i osmišljeno. Konačno sam, verovatno slučajno, pomerio žabicu koja zatvara hermatički zatvarač i flaša se otvorila. Žedno sam navalio na ledenu kiselu vodu, i dok sam je sipao sebi u grlo, dok se hladna i neverovatno prijatna razlivala po mom stomaku, odjednom sam, ne skidajući još dugo grlić sa usana, shvatio da se Tankosava obesila.

Kažem, tako lako kažem kada prepričavam ne misleći, kao da izduvavam dim cigarete iz pluća, kažem shvatio, a znam, bolno, vrelo prazne glave da ništa nisam, i da ništa neću shvatiti. Šta sam shvatio? Šta sam to shvatio kada sam shvatio da se moja majka obesila? Da li sam shvatio da se obesila Tankosava? Ili sam osetio da se obesila moja majka? Da li nam je dato da samo postavljamo pitanja čekajući na odgovore koji bi, kada bi se oglasili odnekud, bili gromoglasni kao tresak čuda?

Čuo sam negde od pozadi, negde iza mesta gde mi je smešten mali mozak, kako trešti rušenje lima i shvatio sam da to čujem. Pucaju ploče, padaju

jedna preko druge, ruši se konstrukcija visoka do neba, sjajna i hladna, obrušavaju se na moju glavu veliki tanki čaršavi, savitljivi i kruti, gužvaju se u dodiru sa mojim tvrdim mozgom kao veliki smotuljci među šakama izgnječene novinske hartije. Čujem, čak i ne vidim, a da li shvatam? Šta da shvatim? Šta da tražim, Davide? Ne shvatam, ali znam već tada da ti, Davide, nema šta da tražiš pod prozorom moje mrtve majke. Moje. Mrtve. Majke. Čudne, opasne, neshvatljive reči kada su apstrakcija ili simbol, ali šta su one kada su stvarnost? Šta je to na prozoru ispred mene, mislio sam kada sam shvatio da je to Tankosava, šta sam ja ispod tog prozora?

Kada sam polako i zapanjeno skinuo ispred mojih očiju flašu kroz koju sam gledao u zelenu Tankosavu na prozoru, sada svestan, ne shvatajući, da je to moja mama obešena o kuku, ostao sam nepomičan nekoliko trenutaka puštajući rečenici koja je dobila boju i miris da se ustali u mojoj glavi i da izazove što je moguće više asocijacija iz ulenjenog, gotovo sasvim mrtvog mozga. Znam da sam primetio čekić na kuhinjskom stolu i da sam pomislio da je Tankosava sama ukucala kuku u zid iznad prozora pre nego što je za nju vezala gornji kraj konopca. To što sam zamislio Tankosavu kako ukucava kuku, kao da mi je pomoglo da saznam ostalo. Kao da mi je to što sam je zamislio kako podmeće hoklicu, penje se trapavo i teško na nju, zakucava ekser i osvrće se, siguran sam, Tanu moju makar znam, osvrće se prema salonu s vremena na vreme, u strahu da će neko čuti kucanje i doći da vidi šta se dešava, kao da je to što sam je u pokretu vezao za nepokretnu na prozoru, kao da mi je to pomoglo da shvatim da je Tankosava mrtva. Međutim, konačno sam poverovao, mada ne znam zašto, da je to baš ono što vidim, da je Tankosava zaista izvršila samoubistvo, tek kada sam video lokvu izmeta na žutim pločicama ispod moje majke. Ne pitaj zašto. Ne znam. Nekako sam, šta znam kako i zašto, odmah znao šta treba da uradim, znao sam to tako pouzdano da sam, ne razmišljajući o svojim postupcima bez ikakve pauze između svesti o onome što moram uraditi i prelaska na izvršenje zamisli, krenuo prema terasi. Rešio sam da je obrišem ispod moje majke pre nego što

je iko vidi, i znao sam da je to najvažnije i jedino važno što bi trebalo sada uraditi. Znao sam to tako intenzivno i sigurno da sam vidovito predvideo mesto kante za pranje poda, mada koliko sada mogu da se setim, nikada nisam video gde stoji, pa sam ne dvoumeći se nijednog trenutka pohitao prema terasi, ponavljajući u sebi, umesto rečenice: Tankosava se obesila, koja je za trenutak sasvim isčilela iz moje glave, drugu, mnogo važniju: Izmet treba svakako izbrisati, nekoliko puta, dok te reči nisu sasvim izgubile smisao, ali ne i snagu da me pokreću u potrebnom pravcu. Uzeo sam kantu sa terase i vratio se u kuhinju gde sam je na česmi napunio vodom. Znao sam da je za brisanje izmeta ispod Tankosave, za taj posao od koga važniji ne postoji na svetu, neophodno imati veliku abanu krpu, ali koliko god sam se okretao po kuhinji i terasi nisam uspevao da je ugledam. Onda mi je u oči pala zavesa koja je visila na prozoru iza Tankosavinih leđa. Samo sam je ugledao, ali nisam shvatio da bih nju mogao upotrebiti umesto abane krpe dok je nisam video treći ili četvrti put. Tada sam prišao prozoru, pomakao Tankosavu malo u stranu jednom rukom, a drugom, levom, iz sve snage povukao zavesu.

I zastao.

I pomislio: šta sam sada ja? Da li sam isto što sam bio? Mogu li se i dalje zvati Pera? Kada Mokubengokrakajapovcu umre deda, on se više ne zove Pera, kao što se do tada zvao, već menja ime i zove se Tipu, pošto se promenio smrću svog dede. Kada umre ujak, niko ga više neće zvati Bezdedi, kada je sada Bezujačni. Kada rodi život jednog deteta, on nije isto što je kada šesti život postavi na noge, jer će mu šesti koji je rodio uskratiti prava na sva imena koja je ranije nosio, kao što on uskraćuje petom detetu ime koje je do tada imalo zato što je došlo šesto koje i prvo, i treće, i peto pretvara u nešto drugo. Udova Petrović više nije Jelena Marković, već je iščezli Petrović koji i dalje postoji u vezi sa udovom određujući je u ovom svetu i budućem koji će ona ostvarivati svojim hodom, svojom mišlju, svojim strahom i krajem. Šta sam ja sada, jesam pomislio, ali nisam ništa shvatio, šta sam na toj zatutnjaloj sredokraći krvi kada se zatvorila magistrala po kojoj sam došao do ogromne raskrsnice ispod našeg kuhinjskog prozora? Šta je moj put među bezbrojnim putevima, magistralama i izukrštanim raskrsnicama, naslaganim na gomilu, među rekama i jezerima, šta sam, naročito, šta sam ja — ništa, među pritokama i otokama beskonačno velikog sliva?

Ali nisam ja mislio na to. Nisam ja znao to tada dok povlačim zavesu, nisam znao dok sam zastao, nisam nikako znao da sam ništa na sredokraći, nešto novo i drugog imena od onog koje sam do juče nosio kao bog savaot, kljakavi tvorac jednog okljaštrenog sveta. Mislio sam, kao što možda i treba — ko će to znati, znam da ja neću, neću ni probati više — pustiću da se tako kotrlja da od čoveka, možda, ponovo postane antilopa gnu po liniji ko zna koje magistrale sa pogrešno postavljenim saobraćajnim znakom — mislio sam, znam da sam mislio samo na to kako da skinem zavesu i obavim od svih poslova najvažniji, pa sam zato zastao iznenađen što se posle prvog potezanja zavesa i dalje zadržala na ragastovu.

Odvalila se iznenada, tek posle nekoliko snažnih poteza, tako da zamalo nisam ispao iz kolica, ali konačno sam imao sve što mi je potrebno, pa sam se smandrljao na pločice i počeo da zamačem zavesu u vodu, da brišem pločice pa da onda perem zavesu u kanti. Poslednji put nagnut nad kofu, zagledan u mutnu vodu koja sigurno sakriva neku sliku samo što ja ne mogu da je vidim, odjednom sam počeo da bljujem, u mutnu vodu što skriva sliku. Zagledan u kantu posle bljuvanja, slab, nesposoban da se odvojim od nje, imao sam u celoj glavi i svesti samo jednu jedinu sliku, više utisak nego sliku, osećaj, u stvari, kruga koji se zatvara, tačke koja je počela da kruži po površini tečnosti u kanti ne zna se kako, da bi sad prestala da kruži kroz mutljag i ostala u mutljagu ne znajući zašto to čini. Zagledan u mutljag samo zato što nemam snage da se dignem, odem, udavim, smislim bilo šta, sa neverovatnom živošću verujem tada da će se dogoditi nešto u kanti, da u kanti nešto mora da se dogodi, i to veoma brzo, svakako pre nego što ću skloniti pogled sa površine mutljaga koji se još komeša. Nekako znam: u rodoskrvnom zagrljaju rodiće se i odmah od ljudskih

razmena narasti Antigona i Polinik, Ismena i Eteokle, da bi se jedni žrtvovali, drugi bratoubilački uništavali, treći vladali, četvrti zaljubljivali, bili lepi ili ružni, slavni ili prokleti, slepi, zagledani u mutljag sa željom da u njemu otkriju svoju večnost. Toliko mi je bilo obično što će se to dogoditi, da sam bio nepatetično iznenađen, podižući svoju mutnu glavu od kante i penjući se u kolica, što Edipova deca još nisu pomolila svoje glavice, ljubopitljivo zagledana svojim mladim, tek rođenim očima u svetli, veliki čudni svet naše kuhinje, jedan među svetovima, grobnicu među grobnicama.

Tada mi se učinilo da sam se otreznio. Učinilo mi se zatim da je sve obično. Učinilo mi se da Tankosava sasvim obično visi na prozoru dok se ja sasvim obično umivam nad kuhinjskim lavaboom sa posuđem koje je Tana savesno oprala pre nego što je zakucala kuku u zid. Nagnut nad lavabo, počeo sam da ridam, mirno uveren da je to sve što znam, i sve što sam ikada mogao.

IX

I reci ti sada meni, takav mutav i tvrdoglav, reci mi, tako ti mene, tvog malog druga, tvog slabog brata, reci mi, Davide, ima li u svemu tome smisla? Reci, tako ti boga, izusti, jer ako ne kažeš sada, ako u ovu rastresitu glavu ne uspeš makar malo čudesne vodice koja bi mogla da skupi moje razbežale misli, a znam da ne možeš, nikada više nećeš moći da pomogneš verniku. Usta će ti se osušiti kao što su moja suva i gorka, glava će ti se raspasti kao što se moja raspada od praznine, raspršićeš se kao što se Goran raspršio, kao što se sve leluja, kao fina prašina u našem salonu. Shvati ovo kako hoćeš, Davide, ali najbolje je da shvatiš kao kletvu. Međutim, ni nju ne mogu dobro da sastavim, ništa ne mogu više i strah me obuzima sve veći — da ništa više nikada nisam znao.

Čini mi se da sam više razumevao pre dva sata, kada sam jedva i sumnjivo otrežnjen krenuo prema Milojevoj sobi ostavljajući za sobom majku u ramu kuhinjskog prozora. Činilo mi se da nema pitanja koja zahtevaju odgovore, i da je dovoljno izaći iz prostorije ridajući, pa da svi zupčanici moje poremećene vere poslušno legnu u žlebove svoje. Još nisam pomislio: šta kad prestane ridanje, i, može li se ridati celog života? Još su samo praktični problemi zaokupljali one delove svesti koji su počeli da se oslobađaju alkoholnih isparenja, a koji su bili jedva dovoljni da me upute u određenom pravcu, ili podstaknu mišiće na delanje kako se ne bih potpuno umrtvio u položaju u kome se slučajno zadesim. Znao sam da Miloja treba obavestiti, jer će jedino on, čovek od akcije, znati tačno šta treba učiniti sada, kada je izmet izbrisan. Kucnuo sam na debela, tapacirana vrata njegove spavaće sobe. Niko nije odgovarao ni na moje ponovljeno kucanje. Pritisnuo sam kvaku, mada sam bio uveren da su vrata zaključana, pa me je iznenadilo kad su se pod mojim ovlašnim pritiskom lako otvorila. I šta sam mogao da vidim u to doba noći u Milojevoj sobi posle noći kakva je bila prošla? Šta, nego opet veliko dupe mog jadnog Miloja, konja onog pelionskog, budalu blesavu

koju ni u tim godinama nije izdavala poznata fiđelovačka kondicija. Ne samo zato što mi je čitav svet plivao u magli još tog trenutka, nego i zato što sam Miloja odavno prekrio belim čaršavom, što ga odavno doživljavam samo kao glupu i žalosnu neprijatnost koja se mora podnositi, prizor me nije zgrozio; ni uzbudio, ni zainteresovao. Sve je bilo tako neverovatno tog trenutka u svetu da verovatnost i smisao bilo koje pojave nisam bio u stanju da proveravam. Odnekud mi se činilo da sam sve to već ranije doživljavao i da se sada slike samo ređaju istim onim redom i obličjem kojim moraju da se ređaju, jer su se jednom već dogodile tako da povratka više nema, nema korekture i super-revizije, sve je kao što jeste, bez obzira kakvo je. Od majušne Minje, koja je na kolenima i rukama bila ispod moje jadne budale, videli su se samo listovi i uska stopala, mirno položeni između Milojevih velikih sapi. Tako mi je izgledalo normalno što oca vidim u tom trenutku u tom položaju da sam savršeno nezainteresovano stigao da pomislim kako ti mali listovi izgledaju nedopustivo bledi i ravnodušni, nekako bezvoljni ispod pomahnitale Milojeve mašine. Radi, budala, pomislio sam i ništa više od toga, bez emocija, bez misli, samo u očima. Dvaput sam morao da ga zovnem po imenu pre nego što je poslednji put snažno udario, a zatim skočio sa kreveta i zagledao se u mene mutnih očiju, onako golišav, ne razumevajući ništa, kao da sam upravo banuo iz njegovog sna i postao stvaran u svojim kolicima, mada on zna da ne postojim. Gotovo da nisam ni gledao u njega tad kad je skočio na svoje masivne stabilne noge koje makar što se mog znanja tiče spadaju među najpoznatije predmete na svetu. Nisam gledao ni u njegovu trbušinu ni u njegovu golišavu figuru još uvek unapred lako pognut, kao u rvača što se ispruženih ruku približava protivniku, jer nisam želeo, mada ni to nisam znao, već sam mislio da mi je svejedno, nisam hteo da vidim belu i debelu kožu mog oca Miloja u polumraku ložnice gde je Goran, u potpunom mraku, bio iskovan isto ovako, jednom, iz golotinje i teških, sporih udaraca. Negde preko njegovog ramena, pored njegove slabine, između njegovih velikih, raskrečenih nogu, gledao sam u prepreku: Minju koja je od poslednjeg udarca pala nosem u zgužvani jorgan i ostala da leži nepomična ne okrećući glavu, ne dajući znake života, ne pokazujući želju da promeni svoj položaj u prostoru, nikakvu nameru da dozna razlog koji je tako iznenada izmenio njenu situaciju. U Minju sam gledao, pored Miloja, koji je dobrih desetak sekundi buljio u mene ne razumevajući ništa, ne znajući da sam došao kao kurir sa vestima koje će ga, čoveka od akcije, baciti u paničnu akciju čim bude shvatio da su vesti u pitanju i čim bude čuo o kakvim se obavezama radi; ne znajući još ništa o prirodi tih obaveza, ali već naslućujući da se radi o ozbiljnim stvarima, Miloje nije imao pojma da glavni razlog zbog koga ne gledam u njega, belog u diskretnoj tami sobe, nije obscenost pelionskog prizora, nije stid, već da ne gledam u njega zato što sam sve to jednom, ne znam kad, već video, i što sam znao prilazeći vratima njegove spavaće sobe da ću baš tako, opet videti. Vidiš, Davide (ako hoćeš da čuješ, a ako nećeš — opet lepo, nemam energije za udvaranje u ovom praznom trenutku moje glave i tela u praznom vremenu) — vidiš, mutavko, mogu ti reći ne skrivajući nijednu nijansu moje tadašnje misli, smem da te obavestim sa potpunom otvorenošću da sam znao sa tako intenzivnom ravnodušnošću da je taj golišavi čovek onaj Miloje, onaj moj otac, da jačina ni jedne prethodne emocije ne može da se uporedi sa prazninom kojom me ispunjava ponovni susret sa njim. Gledao sam u Miloja kao u komad mesa koji se materijalizovao, tu, pored Milojevog kreveta, iz fluida mojih uspomena i nisam mislio ovo što ti sada mislim, tebi ili sebi, ili bilo kome, šta znam — nego nisam mislio. Razumeš? Zagledan u Minju, koja je počela tiho, nečujno da plače i dalje ostajući nepomična na crvenom jorganu i dalje glave zagnjurene u meki nojevski pesak pliša i paperja, znao sam da je to golišavo u šta ne gledam, to jadno i glupo golišavo — moj otac. Znao sam, tako mi Tankosave, ali nisam mislio ništa o tome, baš ništa. Samo sam znao. Tek kada je Miloje u pantalonama, go do pojasa prošao pored kolica, i uputio se prema vratima, shvatajući valjda da moja informacija nije za uši devojčice što je tako grčevito suzna prigrlila Gorana u svoju utrobu, tek tada sam

krenuo za njim i setio se da ima vesti koje bi Miloje morao da čuje. Čekao me je u hodniku ispred vrata, još uvek zakopčavajući šlic, sada već znatiželjan i zabrinut. I tada sam ponovio rečenicu koja je odjednom zazvučala nestvarno i prazno:

Miloje je prestao da zakopčava šlic od pantalona, istih onih pantalona u kojima je bio tokom čitave večeri i koje više nisu bile besprekorno ispeglane, i opet je počeo da bulji u mene kao da ništa ne razume. Izraz začuđenog nerazumevanja sačuvao je na licu i kada me je zaista glupavo upitao:

— Je l' mrtva?

Glupavo ili ne, pitanje mi se učinilo sasvim normalno i opravdano, jedno od onih pitanja koja treba postaviti kada se Tankosava obesi, pa sam odgovorio:

— Mrtva.

— Gde?

— U kuhinji.

— Kako, bogamu!

— Tako, na prozoru — rekao sam i zaridao.

Ne znam šta je radio Miloje dok sam ja ridao kao da se borim sa dušom. Nije se čuo nikakav šum. Sigurno je da se nije pokretao. Kada sam podigao glavu i pogledao u njega očima potpuno suvim, jer još ne mogu da plačem, kada sam ga dobro pogledao, hteo da vidim šta sada radi Miloje, šta sada radi budala moja žalosna, komični i jadni pelion moj fiđelovački, video sam: ruši se Miloje. Ne znam kako sam to video i da li sam baš video, jer se ne sećam šta je Miloje u tom trenutku radio, ali znao sam ne može biti preciznije — malo je stvari u mom životu koje sam tako precizno znao, bez obzira da li sam ih video ili ne — znao sam i video sam i osećao sam: ruši se Miloje.

Tako je bilo.

Stvar je u svoje ruke preuzeo Blagoje, a Miloje i ja smo seli u salon kao dva panja u dve nablizu postavljene stolice, ja na točkovima, Miloje na krivim nožicama i gledali kako se Blagoje i Mila kreću po nekim planiranim stazama, beščujno i efikasno, daleko od nas i naših misli. Ne znam baš tačno kako su se kretali i kako su im se trase ukrštale, ali

sećam se da je sve išlo kao u dobro izvežbanoj jedinici kada zazvoni na uzbunu. Sećam se, recimo, da je u jednom momentu Mila uporno zvala pogrebno preduzeće telefonom, sve dok joj Blagoje nije rekao da je prerano da bi nekog bilo u kancelariji. Znači, bilo je tad još uvek prerano. Sećam se da je salon izgledao kao posle zemljotresa, a Minja i Zora u njemu kao pogorelci pred ruševinama svoje udžerice. Skupljale su stvari po salonu kao da čeprkaju po ciglama u potrazi za bednim ostacima bivših predmeta i uspomena, ćutljive, mada ne znaju šta ih je to snašlo i o čemu se zapravo radi, spremne da poslušaju Blagoja, koji ih požuruje, ali nemoćne da se koncentrišu i brzo izvedu oblačenje. Preplašene, pomalo, ali ne preterano, osorne prema Blagoju koji im ne dozvoljova da se umiju pitajući se kakvo ih je umivanje sada spopalo kada mogu i kod kuće lepo da se okupaju ako im je volja, bledih lica po kojima je razmazano crnilo iz očiju, još uvek pomalo pijane od alkohola koji isparava u njihovim glupavim glavicama, liče na dva pijana i uvređena ćureta, na dve dremljive i durljive devojčice koje još nikako ne mogu da shvate da su se probudile u hladnoj pepeljavoj sobi, a da je sveti Nikola davno otišao sa džakom oraha i pomorandži na koje je topla soba još do maločas mirisala.

Tražeći stvari po salonu, obilazile su nas dvojicu u dve nablizu postavljene stolice kao da nismo živi. Zora je u jednom trenutku čak pomerila Milojevu nogu da bi videla ne krije li se iza nje neki deo njene odeće, ali Miloje nije reagovao. Sedeli smo nas dvojica kao dve stvari u salonu, dva lepotana koje je moguće premeštati prema mušičavom nahođenju velikog vlasnika.

Valjda da bi nas zaposlila, šta li, možda i poplašena našom nepokretnošću, našom nepokretnom grotesknom ustoličenošću, Mila je u prolazu, ali energično rekla da pokupimo svo posuđe i da ga odnesemo u moju sobu. Ne u kuhinju, rekla je, sećam se, nego u tvoju sobu. I vrlo poslušno i mirno pošli smo Miloje i ja da izvršimo naređenje. Uzimao sam sporo i bez ikakvog sistema, bez ikakvog reda, jednu po jednu čašu, jedan po jedan tanjir, viljušku ili kašiku, i dodavao ih, jedno po jedno, Miloju koji je samo stajao pored stočića na točkovima, i mirno slagao posuđe kako bi mu ga ja predavao, komad po komad, na gomilu. Obila-

zeći tako salon s kraja na kraj i skupljajući čaše, flaše, viljuške, pepeljare i ostali krš, video sam u jednom trenutku Minjino lice. Više uopšte nije ličila na malu ženskicu; pre je izgledala kao mlada, neuhranjena samrtnica, naročito kad mi se, ne znam zašto, jedva primetno, umorno nasmešila svojim plavim očima koje su se slučajno srele sa mojima. Niti sam tražio taj osmeh, niti sam želeo da ga izazovem, pa na njega nisam ni obratio pažnju, već sam nastavio da skupljam prljave tanjire u kojima je još bilo hladne i ulojene Tankosavine supe sa parčićima ukorenog mesa i povrća. Nikada nas dvojica ne bi to završili da Mila nije došla da nam pomogne kada je Blagoje izgurao ušeprtljane i užurbane devojke iz salona. Počela je da istresa ostatke supe u činiju, pa kada je završila sa tanjirima, u tu istu činiju je počela da prazni pepeljare, i kada je sve to obavila, dala mi je činiju i rekla da je istresem u đubre.

Otišao sam do kuhinje, ušao sam u nju i gotovo se iznenadio što Tankosava visi na prozoru jer, ne misleći ozbiljno, gotovo sam poverovao kako je sve to sa njenim vešanjem ipak šala, malo neukusna i neduhovita, ali šala u svakom slučaju, što će se odmah i obelodaniti. Bio sam zato iznenađen videvši je, uzdignutu u ram prozora čudesno konkretnu, kao što bi se iznenadio uvidevši da neka šala nije šala, mada sam bio siguran da je neko bezuspešno pokušavao da bude duhovit. Znam da mi je u tom trenutku prošla kroz glavu rečenica: »Igračka plačka« i znao sam tačno da sam je čuo pre deset, možda i petnaest godina u jedanaest sati pre podne u Pionirskom parku, preko puta skupštine, kako je Draga izgovara Goranu koji je, preskačući žicu oko travnjaka, konačno zakačio nogom i pao derući se još pre nego što je nosom udario u blatnjavu travu. Sa blagim, nepatetičnim čuđenjem zastao sam nasred kuhinje i nekoliko sekundi posmatrao Tankosavinu glavu koju sam tek tada prvi put video, mada je sigurno bila na njenim četvrtastim ramenima i ranije, dok sam čistio izmet. Oči su joj bile izbuljene. Jezik joj je ispao iz usta, kako to već biva kod obešenih. Ništa neobično, dakle. Izgledalo je kao da je progutala riblju kost, ili kao da će sad da se zakašlje, krupno i

zrelo, posle čega će se oči vratiti pod njene guste, nad nosom spojene obrve. Međutim, kako kašalj nikako nije hteo da izleti iz njenog dušnika, Tankosava se okamenila u tom položaju, izmenjenog lica. Nimalo nije ličila na sebe, što me je zbog nečeg obradovalo. Da sam pogledao u njenu glavu kada sam je prvi put video na donjem kraju užeta, koje je gornjim bilo pričvršćeno za kuku u zidu, verovatno je ne bih prepoznao. Verovatno bih pomislio da je to neko sa ulice došao u našu kuhinju ocenivši da je prozor na ovoj kući vrlo pogodno mesto za vešanje o uže. Možda bih shvatio da je to Tankosava zato što je njen veliki muški nos, koji je nastavio da dominira nad isplaženim jezikom i izbuljenim očima, ostao isti kao i pre nego što se Tankosava uramila i ustaklila za večita vremena.

Da li je baš tako bilo, ili je bilo malo drukčije, zaista ne znam, mada bi možda bilo važno doznati tačan redosled događaja i setiti se svih pokreta i misli koje su izgubljene, bojim se za sva vremena ustakljene i iščezle, u onim belim trakama ništavila, u onim malim ili velikim, ko će to znati, praznim povlakama između zapamćenih pokreta, misli i reči. Siguran sam da redosled nije poremećen. Znam pouzdano da sam prvo obrisao izmet, pa onda išao po Miloja, pa onda pospremao salon, pa onda video Tankosavino lice, ali znam isto tako da između tih događaja i promena mesta i situacije, postoje drugi događaji i reči koji zauzimaju vreme, ali su izbrisani u pamćenju, bez obličja su, kao na filmu koji umesto slika i boja odjednom, tačno određeni broj sekundi, prikazuje samo titravu belinu trake na platnu pamćenja, da bi se posle tog broja sekundi platno opet ispunilo slikama.

Sećam se, posle velikog blanka koji razdvaja Tankosavin nos između izbuljenih očiju od mene u toplom i čistom salonu, sećam se kako moj drugi kum ulazi sa ženom koja će spremiti Tankosavu. Dok ta žena što sprema i oblači Tankosavu prolazi kroz salon, ja znam da je ona došla da bi okupala mrtvaca, mada niko ništa ne govori o njenim talentima i profesiji. To mora da je neko rekao za vreme blanka iz koga mi je na čudan način memorija sačuvala samo tu informaciju. Zatim je, ako se ne varam, došla poli-

cija. Bilo bi normalno da je policija došla pre žene što kupa mrtvace, jer žena ne bi mogla da okupa Tankosavu pre nego što policija da odobrenje za to. Međutim, moguće je ipak da se i u ovom slučaju dobro sećam redosleda, mada mi je glava pustinjski prazna, bez predmeta prema kojima bi se događaji orijentisali u vremenu i prostoru. Sasvim je i moguće i verovatno da je kupačica sedela u predsoblju ili u kuhinji i da je počela da radi na Tankosavi tek pošto je policija otišla iz naše kuće.

Sećam se da policija uopšte nije ličila na policiju. Tri mlada čoveka i jedan stariji vrlo poslovno su prošla u Blagojevoj pratnji kroz naš salon. Klimnuvši nezainteresovano glavom u mom i Milojevom pravcu, otišli su put kuhinje. Ne znam šta su tamo radili i koliko su se zadržali. Ne znam zapravo ni šta sam ja radio za to vreme, ali nije uopšte isključeno da sam zadremao u svojoj stolici na točkovima. Sudim da sam zaista zaspao, jer čini mi se da me je telefon, koji je snažno zadrečao negde pored mog uveta, trgao — ne iz razmišljanja nego iz sna, ili polusna u kome nisam više znao šta se stvarno događa, a šta je produžetak stvarnih događaja koji su još uvek u svom punom i uobraženom realističkom toku. Mila je javljala da je sa kovčegom sve u redu, ali da parcelu još nije uspela da dobije jer na groblju nema nikog iz administracije. Međutim, javljala je da javim Blagoju, jer šta vredi da javi meni ako to ja ne javim Blagoju, obaveštavala je, dakle, Blagoja, mada je sa mnom razgovarala, da će čuvar odmah primiti telo u kapelu gde može da ostane sve do sahrane.

Skoro je sigurno da sam posle telefonskog razgovora otišao kroz pust i dugačak polumračan hodnik prema kuhinji, i da sam Blagoju preneo Milinu poruku, ali ne sećam se slika i situacija kroz koje sam prolazio izvršavajući tu akciju. Posle telefonskog razgovora sećam se policajaca kako napuštaju našu kuću.

Blagoje ih je doveo do nas. Bili su vrlo pažljivi prema Miloju, a na mene nisu obraćali pažnju. Miloje je morao nešto da potpiše. Nešto su ga pitali i Miloje je odgovarao sa svojim ozbiljnim, baražnim

izrazom na licu. Sećam se da sam pomislio: pribavio ga je, obavio je, pomislio sam, ali sam znao da su to refleksni pokreti, da po navici reaguje, da ne zna šta radi već da samo zna šta treba da radi. Sećam se još da je rekao:

— Samo vi, drugovi, vršite svoju dužnost — što je trebalo da zvuči, što bi normalno zvučalo — umeo je to Miloje — autoritativno i sigurno, ali znam da sam registrovao: ne zvuči, jednostavno ne zvuči, samo su reči, nema ništa iza njih, znao sam, jer sam video i pamtio sliku: lomi se Miloje kao teški i stari hrast pod udarcem groma, pada kao kuća u kojoj je poremećen bilans između slabe glave i snažnih nogu, između besmisleno snažnih temelja i lakog limenog krova.

Blagoje ih je zatim poveo prema izlazu, a Miloje je takođe krenuo za njima, ali sporije, kao da ne zna treba li da ih stigne, ili možda da ostane, pa je radio nešto napola, niti ih je sledio, niti je ostajao. Čuo sam Blagoja kako pita mladića koji je išao pola koraka ispred njega, mogu li sada da sahrane Tankosavu, i kako mladić odgovara zakoračivši već u predsoblje:

— Naravno. Mi smo uviđaj izvršili. Zar ne, doktore?

Naprežem uši na svojoj ispražnjenoj glavi da čujem doktorov odgovor, ali doktor očigledno više nije u kući već govori iz bašte, pa ga ja ne čujem, mada znam da je odgovor pozitivan, jer je pitanje bilo postavljeno tako da ne bi mogao da bude drukčiji. Islednik pita iz pristojnosti, a ne zato da bi rešio svoju nedoumicu, pitanje je puka formalnost, mislim u svojoj praznoj glavi u svojim kolicima u praznom salonu, mislim sa olakšanjem što smo konačno dobili odobrenje i što je uviđaj završen i što je kraj tarapani koju sam ja izazvao otkrivši Tankosavu na prozoru.

I kao da sam samo to čekao pa da se opustim, da otkačim tetivu koja napeta vibrira između dve slepoočnice u mojoj glavi kao zategnuti konopac iznad provalije, kao da mi je samo doktorov odgovor potreban da bih shvatio da sve ima svoj početak, pa bi moglo da ima i svoj kraj, kao da su policajac i doktor morali to da mi otkriju svojim kurtoaznim

pitanjima i službenim uviđajima — odjednom sam još prazniji nego samo nekoliko trenutaka ranije. Možda se praznina u mojoj glavi nije uvećala količinski, mislim, ali svakako se nešto u njenoj strukturi izmenilo. Iz napete i varničave praznine odjednom je sav elektricitet pokupila zemlja, pa se praznina bez naboja skupila kao ispražnjeni i smežurani balon. Gledam u stvari oko sebe, kružim pogledom po našem velikom salonu koji opet izgleda kao juče ujutru, koji je opet topao, provetren, bezmirisan, u kome bezazleni lepotani stoje i dalje nemi za ono što znaju, jer su slepi za ono što vide, gledam u crvenu fotelju preko puta mojih kolica i baš zato da bi sve bilo kao što je juče bilo, uzimam onu istu »Borbu« u ruke, koju sam i juče držao u rukama ne čitajući je. Kako je bezbedna ta plahta hartije, tako mrtva i nema ispred mojih očiju, ispred svih pogleda koji bi hteli da dopru do mene! Čujem Miloja i Blagoja kako ulaze u salon, ali ne skidam svoju »Borbicu« ispred očiju. Čujem kako zveckaju šolje na poslužavniku i znam da Blagoje unosi kafu. Kada su stigli do stola, postajem siguran da je kafa u ibriku jer osećam miris koji neverovatno prijatno golica nozdrve. Znam da će me Blagoje, samo što nije, upitati da li i ja hoću jednu šolju:

— Hoćeš li i ti? — pita Blagoje,

— a ja, ne skidajući moje novinice, odgovaram dovoljno glasno da bi Blagoje čuo:

— Hoću.

Sada čujem kako se produžava zveket porculana i po pauzama i klokotanju tečnosti pokušavam da naslutim šta Blagoje radi. Čujem kako se bešumno približavaju njegovi koraci prema meni, i sada ću pustiti samo za jedan kratak trenutak »Borbu« da bih uzeo šolju iz Blagojeve ruke, a zatim ću ponovo podići »Borbu« jednom rukom, dok ću pomoću druge uzimati i ostavljati šolju na stočić.

— Evo,

— kaže Blagoje a ja spuštam »Borbu«, uzimam šoljicu kafe iz njegove ispružene ruke, ostavljam šolju na stočić pored kolica, zatim, dok se Blagoje udaljava od mene, nameštam »Borbu« u desnu ruku, presavivši je preko polovine, a levom rukom ponovo dohvatam šolju.

Tako su poznati mirisi u salonu, i tako je opet mirno i normalno. Toplo. Provetreno. Nemamo više šta da radimo. Sve što treba uraditi kad umre Tankosava već je učinjeno, zahvaljujući, naravno, Blagoju, i sada možemo opet mirno da sedimo u našem velikom salonu i da pijemo kafu očekujući još samo grobare da dođu. Čekamo još samo na grobare sa kovčegom. Još oni da dođu, pa je onda sve gotovo.

— Hoćemo li, dok čekamo — pita Blagoje pošto je nekoliko puta srknuo kafu iz svoje šolje, i ja znam da Miloje ne odgovara, već, možda, misli, možda pokušava da shvati, pa Blagoje vadi karte i terapeutski mirno kaže:

— Manja deli — kaže Blagoje, i mada ne gledam pored »Borbe« u Miloja i Blagoja, znam da je Miloje prvi odigao špil i okrenuo kartu tako da je vidi Blagoje, a da je zatim Blagoje odigao špil i da je i on pokazao svoju kartu. Blagoje počinje da deli, po čemu ne mogu biti siguran da je njegova karta bila manja, jer Miloje, znam, sada već samo začuđen, i ne zna da je odigrao kartu. Igraju karte u našem velikom salonu. Šuštanje karata biva prekinuto s vremena na vreme srkanjem kafe i kuckanjem Blagojeve ruke u drvenu površinu stočića. Inače je tiho. Tiše nego da nije tih zvukova, jer se zbog njih čuje tišina koja ispunjava naš veliki salon dok čekamo na grobare sa sandukom. Osećam tople zrake sunca na leđima, ali mi oni ništa više ne znače, izgleda da sam iznad prijatnosti i nelagodnosti, izgleda da sam se savršeno odvojio od prirode koja me podseća toplotom na mojim leđima na svoje nezavisno i beslovesno postojanje. Odjednom, slušajući nemi pljusak karata u apsolutnoj tišini salona, pada mi na pamet da misli više ne mogu da mi odlutaju ni u jednom pravcu, da ni jedna jedina misao ne može da pruži svoju produženu ruku unazad, ili da je baci kao bumerang unapred prema onome što znam da će biti. Moja velika memoarska dvorana i zvanice u njoj okamenili su se u muzejskom dostojanstvu mrtvih eksponata koji više ne znaju za svoje postojanje, mada postoje obavijeni prljavom paučinom i mirisom neke suve i grozničave zaraze. Nikada više Devajtis neće pomeriti svoju dvostablu figuru prema bogato ornamentisanoj, sada belo okrečenoj tavanici,

nikada više neće zvuci kadrila pokrenuti noge uvoštenih ličnosti u graciozni krug po bleštavom pokretu. Moje misli više nikada ne mogu da odlutaju, znam to sasvim pouzdano dok držim novine pred mrenama na mojim očima, ni u jednom pravcu iz mrtve tačke ne mogu da krenu moje misli, jer ih ja više jednostavno nemam. Misli su postale crni ugarci na pepelištu koje je okruženo savršeno čistom i prozirnom praznином. Vidi se kroz nju unedogled; unedogled se ne vidi ništa osim prozirne praznine koja obuhvata sve, i ne obuhvata više ništa.

Zagledan u naslov koji ne razumem, mada ga pročitavam po stoti put, pokušavam da mislim: šta osećam sada kada sam ostao bez misli i uspevam da zaključim da ni osećanja više nemam, uspevam da postavim sebi pitanje: »Šta sam ja?« i »da li sam?«, ali ne pokušavam da dam odgovor bilo na pitanje šta, bilo na pitanje da li je moguće biti ništa u svetu koji postoji, pored ljudi koji hodaju i pate da bi se radovali, rade da bi živeli svesni celine u koju su svi pokreti, želje i misli utkani. Prazno je i lako na sve strane. Nema sveta od bogalja, mislim, ili ne mislim, šta znam više, svet je ili ceo ili ga nema. Ničega više nema osim praznine u glavi, novina u rukama i zvonjave pitanja koja ne razumem u ušima.

Dugo mi je trebalo dok sam shvatio da novi zvuk koji mi ispunjava uši nije zvonjava pitanja koja ne postavljam glasno i koja ostaju bez odjeka, već da je zvono zazvonilo na vratima naše kuće. Vidim da se Blagoje užurbano diže od stola i da kreće prema izlazu, ali neću dovesti njegovo debeljuškasto kotrljanje kroz salon u vezu sa zvonom na našim vratima sve dok ga ne čujem kako, već blizu izlaza iz našeg salona, govori ono što se zna:

— To su grobari — kaže i nestaje na vratima u koja ću još nekoliko trenutaka prazno buljiti dok ne shvatim da su grobari konačno stigli i da će sada ući sa kovčegom za leševe na ramenima. Vidim da Miloje skuplja karte sa stola — partija je završena — i stavlja ih u fioku od stočića da sačekaju neke druge igrače, i odjednom mi se u glavi pokreće misao koja možda nešto znači, mada o značenju ja više nisam vlastan da sudim: nas troje — Miloje, Tana

i ja — nas troje, tri fiđelovačke čestice, tri drugara i čuvara, na pustom i nevinom tlu atola usred okeana, na vrhu piramide, milijardi morskih životinjica koje su svoja mikroskopska telašca slagala uporno, milenijumima na gomilu dok sa dna mora gomila nije narasla nad vodu u svom požrtvovanom stremljenju ka suncu; nas troje što smo sve uradili što se uraditi moglo i sada mirno čekamo da se pojave grobari sa kovčegom za leševe ili tako nešto; takva nekakva misao u praznoj glavi.

Čekamo da uđu. I Miloje i ja gledamo u vrata na koja je izašao Blagoje ostavljajući ih otvorena. Nestrpljivo čekamo moj otac i ja da uđu sa kovčegom, jer nas od svega na ovome svetu još zanima samo to kako izgledaju ta dva snažna, plećata momka sa kovčegom na ramenima. Da li su crnomanjasti? Da li su dugonogi, mislimo dok osećam kako se u mom želucu podiže bolni, predsmrtni podrig koji će mi rasturiti izranavljenu utrobu. Imaju li buva, mislim dok čekam da se prazan ram vrata na našem salonu ispuni širokim ramenima grobara koji će svetlih, bistrih očiju ući noseći kovčeg od teške hrastovine kao da drže na ramenima pozorišni rekvizit od kaširanog kartona u kome se leš njegovog veličanstva samo kobajagi nalazi lagodno ispružen i bolesno žućkast. Da li će to biti oni pravi grobari, mislimo verovatno ne znajući da to činimo, ili će biti samo najmljeni statisti lepog izgleda i odgovarajuće figure, prigodnog odela i našminkanog osmeha? Mislimo ili ne mislimo, ali gledamo i ja i Miloje u otvor hrastovih vrata na kome samo što se nije pojavio hrastov kovčeg, kada odjednom i sasvim neočekivano, ali logično, sasvim glupo i anahronično, ali realno umesto grobara, umesto Blagoja, umesto svetlih očiju na dugim i snažnim nogama ulazi — Sveta bez uveta, ne, ne ulazi, nego pada pravo sa neba u ram hrastovih vrata Sveta bez uveta, bez deset santimetara butne kosti i bez hrastovog kovčega na ramenima.

I odjednom ne čujem ništa. Vidim, ulazi Sveta, vidim žustro šepesa preko medenog parketa put mrtvog Miloja, vidim ruku ispruža, nestvaran, jer je neverovatno živ, vidim govori: »Dobra ti sreća, komandiru! Čestitam praznik radnog naroda«! — i bli-

sta kao srebrni escajg, ispavan, obrijan, u braon odelu sa mašnom na lastiš, svež od prohladnog majskog jutra, vidim, ali ne čujem ništa. Mrtva tišina. Kao u svetu bez zvuka. Još jasno vidim kako snažno drmusa mrtvu Milojevu ruku tražeći u gluvom salonu utočište svom srećnom i svežem osmehu nad žutim krupnim zubima, ali ne čujem više ništa, pa prestajem i da gledam. Okrećem glavu prema vratima očekujući dugonoge grobare svetlih očiju sa gaćicama za kupanje, prebačenim preko ramena moje obešene mame i slušam, i čujem: zemlja je ogluvela, svet je ostao bez tona; i znam da ću znati jednog dana da sam znao (ili nisam znao? ili je u gluvom svetu to bez značaja?) tog, odnosno nekog ranijeg trenutka, da neću sledećeg početi da se smejem.

Slušam, još samo malo slušam svet bez žubora, cvrkuta, šuštanja, bez odjeka u klisuri, bez kreketa u barama, bez šuma u podnožju vodopada, bez vetra u borovicima, bez glasa na plažama, bez meketa na livadama, bez uzdaha pod svodom nebeskim, slušam još malo tihi svet što nastavlja da se vrti, i ne čujem ga više uopšte. Tišina je savršena. Ne čujem više ništa.

Davide, čuješ li ti?

Hej, Davide, čuješ li me?

Budala, ćuti.

Ni reči niotkuda.

Hej-hoj! Hej-hoj!

Ni reči niotkuda.

Davide!

Budala, ćuti.

Mamo, mamo moja, Tano moja, evo me! Uzmi me, mamo, ti, ranjava i sama, uzmi me, majko, glupog, na gluvoj santi ostavljenog, uzmi me, majko, u mrtvu utrobu!

Romani Slobodana Selenića

Memoari Pere Bogalja

Recenzenti
Milosav Mirković
Svetlana Velmar-Janković
Petar Džadžić
Vuk Krnjević

Grafičko oblikovanje
Dobrilo M. Nikolić

Korice
Nebojša Jehlička

Lektor
Gordana Jovanović

Tehnički urednik
Milena Mijailović

Izdavač
Izdavačka radna organizacija *PROSVETA*
OOUR »Izdavačka delatnost«
Beograd, Dobračina 30

Štampa
Beogradski izdavačko-grafički zavod
Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Štampano u 5 000 primeraka

1986.

II, fototipsko izdanje štampano u 5.000 primeraka

Zajedničko izdanje
Izdavačka radna organizacija *PROSVETA*
OOUR »Izdavačka delatnost«
Beograd, Dobračina 30

SRPSKA KNJIŽEVNA ZADRUGA
Beograd, Maršala Tita 19

Za izdavače
Nikola Drakula
Milorad Đurić

Štampa
ROGD »NOVI DANI«
Beograd, Vojvode Brane 13

1988.

КАТАЛОГИЗАЦИЈА У ПУБЛИКАЦИЈИ (CIP)

886.1/.2—31
СЕЛЕНИЋ, Слободан
Memoari Pere Bogalja/Slobodan Selenić. — Beograd: Prosveta, 1986 (Beograd: BIGZ). — 230 str.; 24 cm. — (Romani Slobodana Selenića)
YUISBN 86-07-00105-1. YUISBN 86-07-00106-X
I Selenić, Slobodan

Обрађено у Народној библиотеци Србије, Београд

ISBN 86-07-00105-1
86-07-00106-X